

Вісник
Донецького національного університету
імені Василя Стуса

Серія Політичні науки

2017

Редакційна політика

Редакційна колегія серії «Політичні науки» Вісника Донецького національного університету імені Василя Стуса розглядає для публікації оригінальні статті, присвячені різноманітним проблемам, які є предметом досліджень в рамках сучасної політичної науки.

Головна редколегія Вісника

Головний редактор – д-р юр. наук, проф. **Р.Ф. Гринюк**

Заст. головного редактора – д-р екон. наук, проф. **І.В. Хаджинов**

Члени редколегії: д-р фіз.-мат. наук, акад. НАН України **В.П. Шевченко**, д-р філол. наук, проф., член-кореспондент НАН України **А.П. Загнітко**, д-р юр. наук, проф., акад. НАПрН України **А.Г. Бобкова**

Редакційна колегія серії Політичні науки

д-р політ. наук, проф. М.А. Польовий (відповідальний редактор), д-р політ. наук, проф. М.В. Примуш (заступник відп. редактора)

Члени редакційної колегії: dr. hab., проф. Д. Гура-Шопинський (Польща), д-р юрид. наук, проф. Р.Ф. Гринюк, д-р іст. наук, проф. О.П. Іваницька, д-р політ. наук, проф. М.В. Лазарович, д-р політ. наук, проф. С.М. Наумкіна, д-р політ. наук, проф. Т.Л. Нагорняк, д-р політ. наук, проф. І.А. Побочий, д-р політ. наук, проф. Є.Г. Цокур, PhD, проф. Л. Мокра (Словацька республіка), dr. hab., проф. А. Мордзиєвський (Польща), PhD, проф. Д. ла Фореста (Італія)

The Chief Editorial Board of the Bulletin

Editor-in-Chief – Dr. jur. sci., prof. **R. Grynyuk**

Deputy Editor-in-Chief – Dr. econ. sci., prof. **I. Khadzhyrov**

Members of the Editorial Board: Dr. phys.-mat. sci., academician of NAS of Ukraine **V. Shevchenko**, Dr. philol. sci., prof., corresponding member of NAS of Ukraine **A. Zagnitko**, Dr. jur. sci., prof., academician of NALS of Ukraine **A. Bobkova**

Editorial Board of Series Political sciences

D.Sc. in polit. sc., prof. M. Polovyi (Editor-in-Chief), D.Sc. in polit. sc., prof. M. Prymush (Deputy Editor-in-Chief)

Members of the Editorial Board: dr. hab., prof. Dariusz Góra-Szopiński, (Poland), Dr. of Laws, prof. R. Grynyuk, D.Sc. in hist., prof. O. Ivanytska, D.Sc. in polit. sc., prof. M. Lazarovych, D.Sc. in polit. sc., prof. S. Naumkina, D.Sc. in polit. sc., prof. T. Nagornyak, D.Sc. in polit. sc., prof. I. Pobochoyi, D.Sc. in polit. sc., prof. E. Tsokur, PhD, prof. L. Mokra (Slovak Republic), dr. hab., prof. A. Modrzejewski (Poland), PhD, prof. D. La Foresta (Italy)

Друкується за рішенням Вченої Ради Донецького національного університету імені Василя Стуса протокол № 5(14) від 27.12.2017 р.

Адреса редакції серії:
21021, м. Вінниця, вул. Грушевського, 2. тел: (067)6852888

ЗМІСТ

Теорія та історія політичної науки

Батанов О. В., Товпеко Я. К. Реалізація конституційно-правових норм про права людини щодо ЛГБТІ-спільноти: політичні та правові аспекти	5
Воронянський О. В. Національний суверенітет: політологічний аспект	13
Моїсеєва Н. І. Ідея національного суверенітету у працях європейських філософів XVII—XVIII століть	16
Літвін Л. А. Теоретичні засади дослідження національних інтересів	20
Шуліка А. А. Політична бідність як фактор виключення суспільних груп з сфери прийняття політичних рішень	24
Кулішенко Т. Ю. Механізм процесу інституційного оформлення децентралізації влади	27
Ніколаєнко Н. О., Захаров Д. С. Сутнісні характеристики політичного міфу	30

Соціально-політичні проблеми міжнародних відносин та світової політики

Худолій А. О. Зовнішня політика Туреччини на Близькому Сході	34
Грачевська Т. О. Особливості нормативно-правової регламентації двостороннього співробітництва України і НАТО	42
Тихоненко І. В. Механізми Південноазійської асоціації регіонального співробітництва як чинник формування регіональної системи безпеки	46

Сучасні політичні інститути та процеси

Кочубей Л. О. Політична конкуренція та суспільна конфронтація в Україні: причини, прояви, каталізатори	50
Наумкіна С. М., Дяченко О. В. Використання мовно-маніпулятивних технологій на різних етапах політичного конфлікту	55
Хома Н. М. Трансформаційні зміни партійної системи Японії на новітньому етапі	59
Савойська С. В. Проросійський націоналізм у сучасній Україні	62
Чупрій Л. В., Загребельний О. В. Особливості та шляхи вирішення воєнно-політичного конфлікту на сході України	66
Митко А. М., Шуляк Н. О., Деструктивні елементи цифрового контенту й інформаційних послуг у ракурсі впровадження і-демократії	72
Годован Ю. В., Ніколаєнко Н. О. Соціальна мобільність молоді як стратегічна складова політичної соціалізації молоді	76

TABLE OF CONTENTS

Theory and history of political science

Batanov O., Tovpeko Y. Implementation of constitutional and legal norms on human rights regarding the LGBTI community: political and legal aspects.....	5
Voronianskyi O. V. National sovereignt: political aspects	13
Moseseva N. I. The idea of national sovereignty in the works of European philosophers of the XVII-XVIII centuries	16
Litvin L. A. Theoretical bases of national interest's research.....	20
Shulika A. A. Political poverty as a factor in excluding social groups from making policy decisions.....	24
Kulishenko T. The mechanism of the institutionalization process of decentralization of power.....	27
Nikolaïenko N. O., Zakharov D. S. Essential characteristics of the political myth	30

Social-political problems of international relations and world policy

Khudoliy A. A. Turkish foreign policy in the Middle East.....	34
Hrachevska T. O. Features of the regulatory legal regulation of bilateral cooperation between Ukraine and NATO	42
Tykhonenko I. V. Mechanisms of the South Asian Association for Regional Cooperation as a factor of a regional security system formation.....	46

Contemporary political institutes and processes

Kochubei L. O. Political competition and social confrontation in Ukraine: causes, manifestations, catalysts.....	50
Naymkina S., Dyachenko O. Use of language manipulative technologies at various stages of a political conflict	55
Khoma N. M. Transformational changes of the party system of Japan at the latest stage	59
Savoyska S. V. Prorussian nationalism in modern Ukraine.....	62
Chupriy L., Zagrebelny A. Features and ways of solving the military-political conflict in the east of Ukraine	66
Mytko A. M., Shulyak N. O. Destructive elements of digital content and information services in the perspective of the introduction of i-democracy	72
Hodovan Y., Nikolaenko N. Social mobility as a strategic component of political socialization of youth	76

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

УДК 342.7

РЕАЛІЗАЦІЯ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИХ НОРМ ПРО ПРАВА ЛЮДИНИ ЩОДО ЛГБТІ-СПІЛЬНОТИ: ПОЛІТИЧНІ ТА ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Батанов О. В., д. ю. н., професор, провідний науковий співробітник відділу конституційного права та місцевого самоврядування Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України

Товпеко Я. К., к. ю. н., асистент проекту «Пілотування сталої моделі надання життєво важливих послуг для ключових груп населення та людей, які живуть з ВІЛ на місцевому рівні у м. Києві» БО «100 відсотків життя. Київський регіон» (Україна)

Батанов О. В., Товпеко Я. К. Реалізація конституційно-правових норм про права людини щодо ЛГБТІ-спільноти: політичні та правові аспекти

Статтю присвячено дослідженню процесу становлення та реалізації прав осіб, що належать до ЛГБТІ-спільноти у сучасному світі у контексті глобалізації. Стверджується, що глобалізація як об'єктивний і неминучий процес для будь-якої з країн зумовлює орієнтацію й України на інтеграцію до міжнародної спільноти та включення в глобалізаційні процеси загальнопланетарного масштабу в усіх сферах життєдіяльності суспільства. Виділено основні сутнісні аспекти процесу глобалізації з точки зору інституціоналізації та конституювання прав осіб, що належать до ЛГБТІ-спільноти.

Досліджуються проблеми ідентичності як самовизначення, самоідентифікації особи в якості представника певної соціальної групи в контексті прав осіб, що належать до ЛГБТІ-спільноти. Обґрунтовується, що сама по собі ідентичність не може бути підставою дискримінації. Акцентується увага на важливості безпосередньої реалізації принципу поваги до ідентичності особи, протидії та запобігання маргіналізації та демонізації меншин.

Зазначається, що акти з прав людини міжнародного значення і законодавства переважної більшості країн світу, в тому числі й України, ґрунтуються на принципах справедливості, рівності та недискримінації. Автори обґрунтовують положення про те, що відсутність діючого механізму захисту прав людини і заборони дискримінації за ознакою сексуальної орієнтації як на міжнародному, так і на регіональному рівнях, неминуче суперечитиме ідеям правової соціальної держави та громадянського суспільства. У зв'язку з цим робиться висновок, що розробка ефективного механізму захисту прав людини і заборона дискримінації за ознакою сексуальної орієнтації є нагальними завданнями сьогодення.

Ключові слова: сексуальна орієнтація, права людини, законодавство, дискримінація, демократизація, міжнародні стандарти прав людини.

Batanov O., Tovpeko Y. Implementation of constitutional and legal norms on human rights regarding the LGBTI community: political and legal aspects

The article is devoted research of becoming and realization of human rights for LGBTI in the modern world in the context of globalization. It becomes firmly established that globalization as an objective and inevitable process for any of countries predetermines the orientation of Ukraine on integration with international association and including in the global processes of planetary scale in all spheres of vital functions of society. The basic essence aspects of process of globalization are selected from point of institutionalizations and constitutionalizations of human rights for LGBTI.

In the article is investigated the concept and nature of identity as self-determination, self-identification as a representative of a particular social group in the context of the human rights for LGBTI. It is proved that the identity itself cannot be a basis for discrimination. Attention is drawn to the importance of the immediate implementation of the principle of respect for the identity of the person, combating and prevention of marginalization and demonization of minorities.

It is reported that acts on human rights of international importance and legislation of the most countries of the world, including Ukraine, are based on the principles of justice, equality and non-discrimination. The authors justifies the position that the lack of effective mechanism of protection of human rights and non-discrimination based on sexual orientation both at international and regional levels inevitably conflict with the ideas of social legal state and civil society. In this regard, it is concluded that the development of an effective human rights protection mechanism and prohibition of discrimination based on sexual orientation are a significant target to achieve.

Key words: sexual orientation, human rights, legislation, discrimination, democratization, international human rights standards.

Однією з найскладніших у теорії та практиці міжнародного та національного гуманітарного права є проблема прав меншин. Втім було б помилкою розглядати питання меншин визначально як проблеми, що неодмінно загрожують конфліктами та нестабільністю. Навпаки, повноправна і повноцінна участь меншин у житті суспільства є важливою умовою розвитку будь-якої країни, а також важливим фактором в міжнародному співробітництві. Питання меншин – масштабна та складна галузь теоретичних дискусій та практичної політики. Більш того, вона не може бути відокремлена від інших тематичних галузей, таких як громадянська інтеграція, мультикультуралізм, подолання та ліквідація дискримінації, розвиток міжкультурного діалогу та толерантності. Необхідність у розумінні та повазі культурної, етнічної та мовної неоднорідності населення виникає та усвідомлюється практично у будь-якій країні, а вміння знаходити та проводити в життя стратегії, які гарантують співіснування людей різного походження, кольору шкіри, мови або релігії, є об'єктивною вимогою, яке сучасне життя пред'являє будь-якому суспільству [1, с. 6].

У світовій практиці інституціоналізація та конституювання прав меншин протягом всієї еволюції соціально-політичної організації є суперечливим та неоднозначним процесом, який породжує численні стереотипи, комплекси, негативні установки та конфліктогенні ситуації. Конституційно-правова регламентація прав відповідних соціальних груп носила фрагментарний та вкрай суперечливий характер, переважно методом тотального ігнорування або через призму їх протиставлення правам більшості. По суті, десь до XIX ст. меншини репрезентувалися у конституційно-правовому вимірі з позиції прав більшості, виключно за логікою ворожих, асоціальних, девіантних явищ та процесів, яких офіційні інституції ігнорували та цілеспрямовано відкидали на позиції соціальних аутсайдерів та підпорядкованих суб'єктів, відмовляючи, тим самим, у праві на самобутність та громадянську, політичну та соціально-культурну самоідентифікацію.

Як правило, демонізація меншин державою супроводжувалася використанням широкого спектру дискримінаційних механізмів – від психологічного впливу до фізичного насилля – інквізиція, сексизм, расизм, андроцентризм и т. п. Однак, в середині XIX ст. у деяких західних державах можна спостерігати активізацію меншин, які почали заявляти про прагнення до автономізації від більшості та захисті своїх прав у фарватері емансипаторського руху, який став одночасно й інструментом, і суб'єктом поступової інституціоналізації та конституювання прав міноритарних груп (англ. *minority*; нім. *Minderheit* – менше половини будь-якої сукупності) – соціально значущих частин населення, які відрізняються за національністю, релігійними, мовними та іншими ознаками від домінуючої більшості або частини населення, яка незалежно від її чисельності зазнає дискримінації.

Основною стратегією цими соціальними групами був обраний курс на формування позитивної ідентичності та зняття з себе негативних ярликів – «чужинець», «ворог», «перверс», «маргінал», «недолюдина» тощо, за допомогою суспільно-політичної боротьби у вигляді різних тактичних моделей – від мирних маніфестацій, зборів, походів, парадів до неконвенційних форм протесту. Прагнення меншин до інституціоналізації та конституювання своїх прав, активній публічній участі у суспільно-політичному житті веде їх до легітимації свого статусу, можливості самовираження, визнання, закріплення, реалізації та захисту групових інтересів, поряд з більшістю.

Особливий розмах деміфологізація меншин набуває у XX ст. – в період розквіту націй-держав, масштабної боротьби за деколонізацію, демократизації патріархатних укладів, трансформації авторитарних політичних режимів в Латинський Америці, Північній та Східній Європі. В умовах сучасних глобальних трансформацій, за ініціативою провідних західних держав, центральне місце в публічній політиці починають займати гуманістичні цінності, які акцентують увагу на індивіді як вищій соціальній цінності, яка володіє невідчужуваними громадянськими правами та незалежною від держави приватною сферою.

У цьому контексті своєрідним мегатрендом стає принцип толерантності щодо меншин та соціальних груп, консолідованих за ознакою мови, раси, віросповідання, гендеру або сексуальної орієнтації. Соціальна толерантність (від лат. *tolerantia* – терпіння, витривалість) – це соціологічний термін, який означає терпимість до іншого світогляду, образу життя, поведінки, традицій та звичаїв, віросповіданню, національності. Соціальна толерантність полягає в усвідомленні та наданні іншим їх права жити відповідно до власного світогляду та служити цінностям їх самобутньої культури. Соціальна толерантність означає сприйняття, правильне розуміння та повагу інших культур, способів самовираження та прояву людської індивідуальності, в тому числі в етнонаціональній та конфесійній сфері, сфері гендерних та міжстатевих відносин. Саме тому толерантне відношення розглядається як соціальна цінність, яка забезпечує права людини, свободу і безпеку, а формування даного поняття часто пов'язують з гуманістичними ідеалами.

Роль і значення толерантності у суспільстві витікає із її сутності. Вона є однією із основних цінностей сучасного демократичного суспільства, універсальність якої пов'язана з посиленням глобалізаційних тенденцій, з одного боку, та прагненням до збереження власної ідентичності, з іншого. Толерантність об'єктивно необхідна як обов'язковий регулятивний засіб, як багатопланово діюча «організуюча сила» у розвитку суспільства та соціальної свідомості, що дозволяє розглядати її як структуроутворюючий компонент в організації та функціонуванні суспільства. Отже, істинним має бути розуміння того, що толерантне ставлення один до одного, солідарність, діалог та взаєморозуміння мають стати нормою поведінки і дій усіх без винятку людей, політичних партій, громадських організацій і рухів, держав та їх інститутів [9, с. 7].

У цьому контексті, однією з найбільш складних, суперечливих та таких що вкрай неоднозначно сприймаються та вирішуються у сучасному світі, є проблема прав сексуальних меншин, або прав людей за ознакою сексуальної орієнтації та сексуальної ідентичності. Причин тому багато. Протягом століть, з моменту деформації античної цивілізації та популяризації християнства, гомосексуали піддавалися перманентній дискримінації (інквізиція, кримінальні переслідування «содомітів» тощо) з боку офіційних інституцій, детермінованих конформізмом більшості. Первинно ідеологічне обґрунтування такої стигматизації культивували теологи, та, з

часом, юристи і медики (особливо, психіатри), які відносили представників гей-спільноти до асоціальних, маргінальних, деградаційних елементів, які є політичними аутсайдерами. Як і практика сегрегації афроамериканців у США, або результати расових війн в Африці, дискримінація гомосексуалів повною мірою розкриває дію механізмів виключення «чужинців» – «не таких, як ми», а, слід, «ворогів», з якими необхідно боротися.

Однак, по мірі посилення емансипаторського мейнстріму у XIX – початку XX ст. ст., сексуальні меншини поступово включаються у «політичний конфлікт» (за К. Шмиттом), насамперед, у Німеччині (К. Ульрихс, М. Хиршфельд), вимагаючи скасувати кримінальне переслідування на основі сексуальної орієнтації, та Англії (Х. Елліс, Е. Карпентер, В. Вулф та ін.), де інтелектуали та представники богеми встали в опозицію вікторіанському пуританізму, декларуючи свободу інтимної сфери [2, с. 25–26].

Втім, попри те, що майже усе XX ст. пройшло під прапором боротьби сексуальних меншин за свої права, й сьогодні залишається чимало проблем у даній сфері. Так, як зазначається у Вступі до Джок'якертських принципів [3, с. 6], «порушення прав осіб за ознакою їх дійсної або уявної сексуальної орієнтації або гендерної ідентичності є загальносвітовою або укоріненою практикою, яка викликає серйозну занепокоєність. Такі порушення включають позасудові розправи, катування та недозволене поведіння, сексуальні посягання та згвалтування, втручання у приватне життя, свавільне затримання, позбавлення можливості отримання роботи та освіти, а також серйозну дискримінацію у користуванні іншими правами і свободами. Ці порушення нерідко ускладнюються іншими формами насилля, ненависті, дискримінації та відторгнення, в тому числі за ознакою раси, віку, релігії, інвалідності, економічного або соціального положення або іншої обставини. У багатьох державах та суспільствах норми у галузі гендерної ідентичності і сексуальної орієнтації нав'язуються людям за допомогою звичаїв, законів та насилля, та здійснюються спроби контролювати міжособистісні відносини та самоідентифікацію. Поліцейське відношення до сексуальності залишається одним із головних факторів насилля, що продовжується за гендерною ознакою та гендерної нерівності, що зберігається».

Досить часто, проти лесбійок, геїв, бісексуалів і транссексуалів різного віку у різних країнах грубо порушують фундаментальні права людини через глибоко вкорінені гомофобні та трансфобні настрої, що поєднуються із відсутністю достатнього правового захисту проти дискримінації за ознакою сексуальної орієнтації та статевої приналежності. Ці люди відчувають дискримінацію на ринку праці, у школах та лікарнях, жорстокому поводженні, а іноді і повному відреченні своїми близькими. Вони піддаються фізичним атакам – побиттю, сексуальним згвалтуванням, катуванню та вбивствам. У багатьох країнах, кримінальне законодавство забороняє одностатеві шлюби шляхом арешту, судового переслідування, ув'язнення, а у деяких країнах діє смертна кара.

Занепокоєння про ці та інші споріднені порушення прав людини були неоднократно виражені механізмом ООН з прав людини ще із початку 90-х років XX ст. Ці механізми передбачали договірні органи, створені для контролю за дотриманням державою міжнародних договорів з прав людини, а також спеціальних доповідачів та інших незалежних експертів, призначених Радою ООН з прав людини для розслідування та доповіді про нагальні потреби у галузі захисту прав людини [10].

Починаючи з 2003 року 17 травня офіційно відзначається як Міжнародний день боротьби з гомофобією. Цей день було обрано для захисту прав представників нетрадиційної сексуальної орієнтації в зв'язку з тим, що 17 травня 1990 року Генеральна асамблея Всесвітньої організації охорони здоров'я виключила гомосексуальність зі списку психічних захворювань. Головним ідеологом Міжнародного дня боротьби з гомофобією був французький письменник і вчений Луї-Жорж Тен. Основним завданням цього мало стати привернення суспільної уваги до геїв, лесбійок, бісексуалів і транссексуалів, особливо в тих країнах, де питання сексуальності досі перебуває під забороною, а сексуальні меншини зазнають дискримінації. Для заснування Міжнародного дня боротьби з гомофобією була підписана петиція до ООН і всіх держав.

Протягом останніх років Міжнародний день протистояння гомофобії офіційно було визнано у Великобританії, Франції, Мексиці, Бельгії, Бразилії, Коста-Ріці, Люксембурзі та інших країнах. Попри ці тенденції, у ряді африканських країн одностатеві сексуальні стосунки досі криміналізовані відповідно до чинного законодавства. Більш того, серед представників органів державної влади спостерігається тенденція закликів до посилення кримінальної відповідальності за дані дії. Так, наприклад, 14 жовтня 2009 р. член парламенту Уганди Давід Бахаті запропонував законопроект Антигомосексуального Біллу [31]. Відповідно до вступної частини Біллу (Memorandum, п. 1.1. «Принципи»), його метою є формування спрямованого на захист традиційної сім'ї консолідованого законодавства шляхом встановлення заборони будь-яких стосунків між особами однієї статі, заборони заохочення чи визнання таких сексуальних стосунків публічними чи іншими інституціями за підтримки будь-якої владної структури в Уганді чи будь-якої недержавної громадської організації на території чи за межами країни.

Слід зазначити, що до другої половини XX ст. в англійській мові не існувало терміна, який би адекватно позначав людей, чия орієнтація відрізняється від гетеросексуальної, і при цьому не носив би негативного забарвлення. Найбільш нейтральний термін – третя стать (англ. «third gender») був запропонований ще в 1860-х роках, але не прижився в науковій літературі [32]. На сьогодні термін «третя стать» використовується не для позначення осіб, що вирізняються своєю сексуальною орієнтацією (лесбійок, геїв, бісексуалів та ін.), а інтерсексуалів (осіб, організм яких характеризується наявністю біологічних ознак обох статей, причому ці ознаки є неповністю розвиненими, проміжними) в контексті права на юридичне визнання гендеру, зокрема, права не визначати себе жінкою або чоловіком в актових записках цивільного стану.

Найбільш поширеним і широким загальним збірним терміном, що використовується для позначення людей з різними варіантами сексуальної орієнтації або сексуальної ідентичності є поняття «сексуальні меншини». Вперше дане поняття було вжите в кінці 1960-х р. у праці Ларса Уллерстама «Еротичні меншини: шведський погляд» [33]

для характеристики сукупності людей, які своєю сексуальною поведінкою, орієнтацією, способом життя вирізняються від «гетеросексуальної більшості». Термін «сексуальні меншини» було запроваджено за аналогією з поняттям «етнічні меншини» на позначення групи громадян, які потребують захисту державою своїх інтересів поряд з інтересами більшості.

Загальноновизнаними, загальноприйнятими і абсолютно нейтральними термінами для гомосексуалів є «гей» для чоловіка та «лесбійка» для жінки. Слово «гомосексуаліст», яке донедавна було найпоширенішим для позначення людей негетеросексуальної орієнтації, вважається некоректним (навіть дискримінаційним, адже апелює до минулого, пов'язаного з криміналізацією гомосексуальної чоловічої поведінки).

Іншим невдалим і некоректним терміном, який часто застосовується щодо гомосексуалів є «нетрадиційна орієнтація». Недоцільність вживання даного поняття обумовлюється рядом факторів. По-перше, будь-яка сексуальна орієнтація не належить до традицій, а, по-друге, всі варіанти сексуальної орієнтації відзначаються не тільки з самого початку відомої історії людства, але й навіть у тваринному світі. Отже, більш коректним є вживання термінів «гомосексуальна орієнтація» та «бісексуальна орієнтація».

На підставі вищезазначеного, коректними термінами-самоназвами і такими, використання яких вбачається доцільним у контексті даного дослідження на позначення осіб, що вирізняються своєю сексуальною орієнтацією, є терміни: «гомосексуал», «гей», «гомосексуалка», «лесбійка», «гомосексуальна орієнтація», «негетеросексуальна орієнтація». Для позначення людей з невизначеною статтю, які поєднують біологічні ознаки обох статей та часто мають особливу, окрему, гендерну ідентичність, термін «гермафродит» наразі також вважається застарілим та політично некоректним. Правильним терміном на позначення зазначених осіб є «інтерсексуал».

З 90-х років ХХ ст. в англійській мові виник акронім для позначення соціальної групи лесбійок (Lesbian), геїв (Gay), бісексуалів (Bisexual) і трансгендерів (Transgender) – ЛГБТ. Абревіатура була прийнята як самоназва людей, які об'єднуються на основі їхньої негетеросексуальної орієнтації та нецігендерності, більшістю громадських організацій та ЗМІ в США та деяких інших англослов'янських державах, а пізніше в більшості держав світу. Пізніше інтерсексуалами було запропоновано розширений термін «ЛГБТІ» на підкреслення приналежності до відповідної соціальної групи.

Варто зазначити, експерти вважають застосування одного з найпоширеніших на сьогодні термінів на позначення ЛГБТІ – «сексуальні меншини» – некоректним, коли йдеться саме про ЛГБТІ-спільноту (лесбійки, геї, бісексуали, трансгендери, інтерсексуали), адже через невизначеність цього терміна він може включати до себе людей з надто розмаїтими сексуальними вподобаннями, що не стосується сексуальної чи гендерної орієнтації [7]. При цьому, називаючи себе відповідним чином, представники даної соціальної групи підкреслюють гетеросексуальність більшості людей, що в результаті психологічно і морально сприймається як єдиний і поширений варіант норми, а це, в свою чергу, сприяє патологізації інших варіантів сексуальної орієнтації і гендерної ідентичності та визнанню їх ненормальними. Зазначається, що, наголошуючи на однорідній сексуальній більшості, термін «сексуальні меншини» ставить ЛГБТІ в певну опозицію щодо суспільства [23]. Таким чином, за іншою позицією термін «сексуальні меншини» завідомо окреслює ЛГБТІ-спільноту поза певною більшістю.

Отже, термін ЛГБТІ на позначення людей з різними варіантами сексуальної орієнтації або сексуальної ідентичності видається найбільш нейтральним і коректним. При цьому на сьогодні поняття «сексуальні меншини» також є поширеним і використовується зарубіжними державними установами і міжнародними організаціями (в тому числі ООН і спеціалізованими установами), вживається у рішеннях Європейського Суду з прав людини, є широко вживаним у науковій літературі з прав людини тощо [24].

Слід зазначити, що повага до іншої ідентичності, визнання її права на існування та мирне співіснування неоднорідних ідентичностей в межах одного соціуму є основою сучасної концепції прав людини. Сучасні глобалізаційні процеси посилюють фрагментацію і локалізацію світу, етнополітичну суверенізацію та культурну сегментацію, що ставить на порядок денний питання про мультикультуралізм сучасного суспільства і толерантність як мистецтво жити разом, поважати іншу думку, іншу мову, іншу релігію, інші традиції тощо [8].

Лише право є тим регулятором соціальної взаємодії, що спрямоване на утвердження рівності, толерантності та поваги до честі й гідності кожного, здатне не тільки заохочувати та пропагувати мультикультуралізм, плюралізм і захист прав кожного, а й здійснювати поновлення порушеного права у межах і порядку, визначеному законом, і притягнути відповідного порушника до відповідальності за вчинене правопорушення. Будучи сформованим у державноорганізованому суспільстві як основний нормативний регулятор суспільних відносин, право передбачає природно-правову і позитивно-правову іпостасі праворозуміння. Саме з ідеї природного права, яке є правом людини на життя і свободу виходячи із самої біологічної основи існування, й випливає вимога рівності, справедливості, недискримінації, в тому числі й за ознакою сексуальної орієнтації.

Повага до прав людини, рівність та плюралізм є найвищими критеріями розвиненості людської цивілізації. При цьому рівень сприяння захисту і реалізації прав саме вразливих верств населення є найкращим показником реального здійснення принципів непорушності та гарантованості прав людини, ступеню їх захищеності, а також толерантності суспільства. ЛГБТІ, будучи соціальною групою з відмінною ідентичністю, не вимагають надання їм окремих нових за формальними ознаками прав, а наголошують на проблемі їх сутності, насамперед, дискримінації, закликаючи до реального втілення принципу рівності, декларованого як актами з прав людини міжнародного значення, так і конституцією.

Важливо відмітити, що процес сприйняття конкретним соціумом інших ідентичностей та визнання їх права на існування, що супроводжується формуванням і удосконаленням певного обсягу антидискримінаційного законодавства держави, може супроводжуватись пошуком нового співвідношення права і моралі та загостренням відповідних протиріч. Адже об'єктивна динамічність і розширення каталогу прав людини призводить до

зародження абсолютно нових прав, до переліку яких, окрім екологічних, інформаційних прав, права на мир, на ядерну безпеку, на космос, а також соматичних прав (прав людини розпоряджатися своїм тілом – зокрема, право на смерть, зміну статі, трансплантацію органів, штучне репродукування, стерилізацію, аборт тощо) відносяться в тому числі й право на гендерну ідентичність, сексуальну ідентичність та надання права на шлюб особам однієї статі. У цьому зв'язку вчені констатують факт формування, а також необхідності подальших досліджень та регламентації четвертого, п'ятого та шостого поколінь прав людини.

У контексті глобалізації доктрини прав людини, реалізації принципів людського виміру державо- і правотворчих процесів у сучасному демократичному світі, а також формування як сучасного міжнародного гуманітарного права, так і конституційного гуманітарного права, зазначимо, що визначальними віхами демократизації й сьогоденного стану правового захисту прав людини за ознакою сексуальної орієнтації та сексуальної ідентичності є прийняття Загальної декларації прав людини 1948 р., Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права 1966 р., Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р., що закріпили рівність всіх людей перед законом та право без будь-якої різниці на рівний їх захист законом, а також право на рівний захист від будь-якої дискримінації і від будь-якого підбурювання до такої дискримінації. Дані акти з прав людини міжнародного значення у переліках ознак, за якими не може бути привілеїв чи обмежень, прямо не вказують сексуальну орієнтацію і сексуальну ідентичність, проте містять формулювання «інша обставина». Втім, виходячи зі змісту норм міжнародного права, згідно з якими всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах, сексуальна орієнтація та сексуальна ідентичність також є забороненими для дискримінації ознаками.

Важливим здобутком у даній сфері стала хвиля утворення і активізації ряду правозахисних організацій, діяльність яких безпосередньо присвячена питанням реалізації прав ЛГБТІ. Так, друга половина ХХ ст. характеризується заснуванням такої потужної міжнародної організації, як Міжнародна асоціація лесбійок, геїв, бісексуалів, трансгендерів та інтерсексуалів (англ. International Lesbian, Gay, Bisexual, Trans and Intersex Association, скор. ILGA) (1978 р.), до якої на сьогодні включені понад 600 ЛГБТІ-організацій приблизно 110 країн світу.

Не менш важливими на історичному шляху становлення правового захисту прав людини щодо сексуальних меншин стали й інші міжнародно-правові документи, які, на відміну від вищезазначених, прямо закріпили заборону дискримінації за даними ознаками. У цьому контексті, насамперед, згадаємо прийняття Парламентською Асамблеєю Ради Європи 1 жовтня 1981 р. Резолюції 756 (1981) про дискримінацію гомосексуалів [30], в якій було визнано право на сексуальне самовизначення з досягненням особою встановленого національним законодавством віку повноліття, а також відкидалося визнання гомосексуальності психічним розладом, спрямо її виключенню Всесвітньою організацією охорони здоров'я з Міжнародної класифікації хвороб (1990 р.).

У 1984 р. Парламентською Асамблеєю Ради Європи було прийнято Резолюцію 1984 (2014) на захист від усіх форм дискримінації і насильства на підставі сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності [29], у якій зазначено, що, спираючись на досвід співпраці з державами перехідного періоду, Асамблея вважає ключовим для зміцнення демократії, верховенства права та дотримання прав людини і основоположних свобод вирішення ряду конкретних питань, серед яких: припинення роботи над законопроектами, складеними за зразком законів про заборону «пропаганди гомосексуалізму» і боротьба з усіма формами насильства проти представників ЛГБТ-співтовариства.

Необхідність формування у загальнонародському масштабі толерантності щодо меншин визнана Генеральною Асамблеєю ООН. У підписаній державами-членами і затвердженій резолюцією 5.61 Генеральної конференції ЮНЕСКО від 16 листопада 1995 р., Декларації принципів толерантності [22] висловлюється занепокоєння у зв'язку з актами нетерпимості, насильства, тероризму, ксенофобії, агресивного націоналізму, расизму, антисемітизму, відчуження, маргіналізації та дискримінації щодо соціально найменш захищених груп у суспільстві, а також актами насильства та залякування щодо окремих осіб, які реалізують своє право на свободу думки і висловлювання переконань, проявами, що почастишали останнім часом і становлять загрозу зміцненню миру та демократії на національному і міжнародному рівнях. Звертаючи особливу увагу на обов'язок держав-членів розвивати та забезпечувати поважання прав людини та основоположних свобод для всіх без винятку і боротися з проявами нетерпимості, держави-члени визначили засади реалізації принципу толерантності на державному рівні, акцентували увагу на соціальних аспектах і започаткували Міжнародний день толерантності. Наголосивши на проблемі маргіналізації соціально найменш захищеної груп, їхнього вилучення із суспільного та політичного життя, насильства і дискримінації щодо них як наслідку нетолерантності, держави-члени взяли на себе зобов'язання сприяти формуванню психології толерантності й ненасильства.

26 вересня 2000 р. Парламентська Асамблея Ради Європи ухвалила Рекомендацію № 1474 (2000) «Про становище лесбійок і геїв у державах-членах Ради Європи», закликавши держави-члени включити сексуальну орієнтацію до ознак, за якими забороняється дискримінація відповідно до національного законодавства [26].

Також визначальним для реалізації рівноправного поводження та забезпечення повного рівноправ'я на практиці стало прийняття Директиви Ради 2000/78/ЄС від 27 листопада 2000 р., що встановлює загальні рамки рівноправного відношення у сфері зайнятості і професійної діяльності [4], спрямованої на визнання важливості боротьби проти будь-яких видів дискримінації у сфері праці. Пункт «12» Директиви закріплює, що будь-яка пряма або опосередкована дискримінація на основі релігії або віросповідання, обмежених фізичних можливостей, віку або сексуальної орієнтації у сферах, що охоплюються цією Директивою, має бути забороненою на території Співтовариства, адже «дискримінація, заснована на релігії або віросповіданні, обмеженнях фізичних можливостей, віці або сексуальній орієнтації, може зашкодити досягненню цілей Договору ЄС, особливо досягненню високого рівня зайнятості і соціального захисту, підвищенню рівня життя, економічного та соціального взаємозв'язку, а також вільному пересуванню осіб» (пункт «11»).

29 липня 2006 р. на Міжнародній конференції, присвяченій правам ЛГБТ-спільноти у м. Монреаль, Канада було прийнято Монреальську декларацію про права лесбійок, геїв, бісексуалів і трансгендерів (ЛГБТ) [20]. Документ охоплює всі аспекти прав від гарантій фундаментальних прав та свобод людини і громадянина до питання запобігання та протидії дискримінації сексуальних меншин в сферах охорони здоров'я, освіти, імміграції. В Декларації також наголошено на проблемі криміналізації добровільного вступу у статевий зв'язок між особами однієї статі в сімдесяти п'яти державах – більш ніж третині держав світу, що за міжнародними стандартами прав людини визнається дискримінацією і порушенням права на приватність.

Також у 2008 р. було прийнято розроблену 128 визнаними захисниками та експертами у галузі прав людини Декларацію принципів рівності, що отримала характеристику сучасного міжнародного розуміння принципів рівності [21]. Будучи схваленою Парламентською Асамблеєю Ради Європи [28], Декларація сприяла розробці антидискримінаційного законодавства в ряді держав світу.

Також 18 грудня 2008 р. Генеральній Асамблеї ООН було представлено ініційовану Францією за підтримки ЄС Декларацію ООН з питань сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності, яка засудила насильство, стигматизацію та дискримінацію за ознакою сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності, що була підписана 96 з 192 держав-членів ООН, в тому числі й Україною [34]. Передусім даний документ був підготовлений у формі резолюції ООН, однак пізніше за браком голосів держав-підписантів було прийнято рішення про прийняття його як декларації.

31 березня 2010 р. Комітет Міністрів Ради Європи (за підтримки держав-членів, в тому числі й України) прийняв Рекомендацію державам-членам «Про заходи з боротьби проти дискримінації за ознаками сексуальної орієнтації або гендерної ідентичності» CM/Rec(2010)5 [27], у якій наголошено на важливості розгляду наявних законодавчих та інших заходів, перегляду їх, а також збирання й аналізу відповідної інформації з метою відстеження та усунення прямої і непрямої дискримінації за ознаками сексуальної орієнтації або гендерної ідентичності; забезпечення прийняття і ефективного втілення в життя законодавчих та інших заходів з боротьби з дискримінацією за ознаками сексуальної орієнтації або гендерної ідентичності задля забезпечення дотримання прав людини щодо лесбійок, геїв, бісексуалів і трансгендерних осіб, а також заради просування толерантності до них тощо.

На виконання Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи CM/Rec(2010)5 29 квітня 2010 р. Парламентською Асамблеєю Ради Європи було ухвалено два інші важливі антидискримінаційні документи – Резолюцію 1728 (2010) Дискримінація за ознакою сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності [15] та Рекомендацію 1915 (2010) Дискримінація за ознакою сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності [16].

У контексті порушеної у даній частині дослідження проблематики історично важливим документом у галузі прав людини є Резолюція ООН про права людини, сексуальну орієнтацію та гендерну ідентичність A/HRC/17/L.9/Rev.1 від 17 червня 2011 р. [25], яку було ухвалено Радою ООН з прав людини. Насамперед, Резолюцію було спрямовано на заборону дискримінації сексуальних меншин. Вона передбачає заснування спеціального органу, який має стежити за дотриманням прав ЛГБТ у всіх регіонах світу, а також створення комісії, що здійснюватиме моніторинг законодавства держав на предмет наявності законів, що утискають права представників ЛГБТ-спільноти. Показово, що Україна, підтримавши голосуванням прийняття резолюції, долучилась до держав-підписантів.

17 листопада 2010 р. Комітет Міністрів Ради Європи прийняв Рекомендацію CM/Rec(2012)12 державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки [17], згідно з якою щодо суддів або кандидатів на посаду судді не має бути жодної дискримінації на підставі статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних або інших поглядів, національного або соціального походження, належності до національної меншини, власності, неспроможності, народження, сексуальної орієнтації або інших ознак.

Також важливу роль у становленні правового захисту прав людини за ознакою сексуальної орієнтації і гендерної ідентичності відіграє практика Європейського Суду з прав людини, юрисдикція якого включає всі питання, які стосуються тлумачення і застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Як відомо, Конвенція, безпосередньо не передбачає заборону дискримінації за ознакою сексуальної орієнтації. Однак, рішення Суду свідчать про однозначну заборону дискримінації за даною ознакою та сприяння захисту права сексуальних меншин на особисте і сімейне життя, права на приватність тощо. Наприклад, за рішенням Європейського Суду з прав людини від 22 жовтня 1981 р. по справі *Dudgeon v. The United Kingdom* закони, що передбачають кримінальну відповідальність за добровільні гомосексуальні акти, визнаються порушенням права на повагу до приватного життя [19]. Дане рішення стало першим прийнятим на користь ЛГБТІ у практиці Суду. Як наслідок в жовтні 1982 р. Актом про статеві злочини у Північній Ірландії було декриміналізовано добровільні одностатеві акти між чоловіками, що досягли 21-річного віку.

Слід зазначити, що у фарватері відповідних трендів у міжнародному гуманітарному праві рухається й національне конституційне законодавство, що регламентує права людини за ознаками сексуальної орієнтації та сексуальної ідентичності, яке в умовах глобалізації зазнає суттєвої модифікації та модернізації, у тому числі у формі безпосереднього закріплення заборони дискримінації за ознакою сексуальної орієнтації на конституційному рівні.

В процесі зближення України з ЄС також виникла необхідність у прийнятті відповідного антидискримінаційного законодавства. У Законі України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» [5] законодавець закріпив визначення дискримінації як ситуації, за якої особа та/або група осіб за їх ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, віку, інвалідності, етнічного та соціального походження громадянства, сімейного та майнового стану, місця проживання, мовними або іншими ознаками, які були, є та можуть бути дійсними або припущеними, зазнає обмеження у визнанні, реалізації або

користуванні правами і свободами в будь-якій формі, встановленій цим Законом, крім випадків, коли таке обмеження має правомірну, об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними. На недоліки прийнятого закону вказала Європейська комісія проти расизму та нетерпимості, серед яких було зауваження: перелік ознак, дискримінація за якими забороняється, є невичерпним, що є позитивним, проте, бажано було б також додатково вказати такі ознаки як сексуальна орієнтація та гендерна ідентичність [12, с. 217].

Слід констатувати, що Україна не має гармонійної та адекватної загальносвітовим тенденціям національної політики в галузі рівності та недискримінації, хоча й існують державні окремі стратегії, розроблені стосовно певних груп, уразливих до дискримінації. Виміряти їхню успішність важко, тим не менш той факт, що відповідно стратегії розробляються, вказує на певну готовність із боку держави для досягнення прогресу в даних галузях. Так, наприклад, затверджена Указом Президента України № 501/2015 від 25 серпня 2015 р. Національна стратегія у сфері прав людини [18], що визначає основні напрямки захисту прав людини державою, жодним чином не торкається проблеми дискримінації сексуальних меншин. Проте, План заходів з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 р., затверджений Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2015 р. № 1393-р [11] передбачає низку заходів на створення ефективної системи запобігання та протидії дискримінації ЛГБТІ.

У цілому вітчизняний досвід конституційно-правової регламентації прав людини, практика конституційної правореалізації та конституційного правокористування у цій сфері, а також доктринального супроводу цього процесу, свідчать, що ЛГБТІ-спільнота в Україні займає маргінальне положення не тільки у політичній та соціально-культурній сфері, але й сучасному академічному дискурсі. В Україні інтерес до даної тематики особливо загострився останніми роками, набуваючи особливого звучання в політичній сфері, в аспекті законодавчих ініціатив (наприклад, законопроектів № 0945 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів» (щодо захисту прав дітей на безпечний інформаційний простір)» [13] та № 10290 «Про заборону спрямованої на дітей пропаганди гомосексуалізму» [14]), взаємовідносин між різними політичними силами, громадськими організаціями та рухами, організації та проведенні Маршів рівності у Києві та Одесі тощо.

Водночас, як свідчать соціологічні дослідження, існує високий рівень дискримінаційного фону в Україні, і випадкам дискримінації можуть бути піддані не лише представники ЛГБТІ-спільноти, а і все інше населення. Українське суспільство демонструє вкрай високий рівень гомофобії щодо представників ЛГБТІ-спільноти – у переважній більшості громадян залишається упереджене стереотипне сприйняття сексуальних меншин. Негативне ставлення населення зумовлене стереотипним мисленням, що гомосексуальність – протиприродне явище, браком поінформованості, релігійною пропагандою [6].

Отже, інтерпретація прав людини у відношенні сексуальної орієнтації у сучасному світі є вкрай неоднозначною і залежить від конкретної політичної і соціально-культурної ситуації в конкретній державі. Однак в цілому проблема сексуальних меншин у конституційному праві традиційно розглядається саме в такому контексті та не викликає будь-яких сумнівів, як з точки зору своєї практичної актуальності, так і науково-пізнавального значення.

Наведені вище методологічні та прикладні проблеми міжнародно-правового та конституційно-правового забезпечення прав людини за ознакою сексуальної орієнтації та сексуальної ідентичності, нажаль, ще не стали предметом пильної уваги вітчизняних вчених-конституціоналістів. Враховуючи серйозні виклики та загрози, які виникають у сфері реалізації та захисту прав людини в цілому, наукова громадськість має висловлювати свою виважену позицію щодо актуальних проблем інституціоналізації та конституювання прав меншин в цілому та сексуальних меншин, зокрема.

Бібліографічний список:

1. Вопросы меньшинств в Республике Беларусь, Европе и мире / Европейский центр по вопросам меньшинств ; сост., авт. предисл. А. Осипов, А. Василевич. – Минск : Медисонт, 2012. – 200 с.
2. Горшков А. С. Институционализация меньшинств в поле публичной политики : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. полит. наук : спец. 23.00.02 «Политические институты, этнополитическая конфликтология, национальные и политические процессы и технологии» / А. С. Горшков ; Пермский государственный университет. – Пермь, 2009. – 28 с.
3. Джокьякартские принципы. Принципы применения международно-правовых норм о правах человека в отношении сексуальной ориентации и гендерной идентичности. Приняты группой профильных экспертов в Джокьякарте, Индонезия 6–9 ноября 2006 года. – 2007. – 37 с.
4. Директива Ради 2000/78/ЄС від 27.11.2000 р., що встановлює загальні рамки рівноправного відношення у сфері зайнятості і професійної діяльності [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://minjust.gov.ua/file/32391>
5. Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» від 6 вересня 2012 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 32. – ст. 412
6. Звіт за результатами дослідження: «Опитування громадської думки для визначення суспільного сприйняття ЛГБТ та шляхів його поліпшення» / Центр соціальних експертиз Інституту соціології НАН України. Виконаний на замовлення Всеукраїнської громадської організації «Гей-Альянс Україна». – Київ, 2013. – 50 с.
7. Кравчук А. Традиційна орієнтація. Міфи та факти щодо ЛГБТ / А. Кравчук. – Київ: Центр «Наш світ», 2015. – 73 с.
8. Кресіна І. О. До питання про прояви дискримінації на расовому та етнічному ґрунті / І. О. Кресіна // Політичний менеджмент. – 2007. – № 4. – С. 31-40.

9. Кушніренко І. Ю. Міжнаціональна толерантність в політичному процесі сучасної України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / І. Ю. Кушніренко. – Одеса, 2008. – 17 с.
10. ООН закликає протидіяти дискримінації за ознакою сексуальної орієнтації та статевої приналежності [Електронний ресурс] // Організація Об'єднаних Націй в Україні. – Режим доступу: <http://www.un.org.ua/ua/information-centre/news/1626>
11. План заходів з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 р., затверджений Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2015 р. № 1393-р [Електронний ресурс] // Сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1393-2015-p>
12. Права людини в Україні – 2013. Доповідь правозахисних організацій. / За ред. Є. Ю. Захарова / Українська Гельсінська спілка з прав людини. – Харків: Права людини, 2014. – 456 с.
13. Проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів (щодо захисту прав дітей на безпечний інформаційний простір)», внесений народними депутатами України Є. Царьковим, К. Лук'яною, П. Унгуряном, Ю. Ковалевською, Т. Чорноволом, Л. Григорович. Реєстраційний № 0945 від 12.12.2012 [Електронний ресурс] // Сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=40734
14. Проект Закону України «Про заборону спрямованої на дітей пропаганди гомосексуалізму», внесений народним депутатом України В. В. Колесніченком. Реєстраційний № 10290 від 30.03.2012 [Електронний ресурс] // Сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=43007
15. Резолюція 1728 (2010) Дискримінація за ознакою сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності [Електронний ресурс] / Парламентська Асамблея Ради Європи. – Режим доступу : http://www.coe.int/T/r/Parliamentary_Assembly/%5BRussian_documents%5D/%5B2010%5D/%5BApr2010%5D/Res1728_rus.asp
16. Рекомендація 1915(2010) Дискримінація за ознакою сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності [Електронний ресурс] / Парламентська Асамблея Ради Європи. – Режим доступу : http://www.coe.int/T/r/Parliamentary_Assembly/%5BRussian_documents%5D/%5B2010%5D/%5BApr2010%5D/Rec1915_rus.asp
17. Рекомендація CM/Rec(2012) 12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_a38
18. Указ Президента України «Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини» № 501/2015 від 25 серпня 2015 р. [Електронний ресурс] // Сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/501/2015>
19. Case of Dungeon v. The United Kingdom, 22 October 1981 [Електронний ресурс] / European Court of Human Rights. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57473>
20. Declaration of Montreal, 2006 [Електронний ресурс] / International Conference on LGBT Human Rights. – Режим доступу : <http://www.declarationofmontreal.org/DeclarationofMontreal.pdf>
21. Declaration of Principles on Equality, 2008 [Електронний ресурс] / The Equal Rights Trust. – Режим доступу : https://www1.umn.edu/humanrts/instree/declar_principles_equality.pdf
22. Declaration of Principles on Tolerance, 1995. Records of the General Conference Volume 1 Resolutions, Paris 25 October to 16 November 1995 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://unesdoc.unesco.org/images/0010/001018/101803e.pdf#page=75>
23. DeGagne A. Queering the language of «sexual minorities» in Canada / A. DeGagne. – 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ideas-idees.ca/blog/queering-language-sexual-minorities-canada>
24. Donnelly J. Non-Discrimination and Sexual Orientation: Making a Place for Sexual Minorities in the Global Human Rights Regime / J. Donnelly // Innovation and Inspiration: Fifty Years of the Universal Declaration of Human Rights. Amsterdam: Royal Netherlands Academy of Arts and Sciences. – 1999. - p. 93-110.
25. June 17, 2011 Vote Breakdown by Country on UN Resolution on Sexual Orientation and Gender Identity A/HRC/17/L.9/Rev.1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.globalequality.org/storage/documents/pdf/votecount-un-sogi-june2011.pdf>
26. Recommendation 1474 (2000) Situation of lesbians and gays in Council of Europe member states [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://archive.equal-jus.eu/159/>
27. Recommendation CM/Rec(2010)5 of The Committee of Ministers to member states on measures to combat discrimination on grounds of sexual orientation or gender identity (adopted by the Committee of Ministers on 31 March 2010 at the 1081st meeting of the Ministers' Deputies) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.coe.int/t/dg4/lgbt/Source/RecCM2010_5_EN.pdf
28. Resolution 1844 (2011) The Declaration of Principles on Equality and activities of the Council of Europe Adopted by PACE Committee, 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=18046&lang=en>
29. Resolution 1984(2014) Request for Partner for Democracy status with the Parliamentary Assembly submitted by the Parliament of the Kyrgyz Republic [Електронний ресурс] / Parliamentary Assembly. – Режим доступу : <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=20747&lang=en>
30. Resolution 756 (1981) Discrimination against homosexuals [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=16167&lang=EN>
31. The Anti Homosexuality Bill, 2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.publiceye.org/publications/globalizing-the-culture-wars/pdf/uganda-bill-september-09.pdf>

32. The Social Studies Curriculum: purposes, problems and possibilities [Електронний ресурс] / [edited by] E. Wayne Ross. – 3rd ed. – New York: State University of New York Press, 2006. – 369 p. – Режим доступу : http://www.academia.edu/179168/The_Social_Studies_Curriculum_Purposes_Problems_and_Possibilities_3rd_Edition
33. Ullerstam L. The Erotic Minorities: a Swedish View. – L.: Calder & Boyars, 1967. – 146 p.
34. UN declaration on sexual orientation and gender identity (2008) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://en.wikisource.org/wiki/UN_declaration_on_sexual_orientation_and_gender_identity

УДК 32: 001. 891.3 (075. 8)

НАЦІОНАЛЬНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ: ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Воронянський О. В., к. і. н., професор, професор кафедри ЮНЕСКО «Філософія людського спілкування» та соціально-гуманітарних дисциплін Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка (Україна)

Воронянський О. В. Національний суверенітет: політологічний аспект

Здійснено аналіз політичного змісту категорії «національний суверенітет» із точки зору теорії політичних систем. Розглянуто проблему суб'єктності національного суверенітету та сфери його реалізації. Визначено, що політичні характеристики даної категорії відносяться не лише до сфери міжнародних відносин, а значною мірою детерміновані динамікою відносин суб'єктів влади в конкретній політичній системі. Автор доводить, що процес реалізації національного суверенітету носить конкурентний характер боротьби в суспільстві за вплив на прийняття державних рішень і в кінцевому підсумку – боротьби за державну владу. Це означає залежність категорії «національний суверенітет» від розподілу ресурсів влади в суспільстві, а також передбачає диференціацію реальних суб'єктів політичної влади всередині нації.

Ключові слова: національний суверенітет, нація, ресурси влади, права громадян.

Voronianskyi O. V. National Sovereignty: Political Aspects

The analysis of the political content of the category of "national sovereignty" from the standpoint of the theory of political systems is conducted. The problem of subjectivity and scope of the implementation of national sovereignty was considered. It was determined that the political characteristics of this category are not only to the sphere of international relations, and largely deterministic dynamics of power relations of actors in the political system. The author argues that the process of implementing national sovereignty is the competitive nature of the struggle in society for the influence on the adoption of state decisions and, ultimately, the struggle for state power. This means the dependence of the category "national sovereignty" on the distribution of power resources in society, as well as the differentiation of real subjects of political power within the nation

Key words: national sovereignty, nation, power resources, the rights of citizens.

Процес розбудови сучасної української держави вимагає всебічних досліджень проблематики національного суверенітету як фундаментального елементу державотворення. Проблема національного суверенітету давно є предметом пильної уваги політологів, соціологів, юристів, філософів. Основні методологічні принципи її вивчення визначили дослідження таких класиків політико-правової думки, як Ж.-Ж. Руссо, Ф. Гізо, Ж. де Местр, Ж. Марітен, К. Шмітт. Розробці теорії національного суверенітету сприяли дослідження М. Вебера, Т. Веблена, Р. Даля, К.Дойча, М. Дюверже, К. Кребіла, Л. Опенгеймера, Т. Парсонса, Р. Хааса. В сучасній українській науковій літературі дана проблематика підіймалася в працях В. Гапотія, В. Кременя, М. Розумного, Н. Палієнка, Ю. Тарана, А. Ященко та ін.

Незважаючи на те, що поняття «національний суверенітет» виникло ще в XVIII столітті, серед дослідників досі немає однозначної оцінки цієї категорії, її сутності та змісту. У сучасній науковій літературі паралельно вживаються три категорії: народний суверенітет, національний суверенітет та суверенітет нації. Під поняттям народний суверенітет розуміється повновладдя народу. Це передбачає, що народ, який виражає свою волю через вибори та референдуми є джерелом державної влади. У свою чергу, вважається, що держава є політичною організацією нації, яка є політично організованим народом. Звідси паралельне вживання термінів «держава» і «нація» в західній науковій думці та політичній практиці. Зазначимо, що класична західна політична наука використовує категорії національного і державного суверенітету як синоніми [1]. Так, посилаючись на дану практику, автори Національної доповіді «Національний суверенітет України в умовах глобалізації» за 2011 рік, виходячи з того, що прикметник «національний» має бути застосований до того суверенітету, носієм якого виступає національна держава (нація-держава), взагалі пропонують вважати поняття «національний суверенітет» тотожним поняттю «державний суверенітет» [2, с.8].

Дефініція «народ» при цьому означає просто населення, не маючи ніякого політичного забарвлення. Оскільки володіння соціально-економічними і політичними засобами для реальної участі в управлінні справами суспільства і держави передбачає саме організованість суб'єкта суверенітету, ця дефініція не може бути придатною

для його наукового опису. Таким чином, поняття «суверенітет народу» є менш точним, ніж поняття «суверенітет нації» і може бути викресленим з площини політологічного аналізу.

Аналіз останніх джерел і публікацій свідчить, що природа національного суверенітету вітчизняними дослідниками розглядається переважно в контексті міжнародних відносин [3; 4]. При цьому поняття «національний суверенітет», як правило, зводиться до відомого права нації на самовизначення [5, с. 186; 6, с. 82], хоча вже з самого поняття «нація» (котра незалежно від свого етнічного змісту є у будь-якому випадку асоціацією політично суб'єктних громадян) витікає необхідність розглядати національний суверенітет як верховну колективну владу громадян-членів нації у власній політичній організації – державі національного типу. Звідси представляється, що дефініції «національний суверенітет» і «суверенітет нації» є релевантними і фактично описують один і той же феномен. Однак жорстке визначення нації як суб'єкта суверенітету передбачає стабільну агрегацію її політичного інтересу і політичну єдність, що не підтверджується емпіричними дослідженнями. Тому, на нашу думку, доцільніше використовувати термін «національний суверенітет», як такий, що менш жорстко окреслює суб'єктність.

Проблема ж реалізації основної характеристики нації як сукупності політично суб'єктних громадян, що здійснюють колективні національні інтереси через механізм власної політичної організації – національної держави виводиться за рамки досліджень. У вітчизняній же науці національний суверенітет розглядається більш вузько, зводячись в основному до права нації на самовизначення. До того ж сама нація українськими політологами традиційно розглядається як цілісний суб'єкт політичної діяльності, в її складі не виділяються соціальні групи з антагоністичними інтересами [3; 7].

У процесі розбудови сучасної суверенної української держави категорія «національний суверенітет» в політичному і медійному просторі використовувалася неодноразово, перш за все як стратегічна мета державотворення. Ряд дослідників визначає вказану категорію лише як декларативний принцип, який не має юридичної сили. У той же час значна частина науковців відзначають глибоку ідеологічну сутність цього інституту і його практичну цінність. Проте навіть за чверть століття формування української політичної системи концепт національного суверенітету не отримав ні адекватного політологічного аналізу, ні навіть юридичного визначення. Тим самим, актуальність обраної теми визначається науковою невизначеністю категорії «національний суверенітет» і практичними проблемами та перспективами його реалізації в процесі формування сучасної української державності, насамперед з точки зору політології.

У результаті категорія національного суверенітету в українському політологічному дискурсі представляється скоріше як ідеальна модель, ніж як реальний елемент політичних відносин.

Метою даної статті є розгляд категорії національного суверенітету як внутрішньої характеристики політичної системи суспільства.

Для цього необхідно: по-перше, визначити політичний зміст поняття нації; по-друге, уточнити суб'єктність національного суверенітету і механізм його реалізації.

У західній політичній думці домінує розгляд нації насамперед як політичної категорії, в той час як українські вчені до цих пір використовують прийнятий в радянській науці етніцистський підхід. Однак, незважаючи на відмінності в поглядах на порядок формування національних спільнот (як біологічних або як культурно-історичних), практично всі дослідники головною особливістю нації вважають її політичну (державну) суб'єктність [5; 8; 9; 10; 11].

Отже, базовою політичною характеристикою нації є те, що саме члени нації являються політично суб'єктними громадянами держави, володіючи колективним монопольним правом на використання її механізму. Класичним прикладом даного підходу можна вважати визначення К. Дойча: «нація – це народ, який володіє державою» [12, с.330]. Таким чином, нація визначається як основний державотворчий елемент, джерело державної влади і носій державного суверенітету. Звідси взаємопов'язаність категорій суверенітету держави і суверенітету нації – національний суверенітет реалізується за допомогою державного.

У той же час зводити ці поняття воедино було б спрощенням. До необхідності відокремлювати суверенітет держави як владного механізму від суверенітету носія державної влади прийшов ще Гуго Гроцій [13]. У випадку з нацією як колективним носієм суверенітету це положення ускладнюється проблематикою єдності політичної волі та інтересів у індивідів і соціальних груп, з яких вона складається. У дійсності конкретні відносини панування-підкорення (у тому числі й суверенітет як один із елементів цих відносин) формуються розстановкою сил і співвідношенням ресурсів влади, які реально складаються в даному суспільстві. Це є одним з основних положень теорії політичних систем. Звідси випливає, що національний суверенітет не є категорією з незмінними характеристиками, він складається і еволюціонує в результаті повсякденної діяльності суб'єктів політичної влади.

Сучасна наукова думка давно прийняла той факт, що сама необхідність державної організації актуалізується наявністю в суспільстві антагоністичних протиріч, при яких соціальна стабільність може підтримуватися тільки за допомогою системного насильства. В основі цих протиріч, згідно класичної теорії політичних систем, лежить конкурентна боротьба за розпорядження доступними для даного суспільства ресурсами і цінностями [14]. Держава як основний механізм контролю над їх розподілом, є об'єктом впливу з боку тих угруповань і соціальних груп, які володіють достатньою концентрацією ресурсів для впливу на прийняття державних рішень.

Таким чином, процес реалізації національного суверенітету носить конкурентний характер боротьби в самому суспільстві за вплив на прийняття державних рішень і в кінцевому підсумку – боротьби за державну владу. Це означає залежність категорії «національний суверенітет» від розподілу ресурсів влади в суспільстві, а також передбачає диференціювання реальних суб'єктів політичної влади всередині нації (фракцій національної еліти, включаючи угруповання контр-еліт). Політичні еліти, просуваючи свої специфічні інтереси через політичну систему, намагаються надати їм характеру загальнонаціональних для того, щоб у боротьбі з конкуруючими

угрупованнями заручитися підтримкою більшості або хоча б частини нації. Прийшовши до державної влади, правляче угруповання використовує суверенітет національної держави для задоволення власних інтересів, котрі далеко не завжди і не в усьому збігаються з інтересами як нації, так і держави. При цьому гасло національного суверенітету використовується цим угрупованням як засіб мобілізації в своїх інтересах ресурсів громадян та переконання їх у тому, що здійснюваний ним порядок розподілу ресурсів у суспільстві відповідає інтересам всіх членів нації.

Зрозуміло, що відчужена від суспільства й зосереджена в руках правлячої еліти (яка позиціонує себе як національна) верховна влада ні в якій мірі не може бути віднесена до категорії «національний суверенітет», оскільки останній є невідчужуваною характеристикою всієї нації в цілому. Для реального забезпечення національного суверенітету необхідне створення рівності умов доступу до центрів прийняття і виконання рішень, що в рамках механізму держави неможливо за визначенням. Механізми політичної участі формуються не в рамках держави, а в рамках громадянського суспільства, реалізуючи вплив різних соціальних груп на державу. Звідси в якості інституційних механізмів реалізації національного суверенітету необхідно розглядати всі політичні організації та рухи даної нації, а також угруповання, чия діяльність носить політичний характер. Проте жоден з політичних інститутів суспільства не має права монополізувати процес реалізації національного суверенітету, оскільки останній є невідчужуваною характеристикою всієї нації в цілому, а не окремих її частин (навіть таких, як більшість населення, політичні еліти чи персональний склад вищих органів державної влади).

Можливість реалізації суверенних прав кожного члена нації залежить від ступеня його впливу на прийняття державних рішень, які визначають порядок доступу до ресурсів і цінностей для членів даного суспільства. Для забезпечення такого впливу національна держава повинна визначити правові норми та інституційний механізм реалізації політичних прав своїх громадян. Враховуючи, що реальне здійснення політичних прав неможливе без забезпечення громадян ресурсами влади, громадянські права повинні бути підкріплені всіма видами таких ресурсів. Тобто права громадян повинні включати їх прерогативи не лише в політичній, але й в економічній, інформаційній, культурній та духовній сферах життя даного суспільства.

Звідси випливає, що метою інституційно-правового захисту національного суверенітету є, з одного боку, закріплення такого порядку розподілу ресурсів у суспільстві, який забезпечував би рівноправний доступ до державної влади для всіх членів нації. З іншого боку – захист монопольного права даної нації на доступ до управління власною національною державою і на політичний контроль певної території, яку ця держава охоплює своєю владою. Останнє передбачає не тільки відсікання від безпосереднього доступу до центрів прийняття державних рішень «позанаціональних» елементів (частини населення, що не входить до складу нації, транснаціональних корпорацій, наднаціональних суб'єктів влади, інших держав), але і недопущення узурпації державної влади будь-якою частиною нації.

Таким чином, сам концепт національного суверенітету передбачає наявність двох груп протиріч:

- між орієнтацією на домінування громадських і державних інтересів над інтересами особистості та потребою забезпечення індивідуальних прав і свобод кожного члена нації;
- між принципом демократизму та потребою забезпечення панівного політичного статусу державотворчої нації, що передбачає як політичну, так і економічну та духовну неповноправність населення, що не входить до складу нації.

Дані протиріччя характерні для всіх політичних систем, де існує національний тип держави, оскільки їх джерелом є сам принцип побудови національної держави як політичної організації окремої закритої спільноти. Без їх існування національний суверенітет як політико-правова категорія не мав би актуальності, оскільки суспільство без такого роду протиріч не потребує владного врегулювання відносин, які виникають у їх результаті. Конкретний зміст національного суверенітету визначається змістом економічних, політичних, правових та культурних відносин, які виникають з приводу реалізації інтересів громадянина, нації та держави в рамках даного суспільства та його історично сформованої політичної системи, а також в сфері міжнародних відносин.

Таким чином, правове оформлення національного суверенітету представляє собою процес легітимації саме національних інтересів, реалізації громадянських прав як монополії даної нації на політичну владу на даній території, народовладдя для даної конкретної нації, забезпечення незалежності та стабільності державної влади і територіальної цілісності даної національної держави.

З цього випливає, як мінімум, три висновки щодо політичних характеристик національного суверенітету. По-перше, сферою і механізмом його здійснення є не тільки держава, але і вся політична система даного суспільства. По-друге, суб'єктами національного суверенітету є: громадянин як політично суб'єктний член нації, нація як спільнота політично повноправних громадян і національна держава як механізм вираження політичної волі громадян-членів нації. По-третє, реальне наповнення змісту категорії «національний суверенітет» відображає ступінь участі основної маси членів нації у здійсненні політичної влади через різні форми демократії. Відображенням національного суверенітету, його результатом є ступінь здійснення індивідуальних і групових прав членів нації – не тільки політичних і культурних, а й економічних. Таким чином, базову функцію національного суверенітету можна визначити як реальне забезпечення всього комплексу прав і свобод спільноти громадян національної держави – нації як колективного суверену.

Бібліографічний список:

1. Таран Ю. Національні держави в сучасному світі {http://dialogs.org.ua/project_ua_full.php?m_id=1055}
2. Національний суверенітет України в умовах глобалізації: національна доповідь. – К.: Парламентське вид-во, 2011. – 112 с.

3. Гапотій В. Д. Теоретичні та практичні аспекти суверенітету народу, нації та держави : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Національний ун-т внутрішніх справ. – Х., 2005– 17 с.
4. Каменка Ю. Політичний націоналізм: еволюція ідеї / Юджин Каменка // Націоналізм: Теорії нації та націоналізму від Йогана Фіхте до Ернеста Гелнера [антологія; упоряд. О. Проценко, В. Лісовий] – К.: Смолоскип, 2006. – С. 89-103.
5. Політологія: Підруч. для студ. вищ. навч. закл. / В.Г. Кремень, В.П. Андрущенко, В.Г. Воронкова, А.О. Лузан, В.І. Полуріз. – К.: Альтерпрес, 2002. – 612 с.
6. Національний суверенітет та національне самовизначення: питання теорії та український досвід // Колісник В. П. Національно-етнічні відносини в Україні: теоретичні засади та конституційно-правові аспекти. – Х., 2003. – С. 53–87.
7. Троян І. Державний суверенітет як політологічна категорія: сутність, характеристики, особливості трансформації / І. Троян // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку: [збірник наукових праць]. Вип. 22 / НАН України, Інститут народознавства, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, Національний університет "Львівська політехніка"; [редкол.: Я. Ісаєвич (голова) та ін.]. - Львів: Видавництво Національного університету "Львівська політехніка", 2010. - 162 с. - С. 130-136.
8. Кон Г. Західний і східний націоналізм / Ганс Кон // Націоналізм: Теорії нації та націоналізму від Йогана Фіхте до Ернеста Гелнера [антологія; упоряд. О. Проценко, В. Лісовий] – К.: Смолоскип, 2006. – С. 479-482.
9. Тишков В. А. О нации и национализме // Свободная мысль. – 1996. – № 3. – С. 31-37.
10. Шнаппер Д. Спільнота громадян. Про модерну концепцію нації / Д.Шнаппер [пер. з французької Р. В. Мардера] – Харків: Фоліо, 2007. – 223 с. – С. 29.
11. Ян Э. Государственное и этническое понимание нации: противоречия и сходство / Э. Ян // Полис. – 2000. – №1. – С. 114-122.
12. Дойч Карл. Народи, нація та комунікація / Карл Дойч // Націоналізм: Теорії нації та націоналізму від Йогана Фіхте до Ернеста Гелнера [антологія; упоряд. О. Проценко, В. Лісовий] – К.: Смолоскип, 2006. – С. 327-334.
13. Гроций Гуго. О праве войны и мира / Гуго Гроций. – Москва: Фазтон, 1994. – С.296.
14. Истон Д. Категории системного анализа политики / Д. Истон // Политология: Хрестоматия. – Москва: Гардарики, 2000. – 468 с. – С.138-154.

УДК 321.011:341.231

ІДЕЯ НАЦІОНАЛЬНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ У ПРАЦЯХ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ФІЛОСОФІВ XVII–XVIII СТОЛІТЬ

Моїсеєва Н. І., доктор філософії, доцент, завідувач кафедри ЮНЕСКО «Філософія людського спілкування» та соціально-гуманітарних дисциплін Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка (Україна)

Моїсеєва Н. І. Ідея національного суверенітету у працях європейських філософів XVII–XVIII століть

Розглянуто еволюцію поняття «національний суверенітет» у працях європейських філософів XVII–XVIII століть з точки зору політичної філософії. Показано, що відокремлення процесу здійснення влади від власності на неї сприяла розвитку поглядів на неї як на абстрактний інститут, що асоціюється не з конкретною особою, а із державою. Поступово розуміння суверенітету як абсолютної, нічим не зв'язаної політичної влади, трансформувалося в сторону його все більшого обмеження. Це стало загальною тенденцією гуманістичного напрямку в розвитку інтерпретації проблеми політичної влади.

Ключові слова: національний суверенітет, теорія суспільного договору, національна держава.

Moseseva N. I. The idea of national sovereignty in the works of European philosophers of the XVII-XVIII centuries

The evolution of the concept of "national sovereignty" in the works of European philosophers of the XVII-XVIII centuries from the point of view of political philosophy is considered. It was shown that the separation of the process of exercising power from ownership on it contributed to the development of views on it as an abstract institute, which is associated not with a concrete person, but with the state. Gradually, the understanding of sovereignty as an absolute, unconnected political power, was transformed into an increasingly restrictive one. This became the general tendency of the humanistic direction in the development of the interpretation of the problem of political power.

Key words: national sovereignty, theory of social contract, national state.

Розроблені європейськими філософами епохи становлення безстанового суспільства ідеї національного суверенітету, що покликані були замінити собою концепт суверенітету монарха, заклали підвалини сучасної політичної думки та конституційного права як її нормативно-правового оформлення. Вказана обставина зумовлює незмінний інтерес науковців багатьох галузей науки до вивчення цих ідей. В сучасній українській науковій

літературі дана проблематика підіймалася в працях О.Воронянського, В.Гапотія, В.Кременя, М.Розумного, Н.Палієнка, Ю.Тарана, А.Яценка та ін. Однак указані науковці розглядали її в рамках мети своїх досліджень, залишаючи за межами цих рамок значну частину філософського аспекту ідей європейських просвітників щодо національного суверенітету.

Метою даної статті є розгляд еволюції поняття «національний суверенітет» у працях європейських філософів XVII–XVIII століть з точки зору політичної філософії.

Деперсоніфікація державної влади, відокремлення процесу здійснення влади від власності на неї сприяла розвитку поглядів на неї як на абстрактний інститут, що асоціюється не з конкретною особою, а із державою. Саме з цього часу, на наш погляд, суверенітет правителя в теоретичних концепціях поступається місцем суверенітету держави. Саме державний суверенітет, за висловом російського дослідника Йосипа Левіна, «перетворював монарха з власника влади в орган держави»[1, с.29]. Інтерпретація статусу правителя в якості одного з елементів держави привела до розвитку концепцій обмеження його влади іншими державними інституціями та встановленими законом рамками компетенції і обсягом повноважень.

Підстави такого обмеження принципово відрізняються від підстав, що їх висувало середньовічне феодальне право в аналогічному випадку. Якщо права феодальних зібрань на участь у вирішенні найважливіших питань обґрунтовувались особистісно-владними якостями аристократії, то право парламентів Нового часу ґрунтується на принципі безособового інституційного обмеження державної влади, її відповідальності перед нацією, яка виступає як колективний засновник держави. Традиційна для теорії суспільного договору ідея про угоду створення держави доповнилася ідеєю про первісну угоду між народом та правителем – «договір управління», що обмежує владу останнього положенням про управління як засіб підтримання суспільного благоденства. Проблема «надлишкової» влади короля, в якій право карати є тотожним особистій владі суверена [2, с.115] у юридичній літературі XVII ст. вирішувалася за допомогою концепту конституціоналізму, котрий накладав певні обмеження спочатку на правителів, а згодом – і на державу. Розуміння суверенітету як абсолютної, нічим не зв'язаної політичної влади, поступово трансформувалося в сторону його все більшого обмеження законами. Це стало загальною тенденцією гуманістичного напрямку в розвитку інтерпретації проблеми політичної влади, хоча безліч спроб представити суверенітет як необмежену, абсолютну владу спостерігається навіть у XXI ст.

Англійський політичний мислитель XVII ст. Томас Гоббс пов'язував суспільний договір із необхідністю створення механізму, який би гарантував його виконання і карав порушників його положень. Згідно з ідеями Т.Гоббса таким механізмом є держава або суверен, представлений одиничним чи колективним правителем. Намагаючись зняти протиріччя між сутністю влади держави як соціального механізму та влади особи правителя, Т.Гоббс відмовився від концепції договору між народом і правителем, замінивши її ідеєю суспільного договору, за допомогою якого індивіди погоджуються віддати державі представництво своїх прав в обмін на безпеку[3].

Таким чином, носієм суверенітету стає не народ і не правитель, а сама держава, що є не стороною суспільного договору, а лише його результатом. Оскільки до передачі влади над собою суверену народ не мав суспільної влади, то не існувало і природного права народу на владу. Члени суспільства, зацікавлені у виконанні суспільного договору, лише визнають над собою владу суверена для припинення «війни всіх проти всіх» і підтримання порядку. Таким чином, Т.Гоббс замість двох конструйованих теорією природного права договорів – «договору суспільства» про створення держави і «договору управління» між суспільством і правителем визнавав лише один договір, за яким кожен член суспільства пов'язував себе з іншими обіцяркою підкорятися загальному уряду. «Ми говоримо, що держава встановлена, коли безліч людей домовляється і укладає угоду кожен із кожним про те, що з метою підтримки миру серед них і захисту від інших кожен з них буде визнавати як свої власні всі дії і судження тієї людини або зборів людей, якому більшість дає право представляти всіх (тобто бути їх представником) незалежно від того, чи голосував він за чи проти них»[3, с. 127, 134]. Тому всі публічне право концентрується в суверенітеті Правителя, який фактично стоїть над суспільством, і без якого останнє є лише натовпом.

Перенесення в суспільній свідомості джерела суверенітету від сакрального зовнішнього (Бог) до раціонального (воля народу) супроводжувалося також раціоналістичним аналізом меж самого суверенітету. Так, Т.Гоббс зазначав, що влада суверена, хоча й ніким не обмежена формально, у реальності не є абсолютною. По-перше, вона не поширюється за межі держави, де править суверен. По-друге, всередині держави суверен не владний у виборі основних завдань державної влади, оскільки цими завданнями, відповідно до суспільного договору, є збереження миру і благополуччя в своїй країні, захист приватної власності, заохочення торгівлі, ремесел і мистецтв (тобто приватної сфери життя членів суспільства). По-третє, в тих випадках, коли в рамках правлячого режиму відчувається дефіцит публічної свободи, остання компенсується свободою у захищеній суспільним договором приватній сфері – торгівлі, виробництві, думках, релігійних переконаннях, сімейному житті та ін.

У цілому суверен в очах Т.Гоббса є представником народу, а суверенітет трактується ним як механізм представництва суспільства. Однак сам Т.Гоббс визнавав, що суверен, отримавши владу і виступаючи в якості верховного правителя і арбітра, підноситься над суспільством, заміщуючи його волю своєю волею. Звідси верховна влада фактично розглядається ним як власність суверена[3, с.95, 429].

Відчуження держави (суверена) від суспільства, що є джерелом суверенітету, для теорії суспільного договору стало внутрішнім протиріччям, якого теологічна теорія не знала за визначенням. Усунути це протиріччя намагалися мислителі, що висунули ідею народного суверенітету. Уперше дана ідея отримала систематичне обґрунтування у працях німецького філософа права Йогана Альтузія. Він, як і Ж.Боден, вважав підставою народного суверенітету договір панування між народом і правителями. Але на відміну від Ж.Бодена, Й.Альтузія стверджував, що суверенітет повністю і невідчужувано належить народу, який має право на опір правителю у разі порушення останнім умов договору[4].

Зазначимо, що сама ідея верховної влади народу вперше була зафіксована у 1484 році у виступі депутата від Бургундії Філіпа По на зібранні Генеральних штатів у французькому м. Тур. У XVII ст. під час англійської буржуазної революції ця концепція була закріплена в програмному документі партії левелерів «Основні закони та вольності Англії», що декларував народ єдиним джерелом влади за своєю природою [5, с.19]. Однак першим в ідеології Нового часу теоретичним обґрунтуванням народного суверенітету як демократії стала концепція Бенедикта (Баруха) Спінози.

Народний суверенітет Б.Спіноза обґрунтовував досить простим умовлянням. Згідно нього в результаті суспільного договору кожен громадянин переносить своє природне право не на уряд, позбавивши себе на майбутнє права голосу, але на більшу частину всього суспільства, одиницю якого він складає. І на цій підставі всі члени суспільства, перейшовши до громадського стану, зберігають рівність, характерну для стану природного [6].

Б.Спіноза обмежив суверенітет держави такими параметрами як ресурс влади («міць держави»), «могутність, якою вона перевершує підданого»: оскільки влада не має фактичної здатності змусити людей думати чи діяти так, як вимагає держава, вона не має на це і права) та легітимність (вона не повинна вчиняти дій, що підривають її авторитет або викликають обурення підданих). Він також установив взаємопов'язаність цих параметрів: «міць і право держави зменшуються остільки, оскільки вона сама дає приводи значному числу осіб до змови» [6, с.32]. Суспільний договір, за Б.Спінозою, є не прадавньою «першою угодою», а умовним балансом сил уряду та підданих держави: загальне обурення діями уряду може у будь-який час покласти край суспільному договору, перетворивши «громадянський стан» у стан ворожості.

Легітимність суверенітету базується на відповідності дій держави «загальному благу», яке тотожне «приписам розуму» [6, с.42]. Суперечливість приватних інтересів і егоїстичних «афектів» взаємопогашається лише в умовах, коли державні рішення приймаються численним зібранням, воля якого «визначається не стільки примхою, скільки розумом, бо дурні афекти тягнуть людей нарізно, і одностайність може встановитися лише остільки, оскільки люди прагнуть до благородного або принаймні до того, що здається таким». Тому, щоб закон був розумний, він має бути прийнятий великими зборами людей. Причому простий народ, який, посилаючись на його неучтво, відсторонюють від державних справ (а його неучтво в цих справах тим і обумовлено, що з них роблять державну таємницю), за своєю природою не гірше знаті. Вся різниця між ними в тому, що знать маскує свої вади «пишнотою, розкішшю, марнотратством, узгодженістю пороків, вченим невіглаством і витонченістю розпусту» [6, с.154]. При такому підході найбільш розумною і стійкою формою правління Спіноза визнавав демократичну республіку. «У демократичній державі, – писав він, – менше потрібно боятися безглуздостей, бо майже неможливо, щоб більшість зборів, якщо вони великі, зійшлися на одній безглузді» [6, с.242].

Першою зі спроб обґрунтування концепцію національного суверенітету на базі не лише умовлянь, а й емпіричних досліджень можна вважати суспільно-політичні погляди французького державознавця епохи Просвітництва Шарля Луї де Монтеск'є. У праці «Про дух законів», що з'явилася в 1748 році у результаті багаторічного вивчення історії законодавства, він розглядав політичний процес як результат дії природно-історичних закономірностей, відзначаючи, що «закони дуже тісно пов'язані з тими способами, якими різні народи добувають собі засоби до життя» [7, с.42].

Ш. Л. де Монтеск'є довів невідповідність реальній історії раціоналістичних конструкцій гуманістів, що виводили утворення держави з положень природного права, а суверенітет народу – з гіпотетичного суспільного договору. Закономірності суспільного життя де Монтеск'є намагався розкрити через поняття загального духу народу (нації), який формується у конкретних історичних та природних умовах і прагне до вираження в державному устрої. Звідси суверенітет є невід'ємним правом народу [7]. Однак реалізація цього права не забезпечується автоматично через установлення республіканської форми правління. Вона можлива лише через створення системи розподілу владних повноважень між законодавчою, виконавчою та судовою гілками влади. У такій системі кожен з органів влади забезпечує стримування іншого органу, що повинно унеможливити узурпацію влади однією особою.

Найбільш послідовно доктрина національного суверенітету була втілена в політичній філософії діяча епохи французького Просвітництва напередодні Великої французької революції Жан-Жака Руссо. Вона викладена, перш за все, в його трактаті «Про суспільний договір». Для Ж.-Ж.Руссо головною тезою концепції «народного суверенітету» було затвердження права народу на повалення державного ладу, який привласнює суверенні права народу і при цьому не бажає служити суспільному благу. Концепція Ж.-Ж.Руссо була не лише філософською конструкцією, але й практичним інструментом для обґрунтування тези про нелегітимність режиму абсолютизму, що панував на той час у Франції.

Так само, як і Г.Гоббс та Б.Спіноза, Ж.-Ж.Руссо відмовився від концепції договору між правителем і народом на користь ідеї суспільного договору між індивідами. Шляхом укладення такого договору, який спирався на вільну згоду всіх, кожна людина добровільно підпорядковується загальній і абсолютній волі народу, ототожнюючи себе з ним. Завдяки цьому проста сукупність осіб конститується як політично повноправний народ – нація, що його Ж.-Ж.Руссо визначає як «політичний організм», «колективну істоту», «умовну особистість». Із цього моменту у народу як нації з'являється суверенітет – «влада, що спрямовується спільною волею» [8, с. 220]. Таким чином, за Ж.-Ж.Руссо сувереном є не представник народу, а сам народ як політична нація, що є творцем суспільного договору.

Оскільки суверенітет як верховна влада є невідчужуваним і безмежним, то й сам суверен не може бути ніким замінений. Для суверенного суспільства передача публічної влади будь-якому іншому суб'єкту або ж накладення на себе якихось обмежень шляхом договору, є неможливим. Це означає, що здійснення національного суверенітету не може бути довірене жодному представницькому органу.

Оскільки повнота влади зберігається за нацією, то правителі, яким нація доручає управління, не можуть розглядатися як суверени в прямому сенсі слова. Уряд є лише несuverенним виконавцем законодавчих приписів

суверенної спільноти, яка може в будь-який момент припинити діяльність управлінців чи замінити їх. Більше того, національний суверенітет не може бути обмежений конституцією або позитивним правом. Держава, керована нацією, може вільно розпоряджатися кожним окремим громадянином і навіть позбавити його життя, оскільки «його життя не тільки благодіяння природи, але й дар, одержаний ним на певних умовах від Держави» [9, с.75]. Такий підхід став найбільш радикальним обґрунтуванням доктрини національного суверенітету.

Однак втілення концепції Ж.-Ж. Руссо наштовхувалося на непереборне протиріччя між необхідністю постійного врахування волевиявлення усіх громадян та надзвичайно високу затратність даної технології при її невисокому коефіцієнті корисності через політико-економічну безграмотність переважної більшості населення. Хоча доктрина безпосереднього національного суверенітету Ж. Ж.Руссо ніколи не була втілена в життя, вона здійснила істотний вплив на подальше формування ідеології та практики політичного будівництва. Так, ідеологія національного суверенітету активно використовувалася у ході Великої французької революції, яка ліквідувала всі форми рабства на території республіки і при цьому запровадила загальне виборче право для чоловіків та національне громадянство. Якобінська Конституція Франції 1793 року передбачала, зокрема, що законодавчі акти, прийняті законодавчими зборами, повинні надходити на затвердження виборців.

Однак практика республіканського державотворення Нового часу вже з самого початку ґрунтувалася не на ідеї безпосереднього суверенітету народу, а на концепції «народного представництва». Французька революція завершила донаціональну еру в історії людства і започаткувала нову – еру заключного процесу формування націй, еру національного існування. В роки революцій на арену політичного життя вийшов новий суб'єкт – нація, яка взяла на озброєння ідею національного суверенітету. В революційні часи сформувався і почав втілюватись у життя принцип національності або ідея національної держави, під якою малось на увазі право кожного народу на створення власної держави. Саме у ході цих революцій, а також у наступний за ними період були досить успішно апробовані унітарна та федеративна моделі держави, які й до сих пір залишаються основними формами устрою сучасних держав. Концепція національного суверенітету мала довести не лише право нації на верховну владу, але й сам факт існування нації як політичної спільноти. Нагадаємо, що в період активної розробки цієї концепції європейське суспільство було як постфеодальним (тобто розділеним на окремі стани та корпорації з різними правами та обов'язками, членство в яких було зафіксоване нормами не лише писаного, але й звичаєвого права), але й ранньокапіталістичним (тобто розділеним на власників та не власників засобів накопичення капіталу, що давало першим можливість отримувати прибуток за рахунок привласнення результатів праці других). Враховуючи розвиток ринкових відносин, реальний доступ до вирішального впливу на прийняття державних рішень в Європі ще з раннього Відродження залежав не скільки від соціального походження особи, стільки від обсягу капіталу, яким ця особа реально розпоряджалася [10] (що й спричинило революційний злам феодальних політичних інститутів).

Тому ліквідація феодальних привілеїв не могла ліквідувати нерівності соціальних груп у можливості доступу до влади навіть на рівні місцевих громад. Дана проблема могла бути вирішена шляхом вирівнювання можливостей у доступі до влади: надання аутсайдерським соціальним групам політичних привілеїв та обмеження політичних прав для ресурсозабезпечених груп. У Франції в період революції останній крок частково був застосований у відношенні до дворянства (у Великобританії, навпаки, вихідцям із не дворянства було надано право купувати титул через купівлю відповідного земельного угіддя у власника титулу і, таким чином, входить до складу Палати лордів). Однак у цілому класики ліберальної демократії виходили з постулату про рівність всіх членів суспільства. Ігнорування фактичної нерівності в рамках ліберальної теорії ввійшло у протиріччя з реальною політичною практикою вже у перший період існування буржуазних республік кінця XVIII-початку XIX століть.

Бібліографічний список:

1. Левин И. Д. Суверенитет / И. Д. Левин. – Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2003. – 373 с.
2. Конституційне право зарубіжних країн / В. О. Ріяка (керівник авт. кол.), В. С. Семенов, М. В. Цвік [та ін.]; за заг. ред. В. О. Ріяки. – Київ : Юрінком Інтер, 2002. – 512 с.
3. Гоббс Т. Левиафан, или Материя, форма и власть государства церковного и гражданского / Т. Гоббс // Сочинения : В 2-х т. Т. 2. – Москва : Мысль, 1991. – 738 с.
4. Альтузий И. Политика [Электронный ресурс] / И. Альтузий. – URL: <http://www.reformed.org.ua/2/155/Althusius>.
5. Воронянський О. В. Всесвітня історія: довідник // О. В. Воронянський, Н. Л. Міщенко. – Харків : Ранок, 2009. – 480 с.
6. Спиноза Б. Политический трактат / Б. Спиноза // Сочинения. В 2-х т. Т. 1. / вступ. стаття К. А. Сергеева. – 2-е изд. – Санкт-Петербург: Наука, 1999. – 489 с.
7. Монтескье Ш. О духе законов / Ш. Монтескье // Антология мировой философии : в 4 т. Т. 2. – Москва : Мысль, 1970. – 539 с.
8. Руссо Ж.-Ж. Рассуждение о происхождении и основании неравенства между людьми / Ж. Ж. Руссо // Избранные сочинения: в 3-х т. Т. 1. – Москва, 1961. – С. 40-84.
9. Руссо Ж.-Ж. Об общественном договоре, или Принципы политического права / Ж.-Ж. Руссо // Трактаты. – Москва : Наука, 1969. . – С. 151-256.
10. Воронянський О. В., Кулішенко Т. Ю. Влада як системний елемент економічних відносин: механізм відтворюваності // Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка. – 2016. – №. 174. – С. 109-117.

УДК 327.8 (321.01)

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ

Літвін Л. А., к. політ. н., доцент кафедри політології та міжнародних відносин

Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (Україна)

Літвін Л. А. Теоретичні засади дослідження національних інтересів

В статті аналізуються теоретичні засади дослідження національних інтересів у компаративному аспекті. Окреслено зв'язок між ефективною реалізацією національних інтересів і теоретико-методологічним підґрунтям. Означені погляди на державні інтереси класиків політичної думки: Фукідіда, Платона, Арістотеля, Н. Макіавеллі, Т. Гоббса, Ш.-Л. Монтеск'є. Проаналізовані теорії національних інтересів, представлені в розробках таких відомих учених як Р. Арон, Ю. Кукулка, Г. Морґентау, Дж. Розенау та інших. Зазначено, що українські дослідники виділяють два підходи в розумінні національних інтересів – психологічний і об'єктивістський. Надано визначення поняття національного інтересу, названі різні типології та основні характеристики національних інтересів. Визначені аспекти еволюції поглядів дослідників на розуміння національних інтересів. Окреслені сучасні концепції національних інтересів.

Ключові слова: національний інтерес, національна безпека, держава.

Litvin L. A. Theoretical bases of national interest's research

The theoretical principles of research of national interests in the comparative aspect are analyzed. The views on the state interests of the classics of political thought are outlined: Thucydides, Plato, Aristotle, N. Machiavelli, T. Hobbes, S.-L. Montesquieu. The theories of national interests are analyzed, developed in the works of such famous scientists as R. Aron, Y. Kukulka, G. Morgenthau, J. Rosenau and others. It is noted that Ukrainian researchers distinguish two approaches in the understanding of national interests – psychological and objectivist. The definition of the concept of national interest is given, various typologies and main characteristics of national interests are named. The aspects of evolution of the views of researchers on the understanding of national interests are determined. The modern concepts of national interests are named.

Key words: the national interest, the national security, the state.

Національні інтереси займають визначальне місце у розвитку кожної держави. Саме реалізація національних інтересів забезпечує функціонування держави як основного політичного інституту, збереження територіальної цілісності й національної єдності, детермінує розвиток усіх сфер суспільства, визначає динаміку зовнішньополітичних процесів. Усі сучасні держави, зокрема, Україна, повинні зберігати й ефективно реалізовувати національні інтереси. Для цього необхідне усвідомлення коректної концепції національних інтересів, вивчення різноманітних поглядів та підходів до визначення, критичне осмислення об'єктивності, характеристик і загроз національним інтересам, тобто певне науково-теоретичне підґрунтя. Тому констатуємо актуальність тематики даного дослідження.

Метою роботи є проаналізувати теоретичні засади дослідження національних інтересів у компаративному аспекті.

Проблема національних інтересів є досить поширеною серед учених України та країн пострадянського простору, хоча фундаментальні роботи в цьому напрямку належать американським і європейським ученим: Р. Арону, Г. Морґентау, Дж. Розенау, Н. Спайкмену. Серед українських учених, які в своїх роботах торкаються проблеми національних інтересів, можна назвати наступних: О. Белов, О. Гончаренко, В. Горбулін, Д. Дубов, В. Желіховський, Т. Запорожець, Матвієвський О., М. Карчевський, І. Кресіна, О. Коломієць, В. Ліпкан, Ю. Максименко, А. Семенченко, Г. Ситник, М. Шульга, М. Юрій та ін. Вони розглядають питання національних інтересів в руслі геополітики, національної безпеки, міжнародних відносин. Так, українському досліднику В. Ліпкану належить фундаментальне дослідження засад національної безпеки, інформаційної безпеки держави. М. Шульга аналізує національні інтереси в контексті силового співвідношення на світовій арені. М. Юрій, зокрема, співвідносить національні інтереси і мораль. А. Семенченко розглядає управлінські аспекти забезпечення національної безпеки.

У той же час відкритим залишається питання оновленого погляду на теоретичне надбання щодо явища національних інтересів, його компаративний аналіз.

Найперші осмислення з приводу функціонування держави на міжнародній арені, державних інтересів належать відомим мислителям політичної думки. Давньогрецький мислитель Фукідід у своєму творі «Історія Пелопоннеської війни» визначає, що існують об'єктивні, незалежні від суб'єктивних інтересів людей, інтереси держави. Основними інтересами держави є добробут і процвітання, і ці інтереси є метою розвитку держави [9].

Відомий давньогрецький мислитель Платон у своїх роботах зазначав, що вся суспільна система підкорена інтересам держави. Всі індивіди в державі повинні орієнтуватися на захист цілісності держави. Платон підкреслював, що метою виховання є націленість саме на патріотизм та державні інтереси [8].

На відміну від Платона, Арістотель вважає, що соціальна гармонія не повинна придушувати інтереси особистості. Якщо людина є моральною, то спираючись на свій розум, волю, приводить себе до бажань, мети, потреб у співвідносності з державними інтересами. Арістотель робить цікавий висновок: джерело людської моралі

необхідно шукати саме в державних відносинах і державних інтересах [1].

Якщо Платон ідеально вважає державу тоталітарну, абсолютно єдину, а інтереси держави ставить понад інтереси індивідів, то Арістотель відкидає державоцентризм і пропонує ідею відносної єдності, що ґрунтується на досягненні збалансованого поєднання приватних інтересів [1; 8].

Відомий флорентійський мислитель і політичний діяч Н. Макіавеллі вважається засновником концепції державних інтересів. Введення самого терміна «держава» в політичну науку Нового часу пов'язують саме з Н. Макіавеллі. В своїх роботах «Державець» і «Міркування про першу декаду Тита Лівія» Н. Макіавеллі, на відміну від Арістотеля, стверджує, що індивідуальні інтереси повинні підкорюватися інтересам державним. Учений вважав, що державу створили не Бог, а люди, виходячи з потреби спільного блага. Спочатку люди жили розрізнено, але згодом об'єдналися, щоб краще захищатися. Вони обрали зі свого середовища найсильнішого і найхоробрішого ватажка й почали йому підкорятися. Метою держави є забезпечення кожному вільного користування майном і безпеки. Для цього приймаються закони і призначаються покарання. Н. Макіавеллі також належить одне з перших практичних керівництв по міжнародній дипломатії. Метою дипломатичних відносин Н. Макіавеллі визначив саме захист державних інтересів.

Н. Макіавеллі не оминув і таке практичне питання як оборона держави від внутрішніх і зовнішніх ворогів. Проти зовнішніх ворогів мислитель запропонував укладати ефективні політичні союзи та формувати сильну армію. Стосовно зовнішньої політики, Н. Макіавеллі радить державцю спиратися не тільки на свої розум і силу, а й на хитрість. Саме в зовнішньополітичних справах правитель повинен бути не тільки «левом», а й «лисом» [5].

Мислитель Нового часу Т. Гоббс розглядав державні інтереси та взагалі міжнародні питання крізь призму своєї концепції «війни всіх проти всіх», яка є природним станом людських взаємовідносин. Для припинення взаємного знищення під час війни люди приходять до розуміння необхідності укладання суспільного договору. Його наслідком стає держава – Левіафан. Це відбувається шляхом добровільної передачі людьми своїх прав і обов'язків державі в обмін на гарантії суспільного порядку, миру й безпеки. Але при цьому держави продовжували залишатися у природному стані й єдиним регулятором міждержавних відносин залишалася сила. Т. Гоббс допускав можливість підтримання миру між народами за умови створення політичних організацій, які стояли б над державами, тобто свого роду світового уряду. Отже, у підході до розв'язання проблеми війни англійський мислитель віддавав перевагу не правовим, а політичним засобам [3].

Інший відомий мислитель Ш.-Л. Монтеск'є зазначає, що форма держави визначає й характер зовнішньої політики: для республіки це мирне співіснування та поміркованість, для монархії – войовничість. Важливе значення для функціонування держави має розмір її території. Невелика республіка швидко завойовується загарбниками, велика монархія не дає себе завоювати, але має тенденцію до деспотизму й саморуйнації. Тому Ш.-Л. Монтеск'є рекомендував невеликим державам об'єднуватися у федеративні утворення, де можна буде використовувати переваги кількох держав [4].

Саме поняття національного інтересу ввійшло в науковий обіг порівняно нещодавно. Лише в 1935 р. цей термін був включений до Оксфордської енциклопедії соціальних наук. Пріоритет у дослідженні проблематики національного інтересу пов'язують з Р. Нібуром та Ч. Бірдом, які вперше висунули ідею про дослідження політики держав крізь призму їхніх інтересів. Одним із фундаторів теорії національних інтересів вважається також англійський історик Е. Х. Карр, який у 1939 р. опублікував книгу «Двадцятирічна криза, 1919–1939 рр.»

Після Другої світової війни увага до проблематики національних інтересів зростає. Вагомий внесок у розробку теорії національних інтересів внесли такі представники школи політичного реалізму як Р. Нібур, Дж. Кеннан, У. Ліппман, Г. Моргентау, Дж. Розенау, К. Уолтц, Е. Фернісс, а також Р. Арон, П. Ренувен, Ж.-Б. Дюрозель, Ф. Брайар, Р. Дебре та інші.

Українські дослідники М. Мальський та М. Мацяк зазначають, що всі ідеї та концепції, пов'язані з дослідженням інтересу, можна поділити на два головні напрями, які за розумінням його природи називають психологічним (суб'єктивістським) та об'єктивістським.

Психологічний підхід поєднує погляди науковців, що визначають інтерес як суб'єктивне явище, пов'язане зі свідомістю людей. Тобто йдеться про сприйняття особами, що приймають політичні рішення, інформації щодо реальності. Інтерес, з огляду на це, є радше їхньою позицією, розумінням, що спрямоване до зовнішніх об'єктів. Інформація не завжди повністю відповідає реальності, а з іншого боку, ці особи, переважно, зважають лише на ту її частину, яка відповідає їхнім стереотипам, ідеологічним, релігійним чи етичним переконанням [6, с.135].

Суб'єктами національних інтересів є також будь-які суспільні групи, що беруть участь у формуванні зовнішньої політики держави та свідомо впливають на діяльність своїх урядів. Політичні партії, ТНК, громадські рухи та організації сприймають потреби держави з власного погляду та намагаються чинити тиск на владні інституції, щоб спрямувати їхню діяльність у тому напрямі, який вони вважають найкращим. Ідеї, якими керуються ці групи, за певних обставин стають національним міфом, оволодівають умами людей, і довести їхню помилковість надзвичайно важко.

Для прихильників психологічного напрямку загальноприйнятим є твердження, що інтересом будь-якого учасника міжнародних відносин є не реальні потреби, якими він керується, а лише його уявлення про них. Підсумовуючи концепції цього напрямку, Дж. Розенау висунув твердження про те, що визначення національного інтересу ніколи не може бути нічим іншим, як тільки системою міркувань, що впливають з аналітичної та ціннісної бази політики.

Об'єктивістський підхід виводить інтерес із реальної потреби і надає цим двом поняттям об'єктивного характеру. Він визначається як похідна від потреби, яку розуміють як брак (недостатність) чогось, що доконечне для існування та розвитку того чи іншого учасника міжнародних відносин. Інтерес як об'єктивна категорія може бути

усвідомленим або залишатися поза межами свідомості людей. Його трактують як явище, незалежне від рефлексії осіб, що приймають політичні (як і будь-які інші) рішення.

Об'єктивістський підхід детермінується поглядами К. Маркса та Ф. Енгельса, які виводили інтерес із реальної ситуації (наприклад, з економічного становища) та розуміли його як необхідність.

У своїх теоріях марксистки розрізняли усвідомлені та неусвідомлені інтереси. Особи, суспільні групи та держави керуються низкою потреб, що існують самостійно і незалежно від їхньої волі та свідомості. До якого б типу не належав учасник міжнародних відносин, його спонукає до дій та чи інша об'єктивна причина (потреба чогось), яка може бути окреслена як мотивація. Отже, на думку об'єктивістів, логічний шлях формулювання мотивації йде від потреби, а вона є реальною необхідністю [6, с. 136].

Сутність явища національного інтересу в сучасній політичній науці залишається досить дискусійним питанням. Ще Р. Нібур наголосив на подвійній природі національного інтересу, зважаючи, що він впливає, з одного боку, з особливостей політичної ситуації, а з іншого – із сутності людини. Потреби та прагнення людських спільнот завжди співвідносились із особливостями середовища. Коли воно було сприятливе, їхні потреби матеріалізувались у формально виражених інтересах, і навпаки, інтереси не могли бути сформульовані у несприятливому оточенні.

Один із найвідоміших дослідників міжнародної проблематики в руслі політичного реалізму Г. Моргентау національні інтереси розглядає крізь призму влади й могутності. Саме це дає можливість теоретичного розуміння міжнародних відносин і міжнародної політики. З погляду Г. Моргентау, національний інтерес містить два основних елементи: центральний (постійний) і другорядний (мінливий). У свою чергу, центральний інтерес складається із трьох факторів: природи інтересу, який повинен бути захищений, політичного оточення, у якому діє інтерес, і раціональної необхідності, що обмежує вибір цілей і засобів [12].

Р. Арон вважав поняття національного інтересу занадто багатозначним і тому недостатньо корисним для аналізу цілей і засобів міжнародних відносин. Разом з тим його тези про «вічні цілі» держави фактично збігаються із традиційним розумінням національного інтересу, властивим школі політичного реалізму. З погляду Р. Арона, вічні цілі можуть проявлятися як абстрактним, так і конкретним чином. У першому випадку, вони постають як прагнення до безпеки, сили й слави, а в другому виражаються в прагненні розширення простору (території, займаної тією або іншою політичною одиницею), збільшення населення держави й поширення ідеології й цінностей даного політичного актора [11, с. 154].

Як відзначав Р. Арон, зовнішньополітична діяльність держави виражається в діях його лідерів, які мають у своєму розпорядженні певні ступені свободи у виборі цілей. При цьому велике значення відіграють ідеологія, амбіції, темперамент й інші подібні якості лідерів. З іншого боку, саме їхнє положення обумовлює те, що вони прагнуть створити враження, нібито в основі всіх їхніх дій лежить національний інтерес [2].

Оскільки визначити поняття національного інтересу досить складно, спонукальним мотивом дій учасників міжнародних відносин прийнято вважати не інтерес, а «національну ідентичність». Йдеться про мову й релігію як підґрунтя національної єдності, про культурні цінності й національно-історичну пам'яті тощо. Дійсно, без урахування культурно-історичних традицій і національних цінностей розуміння зовнішньої політики тієї або іншої держави й міжнародних відносин в цілому було б неповним, а тому й невірним. Так, Г. Моргентау вважав національну ідентичність невід'ємним елементом національного інтересу.

Г. Моргентау вважав, що головним у зовнішній політиці будь-якої держави є національні інтереси, досягнення регіональної або світової гегемонії. Він виділяв:

Постійні (основні) інтереси: захист території, населення й державних інститутів від зовнішньої небезпеки; розвиток зовнішньої торгівлі й збільшення інвестицій, захист інтересів приватного капіталу за кордоном; взаємини із союзниками й вибір зовнішньополітичного курсу.

Тимчасові (проміжні) інтереси: інтереси виживання (загроза самому існуванню держави); життєві інтереси (можливість нанесення серйозних збитків безпеці й добробуту нації); важливі інтереси (потенційно серйозний збиток для країни); периферійні, або дрібні, інтереси (інтереси локального характеру) [12].

Існують також інші типології національних інтересів. Так, польський дослідник Ю. Кукулка представляє наступну типологію:

- екзистенціональні інтереси, що охоплюють інтереси цілісності, безпеки, впевненості, ідентифікації, розвитку, адаптивності;
- коекзистенціональні інтереси, що охоплюють інтереси автономності, суверенності, існування, участі, положення, взаємності, вигоди, ролі й нормативності;
- функціональні інтереси, що включають у себе інтереси ефективності (дієвості), інформації, справності, впорядкування та інновацій [4].

Політика національних інтересів, на думку Г. Моргентау, не може бути успішною, якщо вона не підкріплена силою, що виступає головною відмінною рисою держави.

Достатньо уваги Г. Моргентау приділяв і поняттю сили як прояву національної міцності. За визначенням ученого, сила містить у собі наступні основні компоненти:

- географічне положення, природні ресурси;
- промисловий потенціал, військова підготовленість;
- чисельність населення;
- «національний характер» (ставлення населення до війни);
- «національна мораль» (ставлення населення до урядової політики);
- якість дипломатії, яка виступає найголовнішим фактором, що визначає міцність країни.

На думку Г. Морґентау, дипломатія – це мистецтво сполучення різних елементів національної міцності навколо досягнення зовнішньополітичних цілей, спроможність уряду забезпечити підтримку своєї зовнішньої політики з боку громадської думки.

Г. Морґентау вважав, що ефективність політико-дипломатичних можливостей держави перебуває в прямій залежності від її військової міцності, а військова сила є найбільш важливим матеріальним фактором у міжнародній політиці, що забезпечує політичну могутність держави [10, с. 164].

Таким чином, з погляду Г. Морґентау, міжнародна політика, як і будь-яка інша політика, – це політика сили. Морґентау не робить відмінностей між силою, міццю, владою й впливом, виражаючи все це одним терміном «power», який узагальнює й позначає мету і засіб політики держави на світовій арені. Розкриваючи здатність держави контролювати дії інших держав, міжнародна політика має три основні джерела й відповідно переслідує три основні цілі:

- прагнення до вигоди;
- побоювання зазнати шкоди або опинитися в не вигідному становищі;
- повага до людей та інститутів [12].

Інший відомий дослідник, Дж. Розенау, стверджував, що визначення національного інтересу ніколи не може бути нічим іншим як системою висновків, що виходить із аналітичної та ціннісної бази політики. Тобто, національний інтерес – категорія абстрактна і суб'єктивна, оскільки її параметри визначаються картиною світу і ціннісною системою, яка панує в даному суспільстві, державі. Реальність національних інтересів виявляється в процесі їх реалізації.

В. Ван Дейк розглядав національні інтереси в контексті цілей і методів зовнішньої політики, а також відносив національні інтереси до потреб суспільства. Ж. де Рівера вважав інтереси факторами, що підвищують цінність бажаних станів речей, підкреслював, що одна й та ж мета може слугувати різним інтересам. Д. Модельскі стверджував, що інтересами є вимоги, побажання й прагнення, які стосуються поведінки інших держав і впливають на політиків. Тобто вищезитовані дослідники трактують національний інтерес як ідеальний і нормативний комплекс цілей. Інакше кажучи, інтереси виростають в процесі конфронтації потреб з об'єктивними можливостями їх задоволення в різних типах і видах міжнародних відносин [4].

Таким чином, національні інтереси можемо трактувати як цінності й потреби конкретних держав та суспільства, реалізація яких приводить до ефективного розвитку та повноцінного існування як окремих індивідів, так і суспільства й держави в цілому. Еволюція поглядів дослідників демонструє перехід від розуміння національних інтересів крізь протиставлення інтересів громадян та інтересів держави до розуміння національного інтересу як цінностей і потреб, необхідних задля загального гармонійного розвитку. Проведений аналіз теоретичних здобутків щодо концепцій національних інтересів свідчить про те, що національні інтереси розглядаються в основному в контексті сили й могутності держави (політичний реалізм у міжнародних відносинах). У той же час є й морально-етичні питання, що виникають при вивченні й реалізації національних інтересів. Сучасні теоретичні розробки теорії національних інтересів датують 60-ми роками ХХ ст. Серед них дослідники окреслюють такі концепції як «стратегія швидкого реагування», концепція «взаємно гарантованого знищення», «східна політика», «залізна завіса», доктрина «масованої відплати», програма «нових рубіжів», політика «блискучої ізоляції», доктрина «залякування», «холодна війна», «гібридна війна» тощо. Дослідження даних концепцій, а також аналіз національних інтересів сучасних держав може стати перспективою подальших досліджень.

Бібліографічний список:

1. Аристотель. Сочинения. В 4 т. / Аристотель ; [пер. с древнегреч.] / [Общ. ред. А. И. Доватура]. – М. : Мысль. – Т. 4. – 1983. – 830 с. (Философское наследие).
2. Арон Р. Мир и война между народами / Раймон Арон ; [Пер. с фр. В. И. Даниленко]. – М. : NOTA BENE, 2000. – 879 с.
3. Гоббс Т. Левиафан / Томас Гоббс. – М. : Мысль, 2001. – 480 с.
4. Кэрбуне Р. Концепция национального интереса в теории международных отношений / [Электронный ресурс]. – Режим доступа к ст. : <https://radjcarbune.wordpress.com/2015/09/03>
5. Макиавелли Н. Государь / Никколо Макиавелли. – М. : ЭКСМО-ПРЕСС ; Х. : Фолио, 1998. – 656 с.
6. Мальській М. Теорія міжнародних відносин : [Підручник] / Мальській М., Мацяк М. – 3-тє вид., перероб. і доп. – К. : Знання, 2007. – 461 с.
7. Монтескьє Ш. О духе законов / Шарль Луи Монтескьє ; [Пер. А. Матешука]. – М. : Мысль, 1999. – 674 с.
8. Платон. Собрание сочинений. – В 3-х т. / Платон ; [пер. Е. Городецкий]. – М. : Мысль. Т. 3 – 1971. – 710 с. (Философское наследие).
9. Фукидид. История / Фукидид ; [Пер. и примеч. Г. А. Стратановского ; отв. ред. Я. М. Боровский]. – М. : Ладомир-АСТ, 1999. – 736 с. (Серия «Классики исторической мысли»).
10. Цыганков П. А. Ганс Морґентау: взгляд на внешнюю политику / Павел Афанасьевич Цыганков // Власть и демократия : зарубежные учёные о политической науке [Сб. статей] / [Отв. ред. П. А. Цыганков]. – М. : Издательство Российского открытого университета, 1992. – С. 164.
11. Цыганков П. А. Раймон Арон о политической науке и социологии международных отношений / Павел Афанасьевич Цыганков // Власть и демократия : зарубежные учёные о политической науке [Сб. статей] / [Отв. ред. П. А. Цыганков]. – М. : Издательство Российского открытого университета, 1992. – С. 154–155.
12. Morgentau H. Politics among Nations. The struggle for power and peace / Hans Morgentau. – N.Y. : McGraw-Hill, 1993. – 419 p.

УДК 323.382

ПОЛІТИЧНА БІДНІСТЬ ЯК ФАКТОР ВИКЛЮЧЕННЯ СУСПІЛЬНИХ ГРУП ЗІ СФЕРИ ПРИЙНЯТТЯ ПОЛІТИЧНИХ РІШЕНЬ

Шуліка А. А., к. політ. н., доцент кафедри політології Дніпровського національного університету ім. Олеса Гончара (Україна)

Шуліка А. А. Політична бідність як фактор виключення суспільних груп з сфери прийняття політичних рішень

В статті наголошується, що надмірна соціальна нерівність пригнічує мотиваційну сферу людської свідомості, веде до втрати віри в соціальну справедливість і загальне благо для всього населення, підриває моральні основи суспільної та політичної єдності і згоди. Внаслідок цих обставин з соціально-політичної сфери, публічної політики виключається велика частина суспільства. Можна зафіксувати знижений інтерес до політики і спад політичної активності, що виявляється в участі в діяльності громадських і партійних організацій, у виборах різних рівнів. Політична бідність перш за все визначає рівність доступу і соціального визнання, і таким чином, мінімальні вимоги для ефективної участі в політичному житті, або адекватному суспільно-політичному функціонуванні.

Ключові слова: бідність, політична бідність, політична нерівність, політична рівність, суспільні групи.

Shulika A. A. Political poverty as a factor in excluding social groups from making policy decisions

The article emphasizes that excessive social inequality suppresses the motivational sphere of human consciousness, leads to a loss of faith in social justice and the common good for the whole population, undermining the moral foundations of social and political unity and consent. Due to these circumstances from the socio-political sphere, public policy excludes a large part of society. It is possible to record a reduced interest in politics and the decline of political activity, which manifests itself in participation in the activities of public and party organizations, in elections of different levels. Political poverty primarily affects equality of access and social recognition, and thus the minimum requirements for effective participation in political life, or adequate social and political functioning.

Key words: poverty, political poverty, political inequality, political equality, social groups.

Проблеми соціальної нерівності та бідності є актуальною проблемою економічного та соціального розвитку всіх країн світу. Разом з тим не можливо ігнорувати той рівень впливу, який має проблема бідності в політичній сфері. Просідання у економічній сфері тягне за собою виключення з інших сфер - культурної, політичної, соціальної. Саме розмежування суспільства на закриті соціальні групи за економічними показниками призводить до формування політичних конфліктів.

Будь-яка суспільна група намагається відстоювати свої інтереси та позиції, впливати на прийняття політичних рішень в державі. Але такий вплив не можливий при умові закріплення політичної нерівності. Бідність веде до обмеження можливостей, наслідком чого формується соціально-політичне виключення, коли доволі велика частина населення опиняється в умовах соціальної ексклюзії та маргіналізується. Тому в сучасних політичній науці необхідно акцентувати увагу на дослідженнях політичної бідності, мінімізації її наслідків, що є умовою формування стійкого соціально-політичного розвитку.

Метою статті є аналіз основних аспектів формування феномену політичної бідності в сучасних умовах.

Феномен політичної бідності набув поширення завдяки працям американського політолога Джеймса Бохмана. Також великий вплив на дослідження даної проблематики справили П. Штомпка, А. Сен, Дж. Коен та ін.

Еквівалентом надлишкової соціальної нерівності в сфері політики стає феномен політичної бідності. У трактуванні Дж. Бохмана суть цього феномена полягає у «нездатності деяких груп громадян ефективно брати участь в демократичному процесі», що робить їх уразливими «перед наслідками навмисно або ненавмисно прийнятих рішень» [5, р. 125]. Політична бідність виводить громадян з публічної сфери; вони втрачають можливість представляти свої думки суспільству і державі. Індикатором політичної бідності Дж. Бохман вважає саме нездатність тієї чи іншої суспільної групи ініціювати обговорення проблем, які зачіпають її інтереси.

Наявність такого рівня соціальної нерівності призводить до безпідставної маргіналізації груп населення, їх повного витіснення з політичної сфери, що сприяє прояву нелегітимних форм соціального протесту. Не маючи можливості (та часто і бажання) для усвідомленого формулювання і тим більше захисту своїх інтересів в сфері публічної політики, вони представляють собою потенційну сферу для формування екстремістських структур [2, с. 14]. Крім того, надмірна соціальна нерівність пригнічує мотиваційну сферу людської свідомості, веде до втрати віри в соціальну справедливість і загальне благо для всього населення, підриває моральні основи суспільної та політичної єдності і згоди.

Таким чином, внаслідок цих обставин з соціально-політичної сфери, публічної політики виключається велика частина суспільства. Можна зафіксувати знижений інтерес до політики і спад політичної активності, що виявляється в участі в діяльності громадських і партійних організацій, у виборах різних рівнів.

До найбільш типових факторів, що обумовлюють ризики опинитися в тій чи іншій групі бідних, відносять: втрату здоров'я, низький рівень кваліфікації, витіснення з ринку праці, низький рівень середньодушових реальних

доходів і матеріальної забезпеченості, високе сімейне «навантаження» (багатодітні, неповні сім'ї та ін.); індивідуальні особливості, пов'язані зі способом життя, ціннісними орієнтаціями (які не бажають працювати, мають шкідливі звички і т.п.).

«Бідність викликає мутацію демократії» [2, с. 57]. Це актуалізуються в той час, коли зрушення та нестабільність в економічному і соціальному стані людей набуває надмірні масштаби, які екстраполуються на політику і формують ієрархічну вертикальну піраміду соціальної нерівності і відсторонення суспільства від політичної влади. «Ті, хто знаходяться на вершині цієї піраміди й володіють багатством, прагнуть прибрати до рук і політику, використовувати важелі влади для закріплення свого домінуючого становища в державі. Ті ж, хто знаходиться «на дні», випробовують тяготи убогості й бідності, випадають зі сфери активної участі в політичному процесі, опиняються в пригнобленому становищі» [2, с. 58]. Нинішня стратифікація багатих і бідних доволі часто формується неорганічно та руйнує суспільство і встановлює антисоціальні орієнтири.

Багатство і бідність виступають характеристиками соціального та політичного розвитку суспільства. Вони породжуються дією механізму соціальної диференціації в сферах виробництва, розподілу і споживання життєвих благ. Багатство і бідність пов'язані з діалектикою прогресу і регресу в соціальному розвитку, яка полягає в тому, що прогресу багатосторонньому розвитку людини і суспільства як вищої форми вираження багатства постійно протистоїть регресивна тенденція: сковування потенціалу особистості, поневолення духу, розвиток однієї сфери суспільства за рахунок іншої або навіть застій і загальний занепад всіх його сфер.

Якщо блага концентруються в руках небагатьох, то економіці взагалі загрожує колапс (а в політичній сфері це призводить до відкату від демократичних принципів політичного устрою). Чим більша економічна нерівність, тим сильніше стає загроза демократії. Зростання нерівності стає викликом національно-державної ідентичності, формування громадянської нації, оскільки підриває солідарність людей. Доведено, що надмірна нерівність, і особливо бідність, раз виникнувши, починає самовідтворюватися, знімаючи тим самим відмінності між нерівністю можливостей і нерівністю результатів.

Надмірні розриви рівня матеріального та соціального становища окремих груп населення формують різні образи і стилі життя, які є вирішальним фактором консолідації груп, громад і суспільства в цілому, формування атмосфери довіри, співучасті і солідарності, без чого немислимо формування єдиної національно-державної ідентичності, громадянської нації [4, с. 38-50].

Основна проблема транзитивних політичних режимів полягає в забезпеченні рівного обліку соціальних і політичних інтересів. Справедливість вимагає, щоб інтересам різних осіб приділяти рівну увагу, коли є конфлікт інтересів. «У політичному суспільстві, де існують значні відмінності в інтересах індивідів і соціальних груп, а також такі види політики і законодавства, які реалізують рівне врахування інтересів, і в кінцевому підсумку суспільне втілення рівного балансу інтересів відбувається в організаціях, які забезпечують колективне прийняття рішень» [5, р. 31]. Принцип політичної рівності підвищує значущість суспільної злагоди для справедливого політичного суспільства. Рівність в умовах доступу до прийняття рішень, є необхідною умовою для політичної рівності.

Політичне врегулювання має центральне значення для всього розвитку; і той, який не виключає потужних гравців, які швидше будуть запобігати конфліктам. Але держава також повинна працювати на низовому рівні, представляючи інтереси соціальних груп.

Кожна людина має інтерес, має свою власну точку зору. Єдиний спосіб мінімізації проблеми конфлікту цих інтересів - дати їм рівні частки в політичній владі в системі прийняття рішень. В іншому випадку формується почуття не причетності до держави, політичної сфери, суспільства, суспільної групи. «Такі види труднощів можна побачити з досвіду народів і етнічних груп в суспільствах, які докорінно відрізняються від них» [5, р. 58]. Інтерес в сенсі членства є джерелом конфліктів, а також, в тій мірі, що люди розрізняються за видами громад, які дають їм відчуття членства.

Політична бідність перш за все визначає рівність доступу і соціального визнання, і таким чином, мінімальні вимоги для ефективної участі в політичному житті, або адекватному суспільно-політичному функціонуванні. Нижче такого порогу адекватного функціонування, менш імовірно, що громадяни будуть розвивати свої потенціали і ефективно використовувати свої політичні свободи. Бідні, більше, ніж будь-яка інша група, покладаються на основні громадські послуги.

Теоріями економічної нерівності традиційно була зроблена спроба виміряти добробут або його відсутність, тобто бідність. Такі нерівності можуть бути виміряні за допомогою різних способів: з точки зору добробуту, ресурсів, можливостей, сировинних товарів, а останнім часом, можливостей. Для того, щоб розвивати цю аналогію, ми не повинні вважати, що безпосередню участь в політичному житті є необхідною умовою для благополуччя кожного члена суспільства. Але ми можемо припустити, що інститути за умов ефективно функціонуючої демократії розроблені на достатньому рівні, щоб дати громадянам більш-менш рівні можливості впливати на рішення про питання, які зачіпають їх інтереси.

Поняття політичної рівності в деякій мірі залежить від механізмів прийняття рішень, зайнятих в державному устрої. «Демократичне голосування вимагає рівного розподілу влади для всіх громадян (наприклад, одна людина, один голос) поряд з усуненням форм примусу і заборони певних екзогенних впливів (наприклад, підкуп виборців)» [6, р. 73].

На перший погляд, можливість рівності легко забезпечується найбільш відповідним для прийняття рішень способом обговорення. Використання громадського діалогу вимагає високорозвинених здібностей і навичок, пов'язаних з пізнанням і комунікацією. Цілком можливо, що деякі громадяни розвивали особливі інтереси в суспільно-політичній сфері в цілому або в конкретних питаннях, набуваючи особливі здібності і навіть експертні знання. «Але якщо дорадча політика повинна залишатися демократичною, вона може не просто віддавати перевагу

тим, хто найбільш пристосований, які мають доступ до спеціальної інформації, які володіють найбільшими ресурсами і привілейованими соціальними та політичними позиціями» [9, р. 127].

Політична бідність складається з нездатності груп громадян ефективно брати участь в демократичному процесі. Наслідки такої бідності є двосторонніми: суспільне відчуження і політична інтеграція. З одного боку, політично зубожілі групи не можуть уникнути публічного виключення; вони не можуть успішно ініціювати спільну діяльність громадського обговорення. З іншого боку, такі групи не можуть уникнути політичного включення, так як вони є законними адресатами дорадчих угод, на які вони не мають ніякого реального контролю або впливу. Тому що вони не можуть ініціювати діалог, їхнє мовчання перетворюється в згоду на користь більш потужних політичних груп, які здатні ігнорувати їх.

За межею бідності, політично нерівні громадяни не мають обґрунтованого очікування того, щоб бути в змозі впливати на рішення. «Громадяни, які розробили можливості, необхідні для ефективного обговорення, однак, можуть уникнути як включення і виключення: вони не є ні виключені з обговорення, ні включені в плани, придуманих іншими» [5, р. 333]. Стабільно неблагополучні групи не мають ніяких підстав, щоб визнати легітимність режиму, з яким вони не згодні, але не можуть дозволити собі його ігнорувати. «Бідність живить більше ворожнечі й менше поблажливості, більше ненависті й менше любові, більше ідеологічної поляризації та менше політичної єдності, більше соціальної фрагментації й менше соціального миру та культурної гармонії» [1, с. 40].

Бідність в цьому сенсі є мірою мінімальної політичної рівності в демократичному суспільстві. Вона встановлює граничні можливості кожного громадянина бути в змозі почати політичний діалог і ефективно брати участь в ньому. Політично зубожілі групи також будуть страждати від дефіциту ресурсів і благополуччя: вони будуть нести непропорційно великі навантаження і не набувати відповідні кошти для політичної свободи навіть в умовах демократії.

У ситуації публічного обговорення, навіть правильне поєднання можливостей і ресурсів не гарантує результату; це гарантує тільки те, що людина залучена і може не бути виключена. Співпраця також має бути метою будь-якого вкладу в обговорення. Добробут (в більшості випадків) є лише побічним продуктом цієї мети; досягнення індивідуальних цілей не правильна міра для успіху або невдачі в політичній сфері. Ефективна соціальна свобода вимірюється по ефективній участі в політичному процесі прийняття рішень, результат яких часто носить непряме відношення до цілей будь-якого з учасників.

У політичній сфері і особливо в умовах демократії, навіть якщо хтось має можливості і ресурси, можна не досягти своїх суспільних цілей.

Рівність не вимагає трансформації політичної волі всіх громадян в свободу деякої групи, так як ці рішення не забезпечують можливості розвитку будь-якої групи. «Справді, це навіть створює можливість нових винятків. Для стандарту рівної ефективної свободи, соціальні виключення різного роду виробляють одні й ті ж види проблем бідності на політичному рівні» [8, р. 37]. Цей стандарт може застосовуватися в різних сферах соціальної ідентичності, так що вона є основою всіх суджень про нерівний ступень соціальної свободи, а не тільки до перепадів знедоленості і повного виключення.

Зокрема, успіх в системі прийняття рішення залежить від позицій інших, переконливості своїх тверджень і суджень про переконливість позицій інших. Це необхідно для ефективної комунікативної свободи; тобто, здатності ефективно брати участь у громадській діяльності. Громадяни співпрацюють в обговоренні, тільки якщо вони покладають один на одного очікування того, що вони можуть впливати на позиції один одного.

Доволі важливою обставиною в оцінці рівня політичної бідності є проблема вимірювання політичної рівності. А. Сен пропонує, щоб аналіз рівності в «свободі досягнення» стосувався наявних даних про фактичні досягнення [9, р. 5]. Таким чином, незважаючи на те, що він проводить відмінність між досягненнями і свободою досягнення, він зазначає, що будь-яка міра такої свободи обов'язково залежить від розгляду фактичних результатів відповідних колективних процесів прийняття рішень.

Дж. Бохман стверджує, що політична рівність вимагає гарантії мінімального порога «ефективної свободи». Бідність в цьому сенсі є мірою мінімальної політичної рівності в демократичному суспільстві: вона встановлює граничні вимоги гласності в обговореннях з точки зору рівних можливостей для ефективної участі. Розвиток таких здібностей є основою громадянської рівності, так як вони пропонують громадянам більш широкі можливості дорадчого узгодження [6, р. 87].

Дж. Коен вимагає державного фінансування для забезпечення доступу громадян до громадських арен як кращій коригуючий засіб [7, р. 78]. Тобто, збільшення обсягу фінансування виборчої кампанії, вже передбачає рівну здатність до ефективного використання ресурсів. Політична рівність передбачає, то, що навіть коли такі перерозподільні заходи застосовуються, вони повинні мати інші цілі, ніж просто надання знедоленим групам більшої кількості ресурсів.

Таким чином, стійкі нерівності, сформовані основними аспектами політичної бідності є особливо критичними для демократичного процесу. Відповідно до дорадчих стандартів рішення, що приймаються в умовах сформованої нерівності не можуть претендувати на демократичну законність. Політична система не повинна винагороджувати ті групи, які просто знаходяться в кращому становищі, політична рівність не може схвалити будь-якої когнітивної елітарності.

Бібліографічний список:

1. Ель Гуессаб Карім Особливості політичної та економічної сфер життєдіяльності арабських країн / Гуессаб Карім Ель // Актуальні проблеми філософії та соціології. - 2016. - Вип. 12. - С. 39-43. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aprfc_2016_12_12
2. Михайленок О. М. Общественно-политическое согласие и проблема преодоления социального неравенства / О. М. Михайленок // Власть – 2015. - Вип. № 1. - С. 12-17.
3. Циганов В.В. Політична бідність як деструктивна соціальна комунікація / В.В. Циганов // Світ соціальних комунікацій: наук. журн. [гол. ред. О. М. Холод]. – Т. 10. – К. : КиМУ, ДонНУ, КПУ, 2013. – с. 57-59.
4. Штомпка П. Доверие – основа общества / П. Штомпка. - М.: Логос, 2014. - 445 с.
5. Bohman J. Deliberative democracy: essays on reason and politics / J. Bohman, W. Rehg. - Cambridge, Massachusetts, London - 1997. – 447 p.
6. Bohman J. Deliberative Systems: Deliberative Democracy at the Large Scale / J. Bohman, J. Mansbridge, D. Thompson, J. Parkinson and others. - Cambridge: Cambridge University Press: 2013 - 204 p.
7. Cohen J. Philosophy, politics, democracy: selected essays / J Cohen. - London: Harvard University Press, 2009. – 416 p.
8. Parkinson J. Deliberative systems : deliberative democracy at the large scale / J. Parkinson, J. Mansbridge. - Cambridge Cambridge University Press, 2012 – p. 193.
9. Sen A. Inequality Reexamined / A. Sen. - Cambridge, MA: Harvard University Press, 1992. – 224 p.

УДК 342.25:35.071.6

**МЕХАНІЗМ ПРОЦЕСУ ІНСТИТУЦІЙНОГО ОФОРМЛЕННЯ
ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ВЛАДИ**

Кулішенко Т. Ю., к. політ. н., старший викладач кафедри ЮНЕСКО «Філософія людського спілкування» та соціально-гуманітарних дисциплін Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка (Україна)

Кулішенко Т. Ю. Механізм процесу інституційного оформлення децентралізації влади

Здійснено політологічну експлікацію процесу інституціоналізації виконавчої влади в контексті децентралізації крізь призму теорії асиметричного обміну та міжлітніх пактів. Це сприяло виявленню специфічної ролі ресурсозабезпечених груп як центрів недержавної публічної влади шляхом аналізу впливу феномену асиметричного обміну на динаміку балансу владних позицій таких груп.

Ключові слова: децентралізація влади, асиметричний обмін, ресурсозабезпечені групи.

Kulishenko T. The mechanism of the institutionalization process of decentralization of power

The political explication of the process of institutionalization of executive power in the context of decentralization through the prism of the theory of asymmetric exchange and inter-city pacts has been carried out. This contributed to the identification of the specific role of resource-dependent groups as centers of non-state public power by analyzing the influence of the phenomenon of asymmetric exchange on the dynamics of the balance of power positions of such groups.

Key words: decentralization of power, asymmetric exchange, resource-dependent groups.

Актуальність теми дослідження обумовлюється важливістю євроінтеграційного дискурсу для сучасного політичного процесу України, основою якого є стратегії українського державотворення, що спрямовані на досягнення умов і критеріїв членства в Європейському Союзі. Особливої ваги в означеному контексті набуває проблема ефективної модернізації державних інституцій, зокрема, формування дієвої виконавчої влади, здатної до впровадження реальних реформ, які детермінують процеси передачі ряду владних повноважень від центральних органів виконавчої влади на місцевий рівень – як до місцевих державних органів, так і до сфери компетенції органів місцевого самоврядування. Відповідно, проблематика децентралізації набуває особливої актуальності, ставлячи на порядок денний проблему виявлення оптимальних шляхів та напрямів ефективного втілення процесів децентралізації.

Теоретичні проблеми взаємовідносини центрального та місцевих рівнів влади у різний час аналізували Е.Арато, В.Бурденюк, О. фон Гірке, Р.Гнейст, М.Драгоманов, С.Махіна, А.Михайловський, Б.Нольде, С.Перегудов, М. Пухтинський, В.Рильська, А.де Токвіль, І.Трофімова, М.Туган-Барановський, І.Франко, І.Шегаєв. Їх дослідження створили досить повну картину діяльності та законодавчо-правового оформлення інститутів децентралізації влади. Однак сам механізм децентралізації влади досі повністю не розкрито.

Метою даної статті є описання механізмів генези інституту децентралізації влади в контексті впливу соціально-економічних факторів на вказаний процес.

Як відомо, центри публічної влади інституціоналізуються як механізми перерозподілу суспільних ресурсів за допомогою влади. Звідси випливає не лише принцип централізації влади, але й принцип її децентралізації. Перш за все, держава не є ексклюзивним інструментом владного розподілу ресурсів, оскільки вже в економічній сфері

розподіл може носити владний характер. Джерелом влади як політичного інституту є нерівний доступ до економічних ресурсів і асиметричність обміну в процесі їх отримання. Через механізм виконавчої влади державні чиновники мають змогу конвертувати свої повноваження по перерозподілу суспільних ресурсів у право власності на ресурси. Тому влада суб'єкта прямо пропорційна ступню залежності об'єкта влади від ресурсу, що його перерозподіляє суб'єкт влади[1]. Обсяг цієї влади є тим більшим, чим більш цінні ресурси контролює суб'єкт влади, чим менше у підвладного можливостей альтернативних взаємодій для отримання цих ресурсів і чим більше замінимим є підвладний для суб'єкта влади. Таким чином, саме системна відтворюваність асиметрії обміну ресурсів формує інституційну залежність об'єкта влади від її суб'єкта і сам інститут влади. Звідси видно, що процес обміну ресурсами (економічний фактор), який, як правило, виноситься поза рамки політологічних досліджень, відіграє роль каталізатора політичної інституціоналізації. Отже, ресурсну забезпеченість суб'єктів економічних відносин необхідно розглядати як один із основних параметрів процесу інституціоналізації децентралізації державної влади.

Неполітичні інститути, що закріплюють асиметричний характер економічного обміну (банківська система, біржова система та великі корпорації) завдяки можливості конвертації своїх ресурсів у ресурси влади створюють паралельну державному механізму систему владного перерозподілу. Крім того, певна частина суспільних ресурсів залишається у розпорядженні органів місцевого самоврядування, які становлять окремих від держави інститут публічної влади.

При цьому можливою стає ситуація, коли для центрів економічної влади більш вигідним є політичне закріплення своїх позицій не на рівні центральних органів державної влади (що пов'язано для них із більш високими витратами на конкурентну боротьбу), а на рівні місцевих органів самоврядування в регіоні чи великому місті, де вони займають монополю високого положення[2]. Відповідно змінюються напрями вкладення ресурсів у органи публічної влади, у тому числі й через перенаправлення значної частини фіскальних надходжень з центрального рівня на місцевий. Зміна ресурсних потоків в кінці кінців приводить до нової конфігурації розподілу повноважень та компетенцій між рівнями виконавчої влади, що фактично й означає її децентралізацію.

Розвитку інституту децентралізації виконавчої влади сприяють і певні особливості технології її здійснення. Вся повнота влади, яка здійснюється на великій території у відношенні до значної кількості людей, не може бути реалізована без передачі частини владних ресурсів та повноважень на рівень інститутів управління, охорони правопорядку та адміністративного контролю в окремих галузях та на місцях[3]. У результаті створюються галузеві та місцеві центри прийняття владних рішень локального характеру. Однак без наповнення власним ресурсним забезпеченням, яке має окреме джерело від ресурсів і повноважень, надаваних центральними органами влади, ці центри не здатні до формального закріплення своєї неформальної відносної автономності. Таке ресурсне забезпечення тісно пов'язане з наявністю ресурсозабезпечених груп, зацікавлених у існуванні локальних центрів виконавчої влади.

Логічно припустити, що децентралізація інституційно пов'язана з конфігурацією взаємовідносин ресурсозабезпечених груп, які конкурують між собою за контроль над владним перерозподілом ресурсів через механізм держави.

Розглянемо основні варіанти такої конфігурації, яка може будуватися або на абсолютному переважанні ресурсозабезпеченості однієї з груп – суб'єктів політики, або на відносно рівномірному розподілі серед них ресурсів влади, що виключає можливість встановлення однією з груп домінуючого статусу.

При безумовному домінуванні одного суб'єкта політики вся повнота державної влади зосереджується в його руках[4]. На формі організації державної влади це відображається у її централізації, оскільки централізація прийняття владних рішень зменшує затратність на реалізацію як владних, так і управлінських функцій. При цьому від прийняття владних рішень відсікаються більш низькі – управлінські рівні виконавчої гілки влади, завдяки чому центр блокує їх направленість на отримання ренти від самостійного розпорядження тими ресурсами, перерозподіл яких здійснюється через механізм держави.

Як правило, при цьому всі повноваження у прийнятті державних рішень щодо контролю за владним перерозподілом ресурсів зосереджуються на рівні глави держави, який реалізує їх через підконтрольний і підзвітний собі уряд. Парламент втрачає функцію поля конкурентної боротьби ресурсозабезпечених груп за контроль над перерозподілом ресурсів, оскільки конкуренція заміщується монополією правлячого угруповання. Відповідно вся система державно-владного перерозподілу і управління теж централізується: всі податки та збори поступають у державний бюджет і звідти розподіляються у централізованому порядку.

Якщо ж співвідношення ресурсозабезпеченості чітко не визначене і не дозволяє жодному з угруповань отримати домінуючий статус, їхня конкуренція, що обмежується необхідністю підтримання загального пільгового доступу до ресурсів, інституційно оформлюється в рамках картельної угоди. Така правляча еліта представляє собою не угруповання з чітко визначеним домінуванням одного з суб'єктів, а об'єднання конкуруючих між собою в рамках певних домовленостей ресурсозабезпечених груп. Ці домовленості (внутрішньоелітна картельна угода) перш за все оформлюють існування різного рівня центрів прийняття владних рішень щодо перерозподілу ресурсів, кожен з яких є інструментом в руках тієї чи іншої фракції правлячої еліти.

У цих умовах монополія глави держави на прийняття визначеного кола державно-владних рішень щодо перерозподілу ресурсів (чи навіть контролю за таким перерозподілом), є не вигідною для правлячої еліти. Це пояснюється тією обставиною, що значний обсяг владних повноважень глави держави створює інституційні підстави для набуття ним статусу не просто арбітра, що контролює дотримання картельної угоди еліт, але й самостійного суб'єкта конкурентної боротьби, який забезпечується ресурсами влади у результаті отримання владної ренти від здійснення управлінської, фіскальної та правоохоронної функцій держави. Тому, як правило, міжелітні

домовленості включають у себе розподіл між їх учасниками основних центрів прийняття державно-владних рішень. Глава держави при цьому усувається від прийняття таких рішень.

Основним полем внутрішньоелітної конкуренції стає парламент як центральний орган державної влади, у якому представлені всі групи правлячої еліти у відповідності до поточного співвідношення забезпеченості ресурсами. Ті фракції правлячої еліти, що змогли досягти ситуативних сепаратних домовленостей щодо контролю над державно-владним перерозподілом ресурсів, об'єднують своє представництво в парламенті у коаліцію більшості. Ця коаліція має право формувати відповідальний перед нею (і відповідно – перед об'єднанням ресурсозабезпечених груп) уряд, через який і реалізуються державно-владні рішення щодо перерозподілу ресурсів. Натомість ті фракції еліти, що тимчасово не змогли отримати першочерговий доступ до контролю за перерозподілом, отримують статус парламентської опозиції, залишаючи за собою право державного контролю за виконанням довготермінових загальноелітних домовленостей і відповідно – належність до кола правлячої еліти[5]. Таким чином повноваження формально єдиного центру державної влади розподіляються між фракціями правлячої еліти у відповідності до досягнутого поточного співвідношення ресурсозабезпеченості та узгодження інтересів.

Хоча на становлення форм децентралізації влади впливає цілий ряд чинників, що можуть мати не лише раціональний, але й ірраціональний з точки зору стороннього спостерігача характер, логічно припустити, що ці форми у першу чергу відображають закріплення за членами внутрішньоелітної картельної угоди певного порядку доступу до окремих джерел надходження ресурсів. Відповідно можна спостерігати різноманітні способи децентралізації державної влади – від її розподілу на три гілки до створення автономних територіальних державних утворень із власними органами влади та законодавством.

Пов'язуючи картельні домовленості еліт з існуванням територіальної автономії – від автономії місцевого самоврядування до федералізації – припускаємо, що в основі ресурсозабезпеченості місцевого угруповання політичної еліти лежить владна рента від перерозподілу місцевих ресурсів. При цьому обсяг цих ресурсів має бути цілком достатнім для того, щоб дане угруповання змогло відстояти свої прерогативи на контроль над їхнім перерозподілом на даній території у довготерміновому плані, закріпивши їх законодавчо як автономію місцевого рівня влади чи самоврядування.

Крім територіально оформленої децентралізації в практиці державотворення спостерігається також ряд форм, за яких при існуванні формально централізованої унітарної держави конкуруючі угруповання розподіляють між собою органи державної влади, важливі в плані отримання ренти від прийняття державних рішень. Базою надходження ренти при цьому є контроль над перерозподілом ресурсів не на окремій території, а в рамках певної сфери економічної діяльності – виробничої, торгово-посередницької чи фінансової через отримання угрупованням «в користування» окремого галузевого міністерства чи відомства. Крім цього, отримання вказаної ренти можливе через надання угрупованню владної позиції в одному з контрольно-наглядових чи правоохоронних органів.

Таким чином, можна зробити висновок щодо системної ролі інституту децентралізації влади. Цей інститут виникає і розвивається під впливом двох основних чинників:

- у результаті конкуренції ресурсозабезпечених груп за доступ до центрів прийняття владних рішень з перерозподілу ресурсів. У процесі цієї конкуренції може відбуватися створення таких центрів більш низького рівня, кожен з яких наділений правом прийняття рішень щодо певної території чи певної галузі суспільного життя. Таке «розмивання» структури прийняття владних рішень на основі територіального чи галузевого обмеження дозволяє ряду груп розділити владні центри на основі розмежування своїх інтересів, уникаючи витрат на конкуренцію з «непрофільними» супротивниками. Закріплення за певною ресурсозабезпеченою групою домінуючого положення в окремому центрі прийняття владних рішень сприяє укріпленню її панівного положення на відповідній території чи у відповідній галузі економіки. Результатом цього стає утворення груп із відносно незалежними від центральної влади джерелами ресурсного забезпечення. За рахунок цього такі групи у межах своєї владної ніші в загальнодержавній системі влади мають можливість реалізувати власні політичні проекти. Така можливість може бути інституційно закріплена за ними на рівні законодавства;

- логікою пристосування управлінської організації до розширення управлінських функцій на нові сфери суспільного життя. Результатом цього є передача компетенції щодо прийняття визначеного обсягу владних рішень на певні рівні територіального та галузевого управління. Таким чином центри прийняття управлінських рішень набувають характеру центрів прийняття владних рішень, хоча їх компетенція й обмежується як умовами делегування владних повноважень від центральних органів влади, так і ресурсним забезпеченням, що його надають ці органи для виконання наданих ними функцій. У той же час збільшення обсягу ресурсного забезпечення та повноважень сприяє розширенню можливостей чиновників відповідного управлінського органу щодо стягнення владної ренти як окремого джерела надходження ресурсів. У довготерміновій перспективі вказаний фактор створює тенденцію до закріплення умовності їхньої залежності від центральної влади. Механізмом компенсації фактору владної ренти є контроль центрального органу виконавчої влади над діяльністю уповноважених ним органів управління та місцевої влади. Однак, хоча формально ці органи не мають права реалізувати власні владні проекти без санкції центрального органу державної влади, певні інституційні можливості для цього все ж існують. По-перше, ресурсозабезпечені групи, які контролюють вказані органи, мають змогу отримати представництво в парламенті, через який об'єднаним зусиллям провести закони, необхідні для створення нормативно-правової бази відносно незалежного статусу місцевих органів влади. По-друге, в державах із парламентським типом формування уряду парламентське представництво надає таким групам можливість прямого впливу на центральний орган виконавчої влади[6].

Децентралізація влади є необхідним елементом процесу демократизації. Однак вона не є рівнозначною демократії, оскільки інститут децентралізації є також однією з форм реалізації картельних змов еліт і може з

успіхом використовуватися елітами для створення в суспільстві таких умов, при яких здійснення демократії не є можливим.

У цілому, проблема інституційного оформлення децентралізації влади може бути досліджувана з двох основних точок зору. По-перше, як процес зародження і встановлення самих інститутів децентралізації, що дозволяє розкрити причини та умови їх виникнення. І, по-друге, в якості функціонування цих інститутів у рамках моделі конкурентної боротьби за обмежені ресурси в зв'язку з процесом еволюції співвідношення сил та інтересів суб'єктів цієї боротьби, в ході чого формуються механізми, що забезпечують як стабільність, так і дисфункції соціально-економічної системи.

Бібліографічний список:

1. Воронянський О. В., Кулішенко Т. Ю. Влада як системний елемент економічних відносин: механізм відтворюваності // Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка. – 2016. – №. 174. – С. 109-117.
2. Воронянський, О. В. Проблема формування політичних інститутів у контексті конкурентної боротьби еліт / О. В. Воронянський // Вісник Харківського нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Серія: Питання політології. – 2012. – № 1013, вип. 21. – С. 75-79.
3. Воронянський О. Проблема суб'єктності суверенітету в контексті технології здійснення влади / О. Воронянський // *Evropsky politicky a pravni diskurz*. - 2015. - Vol. 2, Iss. 4. - С. 205-209.
4. Воронянський, О. В. Політична трансформація в контексті проблеми перерозподілу ресурсів / О. В. Воронянський // Вісник Харківського нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Серія: Питання політології. – 2012. – № 1007, вип. 20. – С. 51–57.
5. Касьянов Г.В. Система владних відносин у сучасній Україні: групи інтересу, клани та олігархія // Український історичний журнал. – Київ, «Дієз-продукт», 2009. - №1. – С.160-180.
6. Гудков Л., Дубин Б., Левада Ю. Проблема «еліти» в сучасній Росії / Л. Гудков, Б.Дубин, Ю.Левада – М., 2007. – С.372.

УДК 32.159.92

СУТНІСНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПОЛІТИЧНОГО МІФУ

Ніколаєнко Н. О., д. політ. н., професор кафедри політології Миколаївського національного університету ім. В. О. Сухомлинського

Захаров Д. С., аспірант кафедри політології Миколаївського національного університету ім. В. О. Сухомлинського (Україна)

Ніколаєнко Н. О., Захаров Д. С. Сутнісні характеристики політичного міфу

Стаття присвячена дослідженню сутнісних характеристик політичного міфу. Автори надають визначення феномену політичного міфу, та аналізують його у порівнянні з феноменом політичної ідеології.

Детально проаналізовано роботи вітчизняних та закордонних науковців. Розглядається, зокрема, ключовий структурний компонент політичного міфу – універсальний історичний наратив епічного характеру, у контексті якого структурується та інтерпретується політична дійсність (так званий метанаратив). Автори констатують, що метанаратив політичного міфу має утопічний характер. Утопія, яка складає наратив політичного міфу, розглядається як проекція міфічної свідомості індивіда та суспільства на перебіг історичного процесу, що керується прагненням «перемогти історію» та побудувати постісторичне суспільство у межах заданого політичним міфом хронотопу. Встановлено, що феномену політичного міфу властиві такі сутнісні характеристики, як метанаративність, утопічність та синкретизм. Окреслено перспективи подальших досліджень даної проблематики, зокрема – структури та функцій політичного міфу.

Ключові слова: політичний міф, метанаратив, політична діяльність

Nikolaïenko N. O., Zakharov D. S. Essential characteristics of the political myth

The article investigates an essential characteristics of the political myth. The authors provide a definition of the phenomenon of political myth, and analyze it in comparison with the phenomenon of political ideology. The works of domestic and foreign scientists are thoroughly analyzed. In particular, the key structural component of the political myth is considered to be a universal historical epic narrative, in the context of which political reality is structured and interpreted (the so-called metanarrative). The authors state that the metanarrative of the political myth is utopian by nature. Utopia, which is a narrative of a political myth, is viewed as a projection of the mythical consciousness of the individual and society on the course of the historical process, guided by the desire to "conquer history" and build a post-historic society within the chronotope given by the political myth. It is established that the phenomenon of a political myth has such intrinsic characteristics as metanarrativity, utopianism and syncretism. Prospects for further studies of this problem, in particular the structure and functions of the political myth have been determined.

Key words: political myth, metanarrative, political activity

Постановка наукової проблеми. Поняття міфу та політичного міфу наразі надзвичайно широко використовуються як у соціальних науках, так і у публіцистиці, і трактуються авторами надзвичайно широко. Дані терміни, попри недостатню категоріальну визначеність, увійшли до числа базових елементів політологічного дискурсу: надто часто експерти та науковці говорять у своїх роботах або виступах про необхідність протидії політичним міфам та міфологізації свідомості мас, або ж навпаки – про необхідність створення нового національного міфу, як однієї з найважливіших передумов генези української нації. Політичний міф розглядають і як форму політичної свідомості, і як технологію здійснення впливу на неї – спільним у всіх підходах є лише погляд на міф, як на дещо ілюзорне, пов'язане із суб'єктивним викривленням сприйняття політичної дійсності.

Тим часом, для української науки питання категоріального визначення та наукової ідентифікації політичного міфу набувають критично важливого, екзистенційного значення. Гібридна агресія, що була відкрито розв'язана проти України Російською Федерацією у 2014 році, включає у себе використання не лише військових та дипломатичних, але й інформаційних та політтехнологічних інструментів. Зовнішні політичні актори цілеспрямовано інтегрують у свідомість українського населення психоінтелектуальні конструкти, що визначаються частиною сучасних дослідників як політичні міфи.

Ситуація, що склалася, вимагає від вітчизняних науковців ефективного вирішення проблеми наукового опису феномену політичного міфу – визначення його сутнісних характеристик, що дозволять виокремити міф поміж інших форм політичної свідомості. Від успішного вирішення даного завдання залежить здатність України вживати адекватних заходів у відповідь на сторонній політтехнологічний вплив.

Формулювання мети та завдання дослідження. Метою даної статті є визначення та оглядовий опис сутнісних характеристик феномену політичного міфу. Реалізація даної мети вимагає вирішення наступних завдань: визначення основних проблем, з якими наразі стикається наука при описі феномену політичного міфу; аналізу співвідношення понять політичного міфу та ідеології; визначення основних сутнісних характеристик феномену політичного міфу спираючись на результати вирішення перших двох завдань.

Аналіз останніх публікацій та досліджень. Феномен політичного міфу природним чином є предметом значного інтересу для вітчизняних та закордонних дослідників. Дана робота спирається, передусім, на концепції Ж. Ліотара та К. Мангейма. Використовуються також матеріали та наукові розробки І. Зорченка, В. Кравченюка, В. Фуркало, С. Маслова та Н. Шестова.

Виділення проблеми. Наразі підхід як вітчизняних, так і закордонних науковців до опису феномену політичного міфу, відрізняється еkleктичністю: наука стикається із складнощами розмежування за сутнісними ознаками феноменів міфу, ідеології та утопії. Це накладає певні обмеження як на подальший розвиток сучасної теорії політичного міфу, так і вирішення прикладних політтехнологічних завдань, в тому числі – й у секторі інформаційної безпеки.

Виклад основного матеріалу. Походження слова «міф» зазвичай пов'язується з давньогрецькою мовою. Основою слова є грецьке «mythos» – «слово, сказання, оповідь, розрада». Деякі дослідники звертають увагу на індоєвропейський корінь поняття – meudh-mudh, що несе в собі значення «турбуватися про щось», «мати дещо на увазі», «пристрасно, жагуче бажати чого-небудь» [2, с. 504].

Не дивлячись на те, що феномен міфу здавна є об'єктом інтересу філософської, гуманітарної, та суспільнознавчої думки, загальновизнаного визначення міфу не сформувалось. Починаючи з античності, термін трактується найрізноманітнішим чином: «прикрашена історична подія» (Геродот), «алегоричне оповідання» (Ф. Бекон), «первісна релігія» (Дж. Фрезер), своєрідний опис стандартів природних явищ (М. Мюллер), важливий елемент у системі знакових структур (К. Леві-Стросс), тощо. [8, с. 6].

У XIX-XX ст. ідею міфу та категорію міфологічного почали широко використовувати задля опису соціально-політичних процесів: до поняття політичного міфу звертались Ж. Сорель, Е. Касіер, Г. Ласуел, М. Маклуен, та багато інших дослідників, наукова спадщина яких стала класикою політологічної літератури. Набуло поширення поняття політичного міфу, що наразі використовується як у фундаментальній, так і у прикладній політології. **Політичний міф** можна визначити як соціально-психологічну парадигму, що моделює політичну дійсність за допомогою певного нарративу, сповненого символів та архетипів. Міф несе у собі певні політичні ідеї, уявлення та цінності, що як на інтелектуальному, так і на ірраціональному рівні виражають прагнення, почуття та інтереси тої чи іншої соціальної групи. Політичному міфу властиві нарративність, семіотична (символічна) насиченість та «сакральність», що може бути описана як сприйняття тверджень міфу у якості беззаперечної істини певною соціальною спільнотою. Дані характеристики, є, на нашу думку універсальними для будь-яких символічних форм (зокрема – для сакрального, первісного, або «сучасного» міфів). В той же час, політичний міф, як окремий феномен, вочевидь має комплекс власних, специфічних характеристик.

Невирішеною наразі є проблема змістовної демаркації поняття «політичний міф» та «політична ідеологія». В силу низки історичних та епістемологічних факторів поняття політичної ідеології протягом XX століття набуло у соціально-політичному та науковому дискурсі безпрецедентної популярності, ставши базовою (або однією з базових) категорій для опису масової політичної свідомості та політичної культури. Хрестоматійними, на нашу думку, можна вважати ті дефініції ідеології, що описують її як структуровану доктрину, систему ідей, поглядів та цінностей політичного змісту. Натомість, ідейна, інституціональна та матеріальна тотальність політичних систем, породжених ідеологіями у XX столітті, на певному етапі штовхнула дослідників до розгляду феномену ідеології у гранично широких категоріальних межах.

Як відзначив російський політолог Н. Шестов, політична ідеологія протягом тривалого часу була представлена максимально широким поняттям, що поглинуло політичну міфологію [9, с. 37]. Науковець констатує, що змішування понять політичного міфу та політичної ідеології призвело до виявлення, перш за все, негативних

проявів феномену політичного міфу.

Тим не менш за своєю структурою та внутрішньою логікою міф та ідеологія принципово відрізняються: для міфу характерна нарративність, символізм та драматичність, в той час, як для ідеології – описовість, раціональність та детермінованість тверджень. Визначальною характеристикою політичного міфу є його сюжет, в той час як визначальною характеристикою ідеології виступає її концепція. Сюжет міфу розвивається у особливому, епічному хронотопі, де через циклічність або есхатологічне пророцтво фіксується несумісна з історизмом вічність. Хронологічний та просторовий вимір ідеології, натомість, будується на причинно-наслідкових зв'язках та усталеному у буденній свідомості сприйнятті лінійності часу. Політична ідеологія прагне надати певне трактування дійсності, фокусується на конкретному, в той час як політичний міф схильний до її конструювання на основі маніпуляцій з універсальним. Політичний міф, відтак, не є ідеологією у гранично широкому розумінні даного терміну. Взаємопроникнення ідеології та міфу, безумовно, має місце, але його опис має надзвичайно складний характер і є, на нашу думку, унікальним для кожного окремого суспільства у кожному конкретну історичну добу. Політичний міф, поряд з іншими формами міфологічної свідомості, пронизує колективну свідомість на багатьох рівнях. Тим не менш, саме у політичній ідеології, яка прагне використати його та спертись на його форми, політичний міф демонструє свої визначальні, унікальні особливості. Одна з найголовніших таких особливостей, на нашу думку, криється у метанаративі, характерному для політичного міфу. Дане поняття було введене у науковий обіг Ж. Ліотаром для опису «стану знання» у добу модерну та постмодерну. Автор говорить про метанаратив, як про «великі оповіді», що використовуються задля легітимації ідей та принципів культури модерну, що позиціонує себе як «наукове знання, породжене дискурсом філософії» [3, с. 10].

Наразі поняття метанаративу часто використовується дослідниками задля опису домінуючих у суспільстві описових систем та культурних універсалій. Зокрема, В. Фуркало визначає метанаратив як «будь-яке утворення людського духу, що прагне до універсалізації власного впливу» [7, с. 62].

Політичний міф, як універсальна культурна форма, неминує містити у собі метанаратив. Як відзначає Є. Маслов, метанаратив – це, перш за все, історичний нарратив [5, с. 144]. Метанаративи міфів описують історію людства, у якій умовний історичний герой веде боротьбу за досягнення певної масштабної етико-політичної мети (національне визволення, класова емансипація, подолання невігластва та бідності, припинення війн, тощо). Метанаратив політичного міфу, таким чином, завжди стосується долі великої соціальної спільноти (народу, нації, класу), що має подолати історію та здобути власне місце у позаісторичному, міфологічному хронотопі умовної золотої доби.

Подібне «звільнення від історії» може протікати різними, характерними для міфологічних сюжетів шляхами: через народження «месії» та його есхатологічну боротьбу зі злом, що завершиться становленням «чудового нового світу» (відповідно до лінійної моделі міфологічного часу), або через відродження «народу-героя» шляхом його поєднання із предками та подальшим поверненням до втраченої «золотої доби» (відповідно до циклічної моделі). Якщо феномен ідеології прагне спертись на міф задля тенденційного опису та обґрунтування певного суспільно-політичного ладу, то утопія являє собою проєкцію «магічного реалізму» міфологічного мислення на здатність людини впливати на перебіг історичного процесу. В той же час, політичний міф, є не просто проєкцією (за висловом Ж. Бодрієра) «магічного мислення» індивіда на реалії індустріальної доби – він пропонує суспільству екзистенційну мету історії, катарсичне відчуття належності до одвічної боротьби з нею.

Необхідно, на нашу думку, констатувати, що метанаратив політичного міфу містить у собі утопію. Весь пафос політичних міфів та політичних ідеологій, що спираються на них, утверджує боротьбу за позбавлене соціальних вад майбутнє суспільства. Здобуття цього майбутнього означає для суб'єкту міфу кінець історії, перемогу абсолютного розуму, духу та справедливості, перехід до вічності, як надцінності – перемоги над небуттям. Утопію ми можемо розглядати, таким чином, у епічному ключі – як нарратив історичного характеру, у якому людина здобула (або здобуває) ключ до творення соціальної дійсності, займаючи у духовному вимірі площину, що у традиційних суспільствах належить Богу. З більш предметної точки зору утопія являє собою концепт суспільного ладу, позбавленого історичних конфліктів та інституціональних вразливостей. Хоча сама утопія являє собою раціональну конструкцію (за виразом І. Зорченко – має чітку інтенцію та практичний заряд) [1, с. 63], грандіозний масштаб проблеми, заради вирішення якої вона створюється (проблема сенсу історії та перемоги над нею), надає феномену утопії сакрального, отже – міфологічного характеру.

О. Ситник слушно зазначає, що міф, виростаючи з минулого, переносить із допомогою утопії перетворений багатовіковий колективний досвід через архетипи в майбутнє. За його словами, утопічні ідеї та ідеали формуються в такому духовному просторі, де переважають ілюзорно-міфічні елементи, і будь-який соціальний міф у «знятому» вигляді містить утопічний ідеал [6, с. 108]. На думку дослідника, ступінь взаємопроникнення міфу та утопії робить виправданим вживання поняття «міфоутопія», що, стосовно міфу, фіксує наявність у нього елемента передбачення, а стосовно утопії – присутність у ній «неадекватного, ілюзорного, спотвореного зображення». Тут слід зазначити, що утопічний нарратив міфу, на нашу думку, дозволяє говорити не просто про передбачення, а про декларацію активного творення майбутнього. Більше того – мова йде про саме творення майбутнього, оскільки соціально-політичне буття великою мірою є продуктом складної взаємодії об'єктивних та суб'єктивних чинників.

Примітно, що соціолог К. Мангейм, розглядаючи зв'язок між феноменами ідеології та утопії, розглядав їх не як досягнення суспільного розвитку, а як фундаментальні характеристики масштабної інтелектуальної кризи західного суспільства. Дана криза пов'язана з відкриттям та викриттям несвідомих колективних мотивацій, що завжди визначали вектор людського мислення (так званого «соціального коріння» мислення). Відкриття соціальних, ірраціональних передумов мислення, що вперше було здійснено у ході політичної боротьби, почало поширюватись духовною сферою суспільного буття, розмиваючи об'єктивну картину світу.

Феномен утопічного мислення у Мангейма за суттю своєю протилежний ідеології: групи, що зазнають утисків, зацікавлені у знищенні та перетворенні існуючого суспільного ладу у настільки великій мірі, що несвідомо сприймають лише ті елементи дійсності, що його заперечують. Мислення пригноблених, як і мислення пануючих, не здатне адекватно діагностувати реальний стан суспільства. Утопічне мислення, втім, ніколи не спрямовується на діагноз ситуації, воно може слугувати лише стимулом до дії.

«В Утопічній свідомості колективне несвідоме, що скеровується ілюзорними уявленнями та волею до дії, приховує низку аспектів дійсності. Воно відвертається від усього, що може похитнути його віру або паралізувати його бажання змінити порядок речей», – підкреслює Мангейм[4].

Ідеологія та утопія у нього постають як антагоністичні, але однаково хибні та ілюзорні форми політичної свідомості. Різниця між ними, у нього, набуває, здебільшого, соціологічного характеру: ідеологія – це свідомість реакції, в той час як утопія – свідомість революції. Дані рівні політичної свідомості перебувають між собою у стані балансу, а у випадку надмірного «розбалансування» - у суспільстві набирають плину або реакційні, або революційні процеси. В той же час, концепція Мангейма не залишає місця для наявності факторів, що забезпечують певну стабільність соціальної спільноти, та можливість суспільства розвиватись не революційним, а еволюційним шляхом. Подібна модель розвитку, що передбачає компроміс та баланс інтересів антагоністичних суб'єктів політичного процесу, вимагає наявності ефективного середовища або інструменту комунікації, а також певного рівня довіри та здатності політичних акторів до емпатії. «Балансиром» взаємодії дискурсів ідеології та утопії, що природньо необхідний для існування та розвитку політичної системи та суспільства як такого, на нашу думку може виступити політичний міф. Саме він синкретично поєднує у собі семіотичні одиниці, необхідні як ідеологічному, так і утопічному нарративам.

Міф, як метанаратив, і як система культурних одиниць (знаків, мемів, тощо), з нашої точки зору виступає комунікаційним середовищем, інструментом взаємодії та балансування між утопією та ідеологією, політичною «мовою» як системою символічних одиниць. Це підводить нас до розуміння надзвичайно важливої ролі політичного міфу – забезпечення політичної комунікації. Ідеологія та утопія, об'єднані через міфічну свідомість, творять синтез, в якому соціальному процесу надається екзистенційний зміст – формулювання мети історії. Без подібної мети (нерідко – неусвідомленої, або не артикульованої) неможливе формування стабільної, але здатної до пристосування і розвитку соціально-політичної структури. Можна, таким чином, говорити про дифузії феноменів політичного міфу, ідеології та утопії. Петерворившись на метанаратив модерну (і певною мірою – постмодерну), утопія через міфопоетичні форми на декілька століть фактично втілила себе в якості *Zeitgeist* – «духу історичної доби», домінуючого концепту європейської культури.

Висновки. Таким чином, розглядаючи політичний міф у контексті його змістовного співвідношення з найближчими до нього формами масової свідомості (зокрема - ідеології), нами може бути констатована наявність у політичного міфу певних специфічних, притаманних лише йому сутнісних характеристик. До них належать, зокрема, **метанаративність** (історична спрямованість міфічної оповіді, що характеризується тотальністю), **утопічність** (спрямованість у майбутнє, утвердження можливості «перемоги над історією» через реалізацію певного етико-політичного проекту, позбавленого несправедливості та соціальних вад). Політичний міф демонструє свої сутнісні характеристики у феноменах ідеології та утопії, комунікативно об'єднуючи їх через власні форми, навіть не дивлячись на те, що засади конкретних ідеологій та утопій нерідко суперечать одна одній, оперують різними архетипами та символами. Таким чином являє себе ще одна сутнісна характеристика політичного міфу – синкретизм, як результат інтеграції різнорідних політичних архетипів, сюжетів та концепцій в єдину міфопоетичну картину світу.

Подальша перспектива досліджень. Визначення сутнісних характеристик політичного міфу є важливим кроком до наукового аналізу його структури та функцій. Величезний інтерес становить подальше дослідження комунікативної функції політичного міфу, від якої залежить стабільність та сталий розвиток політичної системи.

Бібліографічний список:

1. Зорченко І. Дифузія поняття "утопія" і амбівалентність утопічного / І. Зорченко // Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Серія : Філософія. – 2015. – Вип. 18. – С. 60-66.
2. Кравценюк В. М. Етимологічний та смисловий зміст поняття «політичний міф» / В. М. Кравценюк // Гілея: науковий вісник. – 2012. – Вип. 51. – С. 504-509.
3. Лиотар Ж. Ф. Состояние постмодерна // Пер. с франц. Н. А. Шматко. – М.: Институт экспериментальной социологии. – СПб.: Алетейя, 1998. 160 с.
4. Мангейм К. «Идеология и утопия» [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://socialistica.lenin.ru/txt/m/manheim_1.htm
5. Маслов Е. С. Понятие «метанарратив» Ж.-Ф. Лиотара в контексте нарратологии / Е.С. Маслов // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. – Тамбов: Грамота. – 2015. – № 2. – Ч. 2.
6. Ситник О. Політична міфологія: проблема визначення / О. Ситник // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Філософські науки. – 2013. – № 27. – С. 106-110.
7. Фуркало В. І. Утопія як форма соціальної міфології / В.І. Фуркало // Культура народів Причорномор'я. – 2012. – № 233. – С. 160-163.
8. Шайгородський Ю. Ж. Міф як інтегрована форма політичної свідомості / Ю. Шайгородський // Наукові праці МАУП. – 2011. – вип. 1(28) – С. 5-8.
9. Шестов Н. И. Политический миф теперь и прежде / Под ред. проф. А. И. Демидова. – М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2005. – 414 с.

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН ТА СВІТОВОЇ ПОЛІТИКИ

УДК 327.5 (73+540.1)

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА ТУРЕЧЧИНИ НА БЛИЗЬКОМУ СХОДІ

Худолій А. О., д. політ. н., професор, професор кафедри політології Національного університету «Острозька академія» (Україна)

Худолій А. О. Зовнішня політика Туреччини на Близькому Сході

В статті розглянуто зовнішню політику Туреччини на Близькому Сході. Проаналізовано основні тенденції зовнішньої політики Анкари упродовж останніх п'ятнадцяти років. Виокремлено основні напрямки зовнішньополітичної стратегії країни в регіоні Близького Сходу. Розглянуто особливості американо-турецьких, турецько-іранських, турецько-сирійських, турецько-російських відносин в контексті двостороннього співробітництва. Висвітлено діяльність Туреччини, спрямовану на стабілізацію ситуації в регіоні. В полі зору дослідника – політичні, військові та економічні аспекти співробітництва та відносини між Туреччиною та низкою регіональних і світових акторів упродовж зазначеного періоду. Здійснено аналіз багатосторонніх відносин в світлі війни в Сирії. Описано чинники, що обмежують ефективність зовнішньої політики країни. Деталізовано діяльність Туреччини як посередника у вирішенні низки регіональних проблем. Описано активну участь Туреччини у вирішенні Сирійської проблеми.

Ключові слова: Туреччина, Близький Схід, Сирія, американо-турецькі відносини, регіональний лідер, зовнішня політика.

Khudoliy A. A. Turkish Foreign Policy in the Middle East

The article deals with Turkish foreign policy in the Middle East. The author has analyzed main tendencies of Turkish foreign policy over the last fifteen years. Major directions of this country foreign policy strategy in the Middle East have been identified. The author has focused on the peculiarities of American-Turkish, Turkish-Syrian, Turkish-Iranian and Turkish-Russian relationships in the context of mutual cooperation. The foreign policy of Turkey is oriented to stabilization of the situation in the region. Along with it, Turkey performs security functions in the region especially in the context of war in Syria. The author made accent on political, military, economic aspects of cooperation and relationships between Turkey and regional as well as world actors during the above mentioned period. Analysis of multilateral relationships was made in the light of war in Syria. Important factors that reduce effectiveness of foreign policy course were identified. Turkish foreign policy activity as a mediator in solving regional problems was described. Active participation of Turkey in the Syrian war was highlighted in the article.

Key words: Turkey, the Middle East, Syria, American-Turkish relationships, regional leader, foreign policy.

На зміну біполярній прийшла поліцентрична система міжнародних відносин, що почала формуватися на початку ХХІ століття. Перебіг подій в світі змусив Сполучені Штати Америки адаптуватися до динаміки цивілізаційних процесів, тому Вашингтон докладав і докладає максимум зусиль задля збереження ключових позицій в основних цивілізаційних регіонах, одним із яких є Близький Схід.

Постановка проблеми. Реалії сьогодення вимагають чіткого усвідомлення мотивів регіональних та світових лідерів, діяльність яких значною мірою впливає на розвиток того або іншого регіону світу. На перебіг подій на Близькому Сході впливає низка факторів і значна кількість регіональних і світових акторів, зацікавлених у досягненні власних інтересів. Серед них – Туреччина, яка в останні роки набула значної ваги та імплементує власний зовнішньополітичний курс, незважаючи на критику західних країн, ЄС та США. Без урахування ролі Турецької республіки аналіз близькосхідних проблем буде неповним.

Метою даної статті є аналіз зовнішньої політики Туреччини в регіоні Близького Сходу.

Актуальним є аналіз регіональної політики Турецької Республіки в ХХІ столітті та її вплив на перебіг подій на Близькому Сході, що зумовлено інтересами країни та її відносинами з регіональними та світовими гравцями, домінуюча роль яких належить Сполученим Штатам Америки.

Вивчення близькосхідної політики Туреччини є актуальним з точки зору збереження балансу сил на Близькому Сході, а, отже, безпеки регіону. Поставлена мета передбачає вирішення таких завдань:

- Здійснити огляд основних досліджень даної тематики;
- Описати зовнішньополітичний вектор Туреччини в регіоні Близького сходу;
- Виокремити тенденції зовнішньополітичних відносин із ключовими акторами регіону;
- Визначити роль Туреччини у безпеці даного регіону.

Аналіз останніх досліджень. Близькосхідний регіон перебуває в центрі уваги науковців, аналітиків, політиків і не лише східноєвропейських, але й західноєвропейських, близькосхідних тощо. Такий інтерес підсилює не лише перехрестя політичних, військових, культурних особливостей регіону, але й економічні інтереси значної кількості

країн. США, ЄС, КНР, РФ та інші конкурують за вплив на Близькому сході, що, в свою чергу, призводить до посилення напруги та конфронтації. Свідченням конфлікту інтересів стала війна в Сирії, вигоди з якої намагаються використати як сусіди, так і віддалені країни.

Близькосхідна тематика привертає увагу українських науковців, та на жаль, роль Туреччини залишається слабо висвітленою в цьому контексті. Подекуди трапляються окремі статті, присвячені зовнішній політиці Туреччини, однак цілісного дослідження цієї теми напевно чекає свого часу. Наша стаття має на меті окреслити основні напрямки зовнішньої політики Турецької Республіки за останні роки, зокрема її роль у подіях на Близькому Сході.

Закордонні дослідники досить ґрунтовно проаналізували дане питання з різних сторін. Серед них – німецькі, турецькі, американські, російські та українські науковці.

Т. Міхел та Г. Сейфер, аналізуючи зовнішній курс Туреччини, виокремили три періоди незалежної зовнішньої політики країни на Близькому Сході [35]. Перший період охоплює період з середини 2000 до 2010 р. Упродовж першого періоду Анкара активно відіграла роль посередника міжнародних конфліктів. На Балканах Туреччина діяла як медіатор між Боснією-Герцеговиною та Сербією; на Близькому Сході – між Ізраїлем і Сирією; на глобальному рівні Туреччина разом з Бразилією, намагаючись досягти порозуміння з Іраном щодо ядерної програми, яка блокувалась США. Зміну зовнішньополітичного курсу Анкари спостерігаємо в Іраку та Сирії. В Північному Іраку Туреччина активізувала свою діяльність і стала активним партнером напівавтономного курдського регіону. Водночас, вона активно виступала проти створення Курдського регіонального уряду. В Сирії Туреччина ігнорувала попередження Америки та розпочала активну дипломатичну, економічну та військову співпрацю з Дамаском. Такий підхід сприяв зусиллям Асада прорвати ізоляцію країни, створену західними країнами.

Другий період починається з “Арабської весни” і тривав до 2014 р. Реакція Туреччини на згадані події віддзеркалює зміну зовнішньополітичного курсу країни. В Єгипті Туреччина активно підтримувала “Братів мусульман”. Водночас Анкара долучилась до боротьби за владу в самій Сирії. Спочатку Анкара намагаючись переконати Башара аль-Асада легітимізувати Братів-мусульман задля того, аби зробити їх партнером уряду, проте така спроба зазнала невдачі. В квітні 2012 року Туреччина закликала західні країни на чолі зі США скинути Башара аль Асада, який не виправдав їхніх сподівань. На перший погляд непослідовна політика віддзеркалює прагматичні інтереси Анкари. Ідеологом суперечливої зовнішньої політики виступає Ахмет Давутоглу.

Третій період бере свій початок з 2015 року і триває до цього часу. Третій період зовнішньої політики Туреччини характеризується поверненням Анкари до традиційної оборонної політики і, водночас, дистанціюванням від західних країн.

Попри детальний аналіз кожного періоду розмитими залишаються межі другого та третього часових проміжків, яким не вистачає хронологічної чіткості, що впливає загалом на виклад усєї статті.

Турецькі науковці О.Б. Дінсер та М. Хекан розглядають зовнішню політику Туреччини в термінах геополітичної стратегії, кризь призму загроз, таких як регіональна нестабільність, тероризм та екстремізм [36]. Дослідники намагаються дати відповідь на питання чи адекватною є відповідь турецького уряду на регіональні та глобальні виклики для Анкари і які інструменти використовує уряд для боротьби з такими загрозами. Серед викликів, з якими зіткнулася Анкара слід зазначити міграційну кризу яка виникла внаслідок потрясіння в Сирії, Іраку, і яка набула загроз гуманітарної катастрофи, яка значною мірою впливає на ЄС. За останнє десятиліття значно зросла кількість недержавних акторів, серед яких терористичні організації, які загрожують не лише регіональній, але й глобальній безпеці та стабільності. Напружену обстановку на Близькому Сході доповнює посилення протистояння не лише регіональних але й глобальних акторів, серед яких Іран, Саудівська Аравія, Росія, США тощо.

Не менш значною залишається проблема появи недержавних акторів біля кордонів з Туреччиною. Значну увагу згадані вище дослідники приділили питанню розпаду держав, наслідків такого процесу та радикалізації серед населення сусідніх країн. Цей процес розпочався в 2003 році, з моменту захоплення Іраку Сполученими Штатами. На жаль, він триває і досі. Супутні події, серед яких війна Сирії призвели до геополітичних зрушень, порушили регіональну стабільність, посилили напруження в регіоні, призвели до низки криз, політичних, економічних тощо. Однією з безпекових проблем регіону залишається тероризм. Серед терористичних груп найбільшу небезпеку складають ІДІЛ, Аль-Нусра, Хезбулла тощо. Як загрозу територіальній цілісності країни Туреччина сприймає Північно-Сирійську партію Демократичного Союзу, яка причетна до терористичної діяльності. За підтримки Асада та партії Курдистану ПСПД регулярно посилювала контроль над територією Сирії з 9% в 2012 до 14% в 2014 році [36, с.10]. Водночас, західні країни критикують Анкару за вороже ставлення до ПСПД, оскільки не вважають цю організацію терористичною.

Зовнішньополітичні виклики для Туреччини доповнюють дії регіональних та глобальних акторів, причетних до перебігу подій на Близькому Сході. Курдську партію, Іракську шіїтську міліцію підтримує низка гравців, які переслідують низку цілей. Наприклад Вашингтон допомагає Партії «Демократичний союз» у боротьбі з ІДІЛ. Цю ж саму політичну силу підтримує Росія для того, щоб послабити опозицію арабів-сунітів. Автори дослідження вважають, що незважаючи на посилення напруження в регіоні, Туреччині є що запропонувати. Анкарі слід виступити з ініціативою. По-перше, змінити стратегію щодо Сирії. А по-друге, взяти на себе ключову роль у гуманітарному аспекті конфлікту.

О.Б. Дінсер та М. Хекан наголошують на необхідності розвитку антикризових стратегій для Анкари, пов'язаних з міграційними процесами в регіоні, збільшенням кількості та впливу терористичних організацій, втручанням у перебіг подій в регіоні регіональних та глобальних акторів.

Слід зауважити, що дослідники оминули низку важливих питань, пов'язаних із зовнішньої політикою Туреччини, серед яких американо-турецькі відносини та загалом вплив Вашингтону на події регіону. Очевидно, що США має власні інтереси та власне бачення розвитку подій, так само, як і західні країни та ЄС, який намагається вирішити питання мігрантів. Автори дослідження замовчують питання лідерських амбіцій Туреччини, яка приміряє на себе роль регіонального лідера і попри критику Заходу намагається здійснювати незалежну (наскільки це можливо) зовнішню політику на Близькому Сході.

Серед закордонних науковців привертає увагу праця за редакцією Ідріса Деміра «Зовнішня політика Туреччини щодо Близького Сходу» [34]. Автори колективної монографії торкаються низки питань, пов'язаних з зовнішньополітичними аспектами Турецької Республіки, починаючи від впливу на політику країни «Арабської весни» і закінчуючи війною в Сирії та курдським питанням. Турецькі дослідники досить детально аналізують широкий спектр зовнішньополітичних питань. Тут і зміна політичного курсу під впливом «Арабської весни», поява нових регіональних акторів, зміна урядів у низці країн, серед яких Туніс, Єгипет, Ємен та Лівія. Всі ці чинники суттєво вплинули на формування та втілення зовнішньополітичного курсу Туреччини. В першому розділі монографії Хусейн Бахчі та Алі Сердар Ердурмаз аналізують те, як регіон Близького сходу сприймається з Анкари. Дослідники вважають, що поширення «Арабської весни» в регіоні суттєво ускладнило намагання Туреччини встановити дружні відносини з країнами регіону і стати впливовим регіональним лідером. Водночас, вони визнають складний характер відносин Туреччини з Ізраїлем та непрості відносини з Іраном, Росією та низкою арабських країн регіону, особливо з сусідньою Сирією. Непрості відносини з країнами регіону спричинені значною мірою зовнішніми чинниками, до яких відносяться світові гравці, серед яких, в першу чергу, слід згадати Сполучені Штати Америки. Виведення американських військ з Іраку сприяло зростанню впливу з боку Ірану, підсиленого опозицією проти Туреччини. Після проголошення ІДІЛ в Іраку в червні 2014 року, Західні країни змушені були розробляти нову стратегію в регіоні з урахуванням нової загрози стабільності в регіоні. Неготовність Західних країн протистояти виклику з боку ІДІЛ призвело не лише до посилення впливу самопроголошеного халіфату, але й захоплення території двох країн – Іраку та Сирії. Такий стан речей змусив Туреччину та Західні країни не лише переглянути власний підхід до політики на Близькому Сході, але й шукати спільні точки дотику в той час, як арабський світ динамічно змінювався. Турецькі дослідники критично оцінюють відносини Туреччини з Ізраїлем, Росією, Єгиптом, Іраком, Сирією, США та Іраном крізь призму внутрішніх і зовнішніх факторів. Висновки аналізу свідчать про те, що Анкарі необхідно переглянути увесь спектр близькосхідної політики включно з відносинами з РФ, якщо вона має на меті брати безпосередню участь в мирному врегулюванні війни в Сирії, з якою Туреччина має тісні історичні, економічні, соціальні, демографічні та політичні зв'язки.

Другий розділ монографії присвячений ролі Туреччини в Арабській весні, яка стала найбільшим викликом для країн регіону та мусульманського світу загалом за останні 20 років. Музафер Іркан Елмаз стверджує, що проблему Арабської весни слід вирішити якнайшвидше, і в цьому контексті роль Туреччини як посередника важко переоцінити, враховуючи інституційну слабкість пост конфліктних спільнот. Виконуючи роль посередника, Анкара спроможна виконувати низку функцій у врегулюванні регіональних конфліктів. По-перше, вона може стримувати агресію та ескалацію конфлікту. Туреччина здатна ініціювати перемовини між конфліктуючими сторонами. І зрештою, Туреччина може започаткувати мирний процес, спрямований на відновлення стабільності та безпеки в регіоні. Водночас, науковець визнає, що зусилля турецьких дипломатів залишаються фрагментарними, що недостатньо для країни, яка має на меті стати регіональним лідером.

У третьому розділі Мехмет Сахін та Бухра Сарі критикують політику Туреччини щодо Сирії, яка на їхню думку, залишається досить пасивною. Небезпека такої ситуації полягає в тому, що конфлікт переріс не лише в громадянську війну, але й призвів до появи низки світових акторів, які переслідують власні цілі та інтереси в регіоні. Дослідники аналізують зовнішню політику Туреччини з точки зору двох зовнішньополітичних підходів – реалізму та лібералізму та добігають висновку про те, що обидва концептуальні підходи слід інтегрувати в зовнішньополітичні кроки. Такий інтегрований підхід передбачає також тісну співпрацю з західними країнами, серед яких слід зважати на США.

Четвертий розділ присвячено курдському питанню в близькосхідній політиці Туреччини. Незір Акисілмен та Зейнеп Гьозде Лулаці спробували дати відповідь на питання – чи курдська проблематика є загрозою чи новою можливістю для Туреччини. Науковці визнають, що курдська проблема суттєво обмежує можливості зовнішньої політики Туреччини, зважає перспективи та цілі Анкари. Історичні та сучасні події свідчать про важливість цього питання для турецьких відносин із близькосхідними країнами. Курдське питання значною мірою визначає зовнішньополітичний курс країни на Близькому Сході.

В п'ятому розділі Ідріс Демір зауважує, що відносини між Анкарою та Ірбілем розпочалися перед арабською весною, а згодом прискорилися та інтенсифікувалися в новій регіональній політичній близькосхідній атмосфері. На думку турецького дослідника, Туреччина та Іракський Курдистан мають власні цілі, мотиви та пріоритети в енергетичному партнерстві. Ербіль став незамінним союзником Анкари у політиці диверсифікації енергетичних джерел на фоні ускладнення відносин з основними поставниками, Іраном та Росією. Диверсифікуючи поставки енергоносіїв, Туреччина зменшила енергетичну залежність від Ірану та РФ. Переорієнтація на нового поставника дала більше свободи Анкарі у розвитку нової політики, всупереч Москві та Тегерану, які були не лише поставниками енергоресурсів, але й суперниками в регіональній політиці. Анкара, в свою чергу, вигідна Ербілю, оскільки послаблює тиск Багдаду та сприяє зміцнювати власну сферу впливу в регіоні. Демір робить висновок, що обидві країни розвивають взаємовигідне співробітництво.

В шостому розділі Аріф Бахбасліоглу аналізує питання біженців, значна кількість яких з'явилася внаслідок Арабської весни. Гуманітарна катастрофа набуває небачених розмірів. Їй сприяє війна в Сирії. За даними науковця,

Туреччина прихистила понад 2,2 млн. зареєстрованих біженців із Сирії та близько 230 тисяч з інших країн [34, с.109-123]. Міграційні тенденції змусили Туреччину внести зміни в законодавство та відновити двосторонні відносини Туреччина – ЄС, які тривалий час перебували в стагнації.

В цьому розділі Себнем Удум аналізує зовнішню політику Туреччини щодо іранської ядерної програми. Дослідниця розглядає дане питання в термінах парадигми нерозповсюдження ядерної зброї, водночас визнає, що політика Туреччини формувалася під впливом Турецько-іранських відносин 2000-х років. Зазначено, що зовнішня політика Анкари зазнала змін за період перебування на посаді, спочатку Міністра Закордонних Справ, а згодом, і прем'єр-міністра країни Ахмета Давутоглу.

Останній розділ монографії охоплює питання громадянських прав на Близькому сході після Арабської весни. Еріф Езендемір аналізує соціокультурні засади змін в Туреччині задля того, щоб зрозуміти їхнє відображення в арабському світі. Розвиток громадянських прав знаходить своє відображення в арабських країнах. А демократизація Туреччини, починаючи з 1950-х років до 2017 року, призвела до змін в Тунісі та Єгипті. Езендемір висловлює думку, що демократизація в Туреччині допомагає зрозуміти природу «Арабської весни», яка, попри позитиви, призвела до появи нових екстремістських груп та росту військової інтервенції [34].

Меліха Бенлі Алтунісік своє дослідження присвятила зовнішній політиці Туреччини в XXI столітті [28]. Дослідниця приділяє увагу ролі політичних партій в Туреччині, які вплинули на формування зовнішньополітичного курсу країни. Провідну роль відігравала «Партія справедливості та розвитку» (ПСР), створена в 2001 році, вона здобула абсолютну більшість в парламенті вже в 2002 році. В 2007 році ця партія знову здобула перемогу на виборах. Примітно, що серед амбіційних цілей цієї політичної сили була зовнішня політика країни. Ахмет Давутоглу, обійнявши посаду Міністра закордонних справ країни в 2009 році, виступив основним архітектором зовнішньої політики країни. Згідно з поглядами цього непересічного політика країна не могла перебувати на периферії регіональної та глобальної політики, тому перспективу її розвитку та національних інтересів вбачали в новій ролі як центральної країни регіону. Таке бачення ґрунтувалося на кількох принципах. Перший – це принцип «нульових проблем із сусідами». Цей принцип передбачав критичний аналіз попередньої політики та перспективи поліпшення відносин у майбутньому.

Другий принцип ґрунтувався на багатовимірній зовнішній політиці, спрямованій на взаємодоповнюваність між новими викликами та відносинами і старими союзами. Турецькі політики переконують, що нові відносини з країнами Близького Сходу та Росією не суперечать стратегічним відносинам зі Сполученими Штатами Америки чи відносинам з ЄС. Третій принцип ґрунтується на новому підході Туреччини до міжнародних відносин та регіональної політики. Анкара позиціонує себе як посередника у регіональних і глобальних конфліктах. Країна має волю і потребу відіграти нову роль задля зміцнення миру та забезпечення стабільності в тих чи інших регіонах. Новий підхід передбачає посилення безпекових аспектів у зовнішній політиці Туреччини. Водночас, такі поняття як м'яка влада, активна роль у тих або інших подіях та економічна незалежність визнано новими інструментами зовнішньополітичної діяльності Туреччини. Анкару визнають таким актором, який може говорити з будь-ким і будь-де. Роль країни пов'язана не лише з військовою могутністю, але й розвитком демократії та економіки. Переважну більшість навряд чи можна назвати новими, за винятком ролі посередника в конфліктних ситуаціях на Близькому Сході, регіоні, в якому Туреччина традиційно уникала долучатися до вирішення конфліктів. Слід віддати належне зусиллям турецьких політиків, які намагалися сприяти вирішенню конфліктів між Ізраїлем і Сирією, Хамасом і Фата, Іраком і Сирією, Іраном і Західними країнами, в Лівані та Іраку.

Позитивним аспектом зовнішньополітичної стратегії є розвиток відносин між Туреччиною та Європейським Союзом. В 1999 році Хельсінська Європейська Рада визнала Туреччину як країну-претендента в ЄС. В жовтні 2001 року було зроблено 34 конституційні поправки, включно з обмеженням влади поліції щодо попереднього затримання, розширено громадянські права, знято заборону на трансляцію програм курдською мовою та збільшено цивільне представництво в Національній Раді безпеки (НРБ). В 2002 році було прийнято новий цивільний кодекс та три додаткові пакети поправок. Ці зміни сприяли розширенню цивільних і громадянських прав в Туреччині. Незважаючи на значні зміни, відносини між Туреччиною та ЄС починають погіршуватися з 2004 року. Ніколя Саркозі у Франції та Ангела Меркель у Німеччині стали на заваді просування Туреччини на шляху до членства в ЄС. Додатковою перешкодою в перемовинах стоїть питання Кіпру. З іншого боку, у Туреччині зменшується оптимізм та зацікавлення просуванням країни до Європи. На зміну оптимізму звився євро скептицизм. Лунає критика в адресу «Партії справедливості та розвитку» за уповільнення реформ. З іншого боку, представники ПСР звинувачують ЄС та деякі країни ЄС в погіршенні відносини між Туреччиною та Європейським Союзом. Соціологічні опитування в Туреччині свідчать про те що підтримка членства в ЄС суттєво зменшилась, від 72% в 2002 до 54% у 2006 році [28, с. 197].

Під керівництвом ПСР спостерігаються зміни в зовнішньополітичному векторі країни в регіоні Близького сходу. Покращення відносин спостерігається в Турецько-сирійських та Турецько-іракських відносинах. Турецько-сирійські відносини суттєво поліпшились після 1998 року. Співробітництво в сфері безпеки поліпшилось після війни в Іраку 2003 року. В 2007 році спостерігалася тенденція до покращення економічних відносин між двома країнами. Внаслідок таких змін обсяг торгівлі на двосторонній основі досяг 2 млрд. доларів [28, с. 198].

Набагато складнішими виявились турецько-іракські відносини. Після відмови Туреччини підтримати Америку у війні проти Іраку, Анкару виключили із пост воєнної іракської політики. Ситуацію погіршує зростаюча сила іракських курдів і формування Регіонального Уряду Курдистану (РУК). В 2008 році Туреччина започаткувала нову стратегію щодо Іраку, яка передбачає покращення відносин з усіма групами в Іраку, включно з РУК. Окрім посольства в Багдаді, Анкара відкрила консульства в Мосулі, Басрі та Ербілі і, таким чином, встановила свою

присутність в усіх частинах країни. Оминаючи питання загроз, Туреччина веде діалог про економічну інтеграцію з Іраком, особливо з північною частиною.

Загалом, починаючи з 2000 року поліпшуються відносини Туреччини з низкою країн регіону. Було встановлено безвізовий режим з Сирією, Лівією, Йорданією, Ліваном і Єменом. Були підписані угоди про вільну торгівлю з Єгиптом, Йорданією, Ліваном, Марокко, Сирією, Палестиною та Тунісом. Загальні інвестиції в регіон Близького Сходу, Затоки і країн Північної Африки зріс до 14 млрд. доларів за останні шість років.

Зовнішньополітична ситуація ускладнюється погіршенням Турецько-ізраїльських відносин. Щодо Ізраїлю Туреччина дотримується прагматичної позиції пріоритетів національних інтересів. Водночас, стабільні відносини Туреччини з Ізраїлем і Сирією дали змогу Анкарі виконати місію посередника у врегулюванні конфлікту між цими двома країнами. Уряд ПСР zorganizував зустріч між Ізраїльськими та Пакистанськими високо посадовцями в 2005 році. Ситуація значно погіршилась після того, як Ізраїль розпочав війну в Газі. Прем'єр-міністр Ердоган жорстко критикував Ізраїль за таку політику на Всесвітньому Економічному Форумі в Давосі в 2009 році. І слід додати, що Давос став поворотним пунктом у відносинах двох країн. З 2009 року посилюється критика Туреччиною Ізраїлю. 3 травня 2010 року турецьке судно в складі шести кораблів намагалися доставити гуманітарну допомогу до сектору Газа. Флотилія була атакована підрозділом ЦАХАЛу і дев'ятеро турецьких громадян було вбито під час нападу [28, с. 198].

Ця акція завдала значної шкоди турецько-ізраїльським відносинам. Еволюція двосторонніх відносин отримала значну підтримку серед населення арабських країн.

Інший суперечливий аспект зовнішньої політики Туреччини стосується відносин з Іраном. В 2001 році Турецько-іранські відносини були складними. Анкара посилила економічне співробітництво з Тегераном. Водночас, Анкара докладала значних зусиль до вирішення ядерної програми в Ірану, оскільки боялася військового вирішення проблеми та санкцій, накладених на Тегеран. З одного боку Туреччина боялася сильного Ірану з ядерною зброєю, а з іншого – намагалася ослабити вплив Ірану на Близькому Сході.

Злетів та падінь зазнала зовнішня політика Туреччини у відносинах з Росією. В 1999 році обидві країни погодили принцип невтручання у внутрішні справи одна однієї. Ситуація покращилась в грудні 2004 року після візиту президента РФ В. Путіна до Туреччини. Наслідком зустрічі стало шість угод в сферах військового та економічного співробітництва. Обсяг двосторонньої торгівлі в 2008 році досяг 34 млрд. доларів. В травні 2010 року під час візиту президента Росії Медведєва до Туреччини вдалося підписати низку взаємовигідних угод. Три угоди були особливо важливі: по-перше, було зняти візові обмеження щодо коротких візитів; по-друге, країни підписали угоду щодо побудови російськими компаніями ядерного заводу в Туреччині; по-третє, підписано проект нафтогону від Турецького чорноморського узбережжя до порту Джейхан в Середземному морі, так званий Самсун-Джейханський нафтогін [28, с. 199].

Унал Чевікьоз розглядає сучасний стан міждержавних відносин, акцентуючи увагу на американо-турецьких відносинах в контексті тристоронніх відносин – США – Туреччина – Росія [25]. Стаття має оглядовий характер і не вирізняється глибиною зовнішньополітичного аналізу.

Науковці центру сучасних досліджень Хармун [19] розглядають зовнішню політику Туреччини в розрізі передумов зміни зовнішньополітичного курсу, до яких відносять внутрішньо- та зовнішньополітичні фактори, які значною мірою впливають на формування та втілення зовнішньополітичної стратегії країни. Серед ускладнень – сирійська війна, погіршення відносин з РФ, дестабілізація внутрішньополітичної ситуації під впливом суфійського ісламу та поширення руху Фетхуллаха Гюлена, який підтримує Захід тощо. Автори переконані, що стабільність зовнішньо - та внутрішньополітичного курсу країни зумовлена двома факторами, зокрема: роль мосту, яку Захід хотів, а керівництво країни не заперечувало, відігравати між Сходом і Заходом, а другий – потреба Заходу в Туреччині в історичному протистоянні з комунізмом [19, с. 4]. Проте підтримка Заходу ослабла після регулярних спроб Анкари здійснювати незалежну політику. Перешкодою до ефективного співробітництва стала низка проблем, таких як: відмова Туреччини надати свої аеродроми для повітряних ударів по Іраку в 2003 році, курдське питання, проблема Робочої партії Курдистану тощо. Ускладнюють ситуацію зовнішні проблеми, пов'язані з погіршенням відносин з Вашингтоном, який не бажає ісламського правління в Сирії, тому США намагалися пригальмувати зусилля Туреччини в цьому напрямку. Окрім цього, Туреччина мусить рахуватися з Іраном, який має вплив на внутрішню ситуацію в країні і докладає зусиль до того, аби призупинити Туреччину від втручання в сирійське питання. Іран має вплив на керівництво РПК в горах кандиль, яке не приховує свій союз з іранцями. До того ж, розвідувальні служби Сирії теж здатні вплинути на внутрішню ситуацію в Туреччині. Проте найбільшою небезпекою виступає ІДІЛ [19, с. 10]. Туреччину не раз звинувачували у спрощеному режимі проходження екстремістів через свої кордони в Сирію для протистояння шійтським формуванням і спробах скинути сирійський режим Башара аль Асада. Згодом ІДІЛ повернулася до Туреччини, що призвело до дестабілізації ситуації по всі країні. Підтвердженням став теракт в ресторані в Стамбулі в Новорічну ніч, на жаль, попри зусилля поліції терористу вдалося зникнути. Слід визнати, що турецькі політики зробили висновки і доклали зусиль задля досягнення стабільності. Зовнішньополітичний курс Туреччини почав змінюватися. Нормалізувались турецько-ізраїльські відносини, значно поліпшились турецько-російські відносини, враховуючи той факт, що обидві країни серйозно зацікавлені у їхній нормалізації. РФ намагається заручитися підтримкою з боку Туреччини га той випадок, якщо терміново прийдеться відступати з Сирії, де її участь принесла звинувачення у військових злочинах і погіршенні міжнародного іміджу. Змінилася позиція Анкари і щодо Сирії. Якщо на початку війни Туреччина всіляко підтримувала опозицію, утримуючись від військового втручання, то останні події демонструють її пряме воєнне втручання силами загонів Сирійської вільної армії. Воєнне втручання Туреччини у війну в Сирії свідчить про подвійну мету, яку переслідує Анкара. По-перше, вона окупувала території між Джараблусом і Аазазом аж до

Аль-Баба, знищуючи мрії курдів про створення курдської держави на півночі Сирії від Єль-Камішли до Афріна. По-друге, вона зайшла на сирійську територію і тим самим заявила про себе як про впливово регіонального гравця, з яким слід рахуватися. США ніяк не зреагували на такий поворот справи, Іран висловив незадоволення, проте всім зрозуміло, що такий крок не обійшовся без російської згоди. Із політичних заяв її очільників зрозуміло, що якщо країни і дали продовжити брати участь у воєнних діях по звільненню Сирії, то її ставки у цій регіональній грі значно зростуть. Окрім Туреччини, сирійську карту розігрує Росія, яка в грудні 2016 року організувала зустріч трьох міністрів закордонних справ – Росії, Туреччини та Ірану в Москві, після чого опублікували «декларацію Москви», яка містила заклик скликати конференцію в казахській столиці - Астані 23 січня 2017 року. І така конференція дійсно відбулася. Москва переграла Вашингтон у сирійському питанні. У дводенній конференції взяли участь представники сирійської опозиції та сирійського уряду. За ходом перемовин спостерігав посол США в Казахстані та спеціальний посланець ООН в Сирії Стаффан де Містура [6].

Американські дослідники та високопосадовці плідно розвивають тематику турецько-американських відносин та ролі Анкари в безпековій політиці регіону. Серед американських науковців слід згадати Д. Петреуса [20], Ч. Лістера [30], С. Ларабі [29], М. Рубіна [32], Х. Поупа [21]. Дану проблематику розробляють російські науковці, серед яких чільне місце посідають І. Мурадян [17], Д.В. Накісбаєв [18], А. Галстян [8], Є. Чулковская [27].

І. Мурадян розглядає зовнішню політику Туреччини в двох аспектах: її впливу на Близький Схід та Південний Кавказ. На жаль, заявлена тема статті не повною мірою відповідає викладеному матеріалу, оскільки автор побіжно торкається теми зовнішньої політики Анкари крізь призму зовнішньополітичної стратегії Вашингтону в згаданих регіонах.

Аналогічний підхід використав російський політолог Д.В. Накісбаєв, який аналізує американсько-турецькі відносини з точки зору розвитку економічних, військових та політичних аспектів співробітництва. На жаль, робота охоплює період двосторонніх відносин до 2010 року. До того ж, автор дещо упереджено висвітлює події, відстоюючи позиції Росії як важливого гравця, який не лише має власні інтереси, але й з яким слід рахуватися у вирішенні низки проблем в регіоні Близького сходу.

Глибшим є аналіз Арега Галстяна, який розглядає зовнішню політику Туреччини у безпосередньому зв'язку з внутрішньою та розвитком взаємовідносин зі Сполученими Штатами Америки. Дослідник детально аналізує військове співробітництво двох країн за період останніх 15 років, описує ключові моменти розвитку двосторонніх відносин, доповнює виклад статистичними даними. Доповнює виклад сирійська війна та участь Туреччини в перебігу подій. Проте, дослідник ігнорує участь інших регіональних акторів, на кшталт Ірану, Саудівської Аравії, Ізраїлю тощо.

Є. Чулковская побіжно торкається проблеми зовнішньої політики Туреччини, оскільки лише акцентує увагу на ставленні Анкари до виборів американського президента та перемоги Д. Трампа. Огляду бракує глибини аналізу та системного підходу.

Українські дослідники висвітлюють лише окремі аспекти зовнішньої політики Туреччини в регіоні Близького Сходу. Серед них слід зауважити праці С. Корсунського [13], М. Воротнюк [9], О.М. Моценка [16], С.В. Андрущенко [4], В.Б. Дальського [10], В.Є. Московця [15], М.М. Алієва [3], А. Бароніна [5], Є.В. Габер [7], К.І. Кулешова [14], Т.С. Стародуб [24], В. Константинов [12], О. Ірхін [11], О. Чубрикова [26], М.І. Ратніков [22].

Надзвичайний і Повноважний Посол України С. Корсунський здійснив багатоаспектний аналіз зовнішньої політики Туреччини з урахуванням останніх подій, зокрема візиту Е. Ердогана до Вашингтону та його зустріч з президентом Д. Трампом. Високопосадовець обґрунтував інтереси України в перебігу згаданих подій тощо.

Серед досліджень цієї тематики заслуговують на увагу статті Марини Воротнюк [9], яка прагне аналізувати зовнішню політику країни крізь призму внутрішньої. Водночас дослідниця акцентує увагу на проблемних точках зовнішньої політики Анкари на Близькому Сході, серед яких наслідки перевороту в Єгипті, дворічна громадянська війна в Сирії, загострення протистояння між сунітами та шіїтами в Іраку, загострення відносин з Іраном через підтримку протилежних сторін у сирійському конфлікті. Всі ці проблемні ситуації завдають значної шкоди ефективності зовнішньої політики Анкари в регіоні. Перша проблемна ситуація пов'язана з військовим переворотом в Єгипті в липні 2013 року, а перебування «Братів-мусульман» при владі було б значним підтвердженням турецької моделі правління, проте ситуація вийшла з під контролю і Анкара втратила союзника в цій країні. Значною загрозою для Туреччини та регіону стала Сирія, а відносини з Башаром Асадом поліпшилися в 2000-х роках, вони навіть переросли в стратегічні відносини. Проте зовнішньополітичні прорахунки та переоцінка власного впливу на Сирію призвела до загострення конфлікту та поширення нестабільності в південно-східних регіонах Туреччини. Необґрунтована зовнішня політика щодо Сирії стала шансом для курдів, які вже давно мріяли про власну державу. Ситуація, що виникла сприяла курдам, які проживали в Сирії, Іраку та Туреччині та їхнім устремлінням отримати державність. Окрім війни на кордонах з Туреччиною, потік біженців призводить до зростання міжетнічної напруженості в самій Туреччині. Позиція Анкари щодо Дамаску зазнала суттєвих змін, а турецькі політики все більше схиляються до стратегії гуманітарної інтервенції. Вагомим аргументом на користь такого підходу стало застосування режимом Асада хімічної зброї 21 серпня 2013 року. Водночас, угода щодо знищення сирійської хімічної зброї, досягнута між РФ та США 14 вересня 2013 року, автоматично зняла з порядку денного питання про військову операцію. Туреччина привітала такий результат та застерегла, що Асад може затягувати процес задля продовження своїх злочинів [31]. За словами президента А. Гюля «громадянська війна в Сирії не почалася з використанням цієї зброї та не закінчиться з її знищенням» [33], тож слід продовжувати жорсткий тиск на сирійського президента, незалежно від процесу знищення хімічної зброї [9]. Порівняно з 2000-ми роками, ситуація на Близькому сході значно ускладнилась. Якщо на початку 2000-х у зовнішньополітичній стратегії Туреччини виникли та поступово були втілені імперативи лідерства в регіоні, що створило Анкарі імідж регіонального лідера,

впливового гравця та посередника у близькосхідних проблемах, то сьогоднішня ситуація кардинально відрізняється, оскільки концептуальні прорахунки у зовнішній політиці призвели до втрати ключових лідерських позицій, що в свою чергу, порушило систему безпеки регіону та привело її в стан нестабільності. В основі попередньої парадигми зовнішньої політики Турецької Республіки було покладено принцип невтручання у внутрішні справи країн-сусідів і підтримання існуючих режимів, незалежно від їхньої внутрішньої політики. А коли Анкара під тиском «Арабської весни» змушена була реагувати на події в Тунісі, Єгипті, Лівії, Сирії та обрала принцип схвалення демократизації всупереч своєму усталеному підходу підтримки статус-кво, політика «відсутності проблем зазнала поразки» [9, с. 37]. На жаль, Туреччина стала заручником власної зовнішньополітичної недалекоглядності, політичної та дипломатичної ригідності. Турецьким політика не вистачило політичної гнучкості та нестандартного мислення у вирішенні складних зовнішньополітичних регіональних і глобальних завдань. А нещодавні протести в самій країні та їхнє придушення підняли питання про місце Туреччини в ЄС в дали привід скептикам в черговий раз заявити про тенденції авторитаризму в країні. Вирішення внутрішньополітичних проблем стало тим лакмусовим папірцем, що перевірить турецьких лідерів на демократизацію країни. Успішний результат сприятиме відновленню іміджу країни не лише в середині країни, але й в регіоні та світі.

О.М. Мощенко дослідив динаміку зовнішньополітичних акцентів Туреччини на Близькому Сході. Дослідник розглянув інтеграційні та конфліктогенні тенденції на Близькому Сході як обставини реалізації зовнішньої політики Туреччини в регіоні. Проаналізовано найважливіші кроки Туреччини на шляху до закріплення регіонального лідерства. На прикладі конфлікту у Сирії показано широкі можливості Туреччини як арбітра міжнародних конфліктів.

С.В. Андрущенко розглянула вплив іранського та афганського факторів на геополітику Близького й Середнього Сходу. Регіон Близького Сходу розглянуто з позицій центру перетину регіональних та глобальних інтересів низки акторів, серед яких на лише країни сусіди, на кшталт, Сирії, Туреччини та Ірану, але й геополітичні гравці, такі як США, РФ та Китай. Розглянуто чинник конкуренції країн – США та Китаю, США та Росії з точки зору енергетичних інтересів, зон впливу, контролю та загалом геополітичної гри.

В.Б. Дальський аналізує політику Туреччини з точки зору її ролі та впливу на Середземноморську політику Європейського Союзу та наслідків «Арабської весни» на низку країн та регіонів.

В.Є. Московець висвітлює курдське питання в американо-турецьких відносинах. Автор робить висновок, що протистояння з Вашингтоном у питанні курдів сприяє зближенню Туреччини з Сирією та Іраном.

М.М. Алієв висвітлює зовнішню політику Туреччини наприкінці 90-х років ХХ – на початку ХХІ століття. В статті проаналізовано зовнішньополітичні пріоритети Туреччини в сучасній системі міжнародних відносин, виокремлено історико-політичні передумови формування сучасної зовнішньої політики держави, визначено місце Туреччини в системі геополітичних координат, розглянуто діяльність Туреччини на європейському та євроатлантичному напрямках, зокрема напрямки двостороннього турецько-українського співробітництва.

А. Баронін у своїй статті схиляється до висновку про конфліктогенний характер зовнішньої політики Туреччини, який дасть про себе знати досить швидко і призведе до загострення відносин з Росією, Іраном з огляду на амбіційні плани Анкари та спроби взяти на себе роль регіонального лідера після втрати такого статусу Єгиптом внаслідок «Арабської весни».

Є.В. Габер обмежила оглядом американо-турецьких відносин за каденції Б. Обами. В статті розглянуто імовірні проблеми, що можуть виникнути внаслідок розвитку двосторонніх відносин.

К.І. Кулешова присвятила дисертацію проблемі «турецької моделі» як і інструменту зовнішньої політики США на Близькому Сході. Автор наукового доробку розробила власну періодизацію еволюції «турецької моделі» та описала кожен етап з урахуванням чинників, що вплинули на неї, виокремила її сильні та слабкі сторони.

Т.С. Стародуб проаналізувала сучасну політику Туреччини на Близькому Сході в контексті її залучення до революційних подій. Дослідниця акцентує увагу на спробах Анкари перебрати на себе роль регіонального лідера, а задля цієї мети турецькі політики вдаються до використання м'якої сили у міждержавних відносинах. Аналіз регіональної політики Туреччини супроводжується аналізом низки чинників, серед яких революційні події 2011 року, курдське питання та українські інтереси на близькому Сході.

Висновки: Отже, вивчення зовнішньої політики Туреччини охоплює кілька напрямків досліджень, зокрема: американо-турецькі відносини та їхній вплив на баланс сил на Близькому Сході; зовнішня політика Туреччини, яка віддзеркалює процеси, що відбуваються у внутрішній політиці країни; курдське питання в зовнішній та внутрішній політиці Анкари; спроби Туреччини відігравати роль регіонального лідера і, як наслідок, зовнішньополітична стратегія, спрямована на досягнення регіональних і глобальних цілей; Близький Схід як регіон, де перетинаються інтереси як регіональних, так і глобальних акторів, серед яких домінують Сполучені Штати Америки, Туреччина, Іран, Саудівська Аравія, Китай та Росія; зовнішня політика Туреччини в термінах геополітичної стратегії, особливо крізь призму загроз, таких як регіональна нестабільність, тероризм та екстремізм.

Зовнішня політика Туреччини на початку ХХІ століття була спрямована на зміцнення власних позицій, а в регіональному контексті – на посилення впливу на Близькому Сході і в глобальному масштабі. На Близькому Сході Анкара використовувала низку зовнішньополітичних інструментів, вдаючись до м'якої сили, діалогу, посередництва, економічної незалежності, однак, на початковому етапі, не застосовуючи воєнної сили. Регіональна політика Туреччини свідчить про її амбіції і претензії на роль сильного гравця на глобальному рівні. Підстав для цього вистачає, стабільна економіка, потужна боєздатна армія, зростаюча роль та авторитет в арабському світі, членство в низці міжнародних організацій, на кшталт, ООН, НАТО, Організація Ісламська Конференція (ОІК) тощо.

Ситуацію погіршує війна на кордоні – в Сирії, зростаюча кількість біженців, конкуренція з Іраном та Саудівською Аравією.

Ускладнює ситуацію і конфронтація зі Сполученими Штатами Америки, які навряд чи в захваті від амбіцій Туреччини зайняти місце регіонального лідера та диктувати порядок денний на Близькому Сході. Непоступливість Анкари у низці питань (курдське питання, підтримка екстремістських сил тощо) ускладнює відносини Туреччини не лише зі США, але й з Європейським Союзом, який, з одного боку не бажає бачити Туреччину членом ЄС, а з іншого, змушений іти на поступки через наплив біженців, який набуває розмірів гуманітарної катастрофи.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо в аналізі турецько-американських та турецько-російських відносин, розвиток яких, пов'язаний із безпекою регіону та зміною балансу сил.

Бібліографічний список:

1. Абдуллин Ренат. США вооружают сирийских курдов: каковы последствия для Москвы и Анкары? / Ренат Абдуллин // Московский Комсомолец. – 31.05.2017. – Режим доступа к источнику: <http://www.mk.ru/politics/2017/05/31/ssha-vooruzhayut-siriyskikh-kurdov-kakovy-posledstviya-dlya-moskvy-i-ankary.html>
2. Алекперов Джейхун. Чего ждуть Турции от Дональда Трампа ? / Джейхун Алекперов // 1 news.az. – 28.11.2016. – Режим доступа к источнику: <http://www.1news.az/authors/130/20161128010456341.html>
3. Алієв М.М. Зовнішня політика Туреччини наприкінці 90-х років ХХ – на початку ХХІ століття / М.М. Алієв. – Режим доступу: <http://www.kyumu.edu.ua/vmv/v/09/06.htm>
4. Андрущенко С.В. Вплив Іранського і Афганського питань на геополітику Близького й Середнього Сходу / С.В. Андрущенко // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – 2010. – Вип. 93 (Частина II). – С. 18-27.
5. Баронін А. Османська імперія: Туреччина створює складності для Росії / Анатолій Баронін. – Режим доступу до джерела: <https://apostrophe.ua/ua/article/world/middle-east/2016-12-01/osmanskaya-imperiya-turtsiya-sozdaet-slojnosti-dlya-rossii/8616>
6. В Астані відкрилися мирні переговори щодо Сирії // Радіо Свобода. 23 січня 2017 року. – Режим доступу до джерела: <https://www.radiosvoboda.org/a/news/28251040.html>
7. Габер Є.В. Америко-турецькі стосунки за президентства Барака Обами: нові можливості та нові виклики / Є.В. Габер // Вісник ОНУ. Серія «Соціологія і Політичні науки». 2009. – Т. 14, Вип. 2. – С. 151-159.
8. Галстян Арег. США и Турция: меняющиеся реалии / Галстян Арег // Россия в глобальной политике. – 28.12.2015. – Режим доступа : <http://www.globalaffairs.ru/global-processes/SShA-i-Turtsiya-menyayuschiesya-realii-17909>
9. Воротнюк Марина. Протести в Туреччині та події на Близькому Сході: нормативні аспекти / Марина Воротнюк // Зовнішні справи. – № 10. – С. 34-37.
10. Дальський В.Б. Фактор Туреччини у Середземноморській політиці ЄС / В.Б. Дальський // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – 2011. – Вип. 103 (Частина II). – С. 73-75.
11. Ирхин А.А. Внешнеполитическая стратегия США в отношении Турецкой Республики: дис... канд. полит. наук: 23.00.04 / Ирхин Александр Анатольевич. – К., 2006. – 204 с.
12. Константинов В. США повертаються до Туреччини: очікування України і побоювання Росії / В. Константинов // Апостроф. – 5 березня 2017. – Режим доступу до джерела: <https://apostrophe.ua/ua/article/politics/government/2017-03-05/ssha-vozvrashchayutsya-v-turtsiyu-ovidaniya-ukrainyi-i-opaseniya-rossii/10709>
13. Корсунский Сергей. Визит Эрдогана в Вашингтон: начало трудного диалога / Сергей Корсунский // Сегодня. – 17.05.2017. – Режим доступа: <http://www.segodnya.ua/opinion/korsunskicolumn/vizit-erdogana-v-washington-nachalo-trudnogo-dialoga-1021560.html>
14. Кулешова К.І. «Турецька модель» як інструмент зовнішньої політики США на Близькому Сході: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец. 23..00.03 «Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку» / К.І. Кулешова. – Одеса, 2015. – 18 с.
15. Московець В.Є. Курдське питання в Американсько-турецьких відносинах / В.Є. Московець // «Історія» Наукові праці. – 2011. – Т. 137, Вип.134. – С. 137-140.
16. Мощенко О.М. Пріоритетні напрямки зовнішньої політики Туреччини у Близькосхідному регіоні / О.М. Мощенко // Стратегічні пріоритети. – 2013. – № 4 (29). – С. 183-191.
17. Мурадян И. Америко-турецкие отношения: влияние на Ближний Восток и Южный Кавказ / И. Мурадян. – Режим доступа: <http://www.lragir.am/index/rus/0/comments/view/52324>
18. Накисбаев Д.В. Америко-турецкие отношения в эпоху глобализации и перспективы их развития: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. полит. наук: спец. 23.00.04 «Политические проблемы международных отношений и глобального развития» / Д.В. Накисбаев. – Москва, 2008. – 20 с.
19. Новый политический курс Турции и его влияние на сирийский вопрос // Harmoon Center for Contemporary Studies. 13.02.107. – Режим доступа к источнику: <https://harmoon.org/ru/archives/4053>
20. Петреус Девид. Америко-турецкие отношения возвращаются вокруг Сирии / Дэвид Петреус // Вестник Кавказа. – 17 февраля, 2017. – Режим доступа к источнику: <http://vestnikavkaza.ru/articles/Devid-Petreus-Amerikano-turetskie-otnosheniya-vrashchayutsya-vokrug-Sirii.html>
21. Поуп Х. Відносини Туреччини з Близьким Сходом є радше емоційними, ніж реальними / Х. Поуп // Тиждень.ua. – 21 грудня 2011. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/World/38169>
22. Ратніков М.І. Проблеми американо-турецьких відносин за минуле десятиліття / М.І. Ратніков // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – 2011. – Вип. 103 (Частина 1). – С. 18-23.
23. Расплата за С-400: США угрожают Турции санкциями // РИА Новости, 16.09.2017. – Режим доступа: <https://news.rambler.ru/articles/37916886-rasplata-za-s-400-ssha-ugrozhayut-turtsii-sanktsiyami/>

24. Стародуб Т.С. Сучасна політика Туреччини на Близькому Сході в контексті її залучення до революційних подій (2011) / Т. Стародуб. – Режим доступу до джерела: <http://www.vidkryti-ochi.org.ua/2011/11/2011.html> (18 листопада 2011). – назва з екрану.
25. Чевикёз Унал (Ünal Çeviköz). Место Турции в отношениях США и России... / Унал Чевикёз // ИНОСМИ.РУ. – 13.01.2017. – Режим доступа к источнику: <http://inosmi.ru/politic/20170113/238521406.html>
26. Чубрикова О. Туреччина в ООН у 2003-2015 роках: шлях-утвердження держави-лідера / О. Чубрикова // "UA Foreign Affairs". – 13.01.2016. – Режим доступу: <http://uaforeignaffairs.com/ua/ekspertna-dumka/view/article/turechchina-v-oon-u-2003-2015-rokakh-shljakh-utverdzhennja-derzhav/>
27. Чулковская Е. Как страны Ближнего Востока реагируют на победу Трампа / Е. Чулковская // Forbes. – Режим доступа: <http://www.forbes.ru/mneniya/332529-kak-strany-blizhnego-vostoka-reagiruyut-na-pobedu-trampa>
28. Altunisik Meliha Benli. Turkish Foreign Policy in the 21st Century / Meliha Benli Altunisik // CIDOB International Yearbook 2011. – P. 195-199. – Access mode: https://www.cidob.org/en/media2/publicacions/anuario_cidob/2011/anuario_cidob_2011_english/meliha_benli_altunisik
29. Larrabee Stephen. Turkish Foreign Policy in an Age of Uncertainty / Stephen Larrabee, Ian O. Lesser. – Santa Monica: RAND, 2003. – 216 p.
30. Lister Charles. The Syrian Jihad / Charles Lister. – London: C Hurst & Co Publishers Ltd, August 31, 2017. – 474 p.
31. № 245, 14 September 2013, Press Release Regarding the Agreement Reached Between the United States and the Russian Federation Concerning the chemical Weapons Possessed by the Syrian Regime / Ministry of Foreign Affairs of Turkey, available at: http://www.mfa.gov.tr/no_-245_14-september-2013_-press-release-regarding-the-agreement-reached-between-the-united-states-and-the-russian-federation-concerning-the-chemical-weapons-possession-by-the-syrian-regime.en.mfa.
32. Rubin Michael. The Trump administration is welcoming the Turkish Prime Minister when he deserves a cold shoulder / Michael Rubin // Washington Examiner. – November 8, 2017. – Access mode: <http://www.aei.org/publication/the-trump-administration-is-welcoming-the-turkish-prime-minister-when-he-deserves-a-cold-shoulder/>
33. Prepared Remarks from President Abdullah Gul for CFR / Council on Foreign Relations, September 26, 2013, available at: <http://www.cfr.org/turkey/prepared-remarks-president-abdullah-gul-cfr/p31498#cid-soc-Facebook-in-transcript-prepared-remarks-from-president-092613>.
34. Turkey's Foreign Policy Towards the Middle East / Ed. by Idris Demir. – Newcastle: Cambridge Scholars Publishing, 2017. – 172 p.
35. Tannas Michel. Turkey's failed pursuit of hegemony in the Middle East: Three periods of Turkey's 'independent' foreign policy / Tannas Michel, Gunter Seufert // Bonn International Center for Conversion (BICC) and the Peace Research Institute (PRIF). – 21 December 2016. – P. 73-88. – Access Mode: <http://www.css.ethz.ch/en/services/digital-library/articles/article.html/f68d618c-d5e2-47d8-8291-92b495a9cba1/pdf>
36. The Changing Geo-strategy of Turkey's Foreign Policy Along its Southern Border. From Aspirations for Regional Integration to the Need for Crisis Management / Osman Bahadır Dincer, Mehmet Hecan. – London: Institute for Strategic Dialogue, 2016. – 32 p.

УДК 342.59:327.51

ОСОБЛИВОСТІ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ДВОСТОРОННЬОГО СПІВРОБІТНИЦТВА УКРАЇНИ І НАТО

Грачевська Т. О., к. і. н., доцент, доцент кафедри міжнародних відносин Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара (Україна)

Грачевська Т.О. Особливості нормативно-правової регламентації двостороннього співробітництва України і НАТО

Охарактеризовано особливості та провідні напрямки дослідження нормативно-правової бази співробітництва Україна-НАТО. Виділено провідні групи документів, які регламентують двостороннє співробітництво України і НАТО. Значну увагу приділено документам, які визначають умови перебування на території України установ та представників НАТО. Розглянуто провідні документи, які визначають особливості співробітництва України й НАТО у сфері забезпечення кібербезпеки, зокрема Міжвідомчу декларацію про співробітництво України з країнами Організації Північноатлантичного договору у сфері кібербезпеки. Проаналізовані засади та програми співробітництва між Україною та Альянсом у сфері медичної реабілітації українських військовослужбовців, які постраждали внаслідок подій на сході України. Встановлено, що значний масив нормативно-правової бази співробітництва становлять документи, які регламентують співробітництво на випадок виникнення катастроф та надзвичайних ситуацій. Акцентована увага на фактори, як внутрішньополітичні, так і зовнішньополітичні, які впливають на трансформацію нормативно-правової бази співробітництва.

Ключові слова: Україна, НАТО, нормативно-правова база, співробітництво, угода.

Hrachevska T. O. Features of the regulatory legal regulation of bilateral cooperation between Ukraine and NATO

Characteristics and leading directions of research of the normative legal base of the Ukraine-NATO cooperation are characterized. The main groups of documents that regulate bilateral cooperation between Ukraine and NATO are identified. Particular attention is paid to documents that determine the conditions for the presence on the territory of Ukraine of NATO institutions and representatives. The leading documents are considered that determine the specifics of cooperation between Ukraine and NATO in the field of guaranteeing cybersecurity, including the Interdepartmental Declaration on Ukraine's cooperation with the states of the North Atlantic Treaty Organization in the field of cybersecurity. The foundations and programs of cooperation between Ukraine and the Alliance in the field of medical rehabilitation of Ukrainian servicemen, which suffered as a result of the events in the east of Ukraine, are analyzed.

Key words: Ukraine, NATO, regulatory framework, cooperation, agreement.

Постановка питання. Співробітництво з міжнародними організаціями є одним із важливих компонентів зовнішньої політики України на сучасному етапі, який надає можливості для ефективного представництва на міжнародній арені та вирішення нагальних проблем. Наразі стратегічною метою України є збереження своєї територіальної цілісності та гарантування національної безпеки. Реалізації цієї мети, безумовно, сприяє розвиток конструктивного діалогу з такою організацією як НАТО. Співпрацюючи з НАТО, Україна спроможна значно підвищити свою обороноздатність, забезпечення та майстерність військовослужбовців, а це, в свою чергу, позитивно позначиться на здатності України гарантувати свою національну безпеку.

Співробітництво України з НАТО відбувається вже більше двох десятиріч, протягом яких модифікувалися інтереси, цілі як України, так і НАТО. Весь цей процес знайшов відображення у нормативно-правовій базі співробітництва України та НАТО, яку необхідно комплексно та системно досліджувати задля кращого розуміння тих можливостей та перспектив, які надає це співробітництво.

Стан розробки проблеми. Питання, присвячені особливостям формування та специфіці нормативно-правової бази розвитку діалогу України і НАТО, ставали об'єктом уваги практично всіх дослідників, котрі здійснювали аналіз різних аспектів цього співробітництва. На окрему увагу серед праць вітчизняних науковців заслуговують дослідження С.Я.Ліпкевича та М. Павлука, в яких детально проаналізовані правові механізми співробітництва України з НАТО, національне законодавство України, яке визначає правові рамки співробітництва нашої держави з Альянсом [6;10]. У контексті досліджуваного питання важливою є стаття Д.В. Велігодського та Е.В. Мальцевої, присвячена передумовам становлення відносин Україна-НАТО та формуванню нормативно-правової бази їх співробітництва у 1994-2004 рр.[1] У дослідженні М.Кордона представлений ґрунтовний аналіз розвитку нормативно-правової бази співробітництва України з НАТО після підписання Хартії про Особливе партнерство у Мадриді у 1997 р.[5]. Наразі, характеризуючи нормативну-правову базу розвитку співробітництва України з НАТО, більшу увагу необхідно акцентувати на аналізі груп документів, які регламентують не лише військовий аспект співробітництва, а й інші сфери, що для нашої держави становлять не менший інтерес на сучасному етапі.

Мета статті полягає в аналізі як національних так і двосторонніх документів, які визначають провідні напрямки співробітництва України та НАТО на сучасному етапі.

Виклад матеріалу. За період розвитку відносин України з НАТО, що розпочався у 1992 р., була сформована належна нормативно-правова база їх співробітництва, яка нараховує на сьогоднішній час більше п'ятдесяти документів. У цьому масиві нормативно-правових документів можна виділити наступні групи:

1. Основоположні документи, які визначають зміст, характер та принципи співробітництва України та НАТО (Рамковий документ Програми НАТО «Партнерство заради миру» (1994 р.), Хартія про особливе партнерство між Україною та Організацією Північноатлантичного договору (1997 р.).

2. Документи, які визначають принципи участі України у проведенні миротворчих місій, військових навчань, організованих НАТО (Угода (у формі обміну листами) між Україною та НАТО про участь України в операції «Океанський щит» (2013 р.), Угода (в формі обміну листами) «Щодо участі у діяльності місії НАТО в Афганістані «Рішуча підтримка» та відповідних фінансових зобов'язань»(2015 р.)).

3. Індивідуальні програми партнерства Україна-НАТО (формується щорічно).

4. Угоди, які передбачають надання допомоги та сприяння НАТО Україні у військовій сфері, в оборонно-технічному співробітництві, в процесі медичної реабілітації українських військових (Спільна заява щодо посилення оборонно-технічного співробітництва України з НАТО (2015 р.), Імплементційна угода між Міністерством оборони України та НАТО з підтримки та постачання про реалізацію співпраці у сфері медичної реабілітації (2016 р.).

5. Угоди, які визначають особливості функціонування представників та установ НАТО на території України (Додатковий протокол до Меморандуму про взаєморозуміння між Урядом України та НАТО щодо призначення Офіцерів зв'язку НАТО в Україні (2008 р.), Угода між Урядом України та НАТО про статус Представництва НАТО в Україні (2016 р.).

6. Національні юридичні акти, які видаються державними органами влади України й присвячені питанням євроатлантичного співробітництва (Указ Президента України «Питання координації євроатлантичної координації України» (2016 р.), Указ Президента України «Про затвердження Річної національної програми співробітництва Україна-НАТО на 2016 рік» (2016 р.)).

Потрібно відмітити, що першим серйозним кроком у розвитку нормативної бази двосторонньої співпраці стало підписання Україною Рамкового документу Програми НАТО «Партнерство заради миру» 8 лютого 1994 р. Підписуючи Рамковий документ, Україна ставила перед собою за мету реалізацію наступних цілей: сприяння відкритості у плануванні оборони та формуванні військового бюджету; забезпечення демократичного контролю над збройними силами; розвиток співробітництва з НАТО у військовій сфері з метою здійснення спільного планування і виконання завдань, пов'язаних з миротворчою діяльністю, пошуковими і рятувальними операціями, операціями з надання гуманітарної допомоги та іншими, про які згодом може бути домовлено; формування у тривалій перспективі таких збройних сил, які зможуть краще взаємодіяти зі збройними силами країн-членів НАТО [11].

Важливе значення для розвитку діалогу між Україною та НАТО мала Угода між Державами-учасницями Північноатлантичного Договору та іншими державами, які беруть участь у програмі «Партнерство заради миру» щодо статусу їхніх збройних сил, яка була ратифікована Верховною Радою України лише у березні 2000 р. [12].

Непересічною подією у розвитку відносин між Україною та НАТО стало підписання 9 липня 1997 р. у Мадриді Президентом України Л.Кучмою та очільниками всіх держав-членів НАТО Хартії про особливе партнерство України з НАТО. Мета підписання цього документа полягала у розвитку відносин «особливого й ефективного» партнерства між Україною та НАТО, яке, за визначенням Хартії «сприятиме більшій стабільності та просуванню спільних демократичних цінностей у Центрально-Східній Європі» [15].

Важливими для розвитку діалогу Україна-НАТО є документи, що визначають статус та компетенцію представників та установ НАТО, які функціонують в Україні. Серед них першим було підписано Меморандум про взаєморозуміння між Урядом України та НАТО щодо заснування Центру інформації та документації НАТО в Україні 7 травня 1997 р. У цьому документі було визначено провідні напрямки діяльності Центру інформації та документації НАТО, які були спрямовані на підвищення рівня обізнаності громадян України щодо провідних аспектів діяльності альянсу в сучасних умовах [7].

Наступним важливим документом у сфері обміну офіційними представниками є Меморандум про взаєморозуміння між Урядом України та Організацією Північноатлантичного Договору щодо призначення Офіцерів зв'язку НАТО в Україні, підписаний 9 вересня 1998 р. У контексті реалізації цього документу Офіс зв'язку НАТО в Україні був відкритий у квітні 1999 р. Мета діяльності цієї установи полягала у сприянні участі України у програмі НАТО «Партнерство заради миру» та підтримки зусиль України у проведенні реформ в оборонній сфері завдяки налагодженню контактів з Міністерством оборони та іншими безпековими структурами [8].

У 2016 р. Президент України П.Порошенко підписав закон «Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Організацією Північноатлантичного договору про статус Представництва НАТО в Україні» [2]. У цій угоді йдеться про заснування Представництва НАТО в Україні, яке буде щільно співпрацювати з вже функціонуючими структурами такими, як Офіс зв'язку НАТО та Центр інформації та документації НАТО. Важливо, що на представництво НАТО та на його співробітників поширюються привілеї та імунітети, що надаються дипломатичним представництвам відповідно до Віденської конвенції про дипломатичні зносини 1961 р. [2]

Для України завжди одним із магістральних напрямків співробітництва з НАТО була співпраця у військовій сфері. Посилення оборонно-технічного співробітництва України з НАТО на сучасному етапі є одним із найважливіших аспектів співробітництва. Окрім Спільної заяви щодо посилення оборонно-технічного співробітництва 2015 р., Україна з НАТО розробили «Дорожню карту Україна-НАТО з оборонно-технічного співробітництва» у грудні 2015 р., в якій було визначено пріоритетні напрями співробітництва між Україною та альянсом в оборонно-технічній сфері.

В умовах, коли через події на сході України, багато військовослужбовців та цивільних зазнали поранень різного ступеня важкості, своєчасним було підписання Імплементаційної угоди між Кабінетом Міністрів України та Організацією НАТО з підтримки та постачання про реалізацію співпраці у сфері медичної реабілітації (2016). Ця угода дозволяє Україні долучитися до реалізації проєктів НАТО з медичної реабілітації [3]. Ця угода має сприяти реалізації наступних проєктів: забезпеченню допоміжними пристроями та/або послугами з медичної реабілітації травмованих діючих та звільнених військовослужбовців та цивільного персоналу сектора безпеки і оборони за межами країни; забезпеченню реінтеграції травмованих діючих та звільнених військовослужбовців та цивільного персоналу сектора безпеки і оборони шляхом професійного навчання; забезпечення реінтеграції травмованих діючих та звільнених військовослужбовців та цивільного персоналу сектора безпеки і оборони шляхом участі у спортивних заходах; закупівлі обладнання і необхідного навчання персоналу щодо використання обладнання у відповідних медичних реабілітаційних закладах охорони здоров'я, та інші. [3]. Безперечно, що Україна зацікавлена у реалізації проєктів, визначених у цій угоді, адже самостійно вирішити питання реабілітації постраждалих внаслідок військових дій наразі вона не може самостійно через брак ресурсів та необхідного досвіду.

Зважаючи на ту обставину, що у значній мірі в ході співробітництва України з НАТО використовується секретна інформація, важливою є Угода про безпеку між Урядом України та Організацією Північноатлантичного Договору (2002 р.), яка регламентує питання зберігання та взаємного захисту інформації обмеженого користування. Ця угода визначає зобов'язання сторін захищати секретну інформацію іншої сторони та вживати заходи для її збереження [13].

Потрібно відзначити, що одним із важливих напрямків розвитку конструктивного діалогу України з НАТО є розвиток співробітництва в сфері захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи та надзвичайних ситуацій. У цьому контексті у 1998 р. було підписано Меморандум про взаєморозуміння щодо планування при надзвичайних ситуаціях цивільного характеру та готовності до катастроф між Міністерством України з надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи та Організацією Північноатлантичного договору, який є рамковим документом, що визначає співробітництво між МНС України та

відповідними структурними підрозділами НАТО. Задля імплементації положень означеного Меморандуму сторони дійшли згоди про призначення Виконавчих Агентів – Начальника Управління міжнародних відносин МНС України та Директора з Планування при надзвичайних ситуаціях цивільного характеру, що представляє НАТО [9]. Підписання даного Меморандуму позитивно позначилося на вдосконаленні потенціалу та можливостей України та НАТО оперативного реагувати на надзвичайні ситуації та спільно вирішувати проблеми, спричинені Чорнобильською катастрофою та необхідністю ліквідації небезпечних радіоактивних відходів, що дісталися у спадок Україні від СРСР. Так, у вересні 2013 р. Україна й НАТО підписали імплементаційну угоду щодо безпечного перезахорення радіоактивних відходів, в якій передбачалося проведення реабілітації територій, на яких розташовані сховища радіоактивних відходів у контексті контролю за потенційним розповсюдженням та негативним впливом цих радіоактивних відходів на навколишнє середовище [4].

Україна та НАТО ще з 2010 р. започаткували співробітництво в сфері протидії кіберзагрозам. У результаті домовленостей, ухвалених між Україною та Альянсом після саміту НАТО в Уельсі у вересні 2014 р. був заснований Цільовий фонд з кіберзахисту, головна мета діяльності котрого полягала у наданні допомоги Україні в розробці технічних сил та засобів для протидії кіберзагрозам.

У жовтні 2014 р. було підписано Міжвідомчу декларацію про співробітництво України з країнами Організації Північноатлантичного договору у сфері кібербезпеки. У контексті реалізації цієї угоди у 2015 р. було підписано Угоду про реалізацію Трастового фонду Україна - НАТО з питань кібербезпеки між Службою безпеки України та Румунською службою інформації. [14]. Зважаючи на ту увагу, яка приділяється світовою спільною кібербезпеці на сучасному етапі, можна прогнозувати, що в майбутньому відбуватиметься розширення нормативно-правової бази співробітництва України та НАТО в цій сфері.

Підводячи підсумки, варто відзначити, що нормативно-правова база співробітництва України та НАТО є широкою й охоплює всі сфери їх співробітництва. Варто зазначити, що відбувається динамічне постійне оновлення нормативно-правової бази співробітництва України з НАТО, оскільки весь час виникають нові фактори (виклики та загрози стабільності та безпеці, зміна конфігурації сил на міжнародній арені, зміни у внутрішньополітичному житті України), що зумовлюють трансформацію механізмів та форм їх співробітництва.

Бібліографічний список:

1. Велигодський Д.В., Мальцева Є.В. Особливості нормативно-правового регулювання співробітництва України з НАТО у 1991-2004 роках /Д.В.Велигодський, Мальцева Є.В.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sn-law.cfuv.ru/wp-content/uploads/2016/12/002_veligod.pdf
2. Закон України «Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Організацією Північноатлантичного договору про статус Представництва НАТО в Україні» (4 лютого 2016 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/989-19>
3. Імплементаційна угода між Кабінетом Міністрів України та Організацією НАТО з підтримки та постачання про реалізацію співпраці у сфері медичної реабілітації (набрала чинності 16 лютого 2016 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mfa.gov.ua/mediafiles/sites/nato/files/Medical_RehabilitationUkr.pdf
4. Імплементаційна угода між Кабінетом Міністрів України та Організацією НАТО з підтримки (ОПІ) про перезахорення радіоактивних відходів, що утворилися внаслідок виконання військових програм колишнього СРСР в Україні (2013 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mfa.gov.ua/mediafiles/sites/nato/files/Ugoda_UKR.pdf
5. Кордон М. Законодавча база відносин Україна-НАТО /М.Кордон [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eprints.zu.edu.ua/6795/19E.pdf>
6. Ліпкевич С.Я. Правові аспекти співробітництва України з НАТО /С.Я.Ліпкевич [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/1541/1/28.pdf>
7. Меморандум про взаєморозуміння між Урядом України та НАТО щодо заснування Центру інформації та документації НАТО в Україні (7 травня 1997 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/950_019
8. Меморандум про взаєморозуміння між Урядом України та Організацією Північноатлантичного Договору щодо призначення Офіцерів зв'язку НАТО в Україні (підписаний 9 вересня 1998 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mfa.gov.ua/mediafiles/sites/nato/files/memorandum_ukr.pdf
9. Меморандум про взаєморозуміння щодо планування при надзвичайних ситуаціях цивільного характеру та готовності до катастроф між Міністерством України з надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи та Організацією Північноатлантичного договору (16 грудня 1997 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/950_004
10. Павлюк М. Україна-НАТО: правовий аспект /М.Павлюк [Текст] //Буковинський вісник державної служби та місцевого самоврядування. – 2008. - №4. – С.41.
11. Партнерство заради миру Рамковий документ, започаткований 10 січня 1994 р., Україна приєдналася 8 лютого 1994 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/950_001
12. Угода між Державами-учасницями Північноатлантичного Договору та іншими державами, які беруть участь у програмі «Партнерство заради миру», щодо статусу їхніх збройних сил (підписана Україною 6 травня 1996 р., ратифікована Верховною Радою України 2 березня 2000 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_042
13. Угода про безпеку між Урядом України і Організацією Північноатлантичного Договору (12 вересня 2002 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/950_002

14. Угода про реалізацію Трестового фонду Україна - НАТО з питань кібербезпеки між Службою безпеки України та Румунською службою інформації (23 липня 2015 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/642_063

15. Хартія про особливе партнерство між Україною та Організацією Північно-Атлантичного договору (9 липня 1997 р., м. Мадрид) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_002

УДК 327.7-049.5(5-13)

МЕХАНІЗМИ ПІВДЕННОАЗІЙСЬКОЇ АСОЦІАЦІЇ РЕГІОНАЛЬНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ БЕЗПЕКИ

Тихоненко І. В., к. політ. н., старший викладач кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Чорноморського національного університету імені Петра Могили (Україна)

Тихоненко І. В. Механізми Південноазійської асоціації регіонального співробітництва як чинник формування регіональної системи безпеки

Стаття присвячена аналізу механізмів Південноазійської асоціації регіонального співробітництва (СААРК) у формуванні регіональної системи безпеки. Розглянуто передумови створення та засади функціонування організації, які безпосередньо пов'язані із безпекою у регіоні. Аналізується механізм діяльності організації у безпековій сфері, який втілюється у формі самітів. Автором наголошується на залежності діяльності СААРК, зокрема, проведення самітів, від індійсько-пакистанських відносин, що ставить під сумнів легітимність існування організації та ефективність її механізмів для розбудови стабільної системи безпеки.

Ключові слова: регіональна безпека, Південна Азія, СААРК, Індія, Пакистан

Tykhonenko I. V. Mechanisms of the South Asian Association for Regional Cooperation as a factor of a regional security system formation

The article deals with the analysis of the South Asian Association of Regional Cooperation's mechanisms in the regional security system formation. The preconditions of creation and principles of functioning of the organization, which are directly related to security in the region, are considered. The mechanism of the organization's activity in the security sphere, which is implemented in the form of summits, is analyzed. The author emphasizes the dependence of SAARC, in particular, summits, on Indian-Pakistani relations, which calls into question the legitimacy of the organization's existence and the effectiveness of its mechanisms for building a stable security system.

Key words: regional security, South Asia, SAARC, India, Pakistan

Постановка проблеми. Одним із проявів міждержавної консолідації південноазійських держав і спроб до побудови регіональної системи безпеки стало утворення Південноазійської асоціації регіонального співробітництва (СААРК). Хоча не можна впевнено говорити про ефективність такої співпраці у безпековій сфері, але саме діалог, який відбувається на її теренах і склад держав-членів дають підстави стверджувати про її вплив на регіональну систему безпеки та зміни у ній.

Актуальним є питання функціонування СААРК на найближчу перспективу за умови скасування у 2016 р. та відкладення на невизначений термін наступного її саміту, а також ініціатив Індії щодо втілення нового інтеграційного проекту на теренах Південної Азії.

Метою статті є аналіз існуючих механізмів СААРК, їх ефективності та шляхів модернізації для розбудови стабільної регіональної системи безпеки.

Поставлена мета передбачає вирішення таких завдань:

- визначити передумови утворення СААРК та її цілі;
- описати механізми діяльності організації, зокрема, у безпековій сфері;
- проаналізувати рівень ефективності механізмів СААРК у розбудові регіональної системи безпеки.

Аналіз останніх досліджень. Досить багато науковців та публіцистів, які досліджують Південноазійський регіон звертають увагу на проблеми розбудови системи регіональної безпеки. Саме створення СААРК мало б закласти основи інституційного рівня безпекового співробітництва, але під впливом низки факторів організація не може ефективно функціонувати, що знайшло своє відображення у працях українських науковців О. А. Борділовської [2], А. М. Кобзаренка [4].

Південноазійський регіон, зокрема, і особливості його безпекового середовища, є об'єктом дослідження російського науковця В. Я. Белокреницького [1], а певні аспекти діяльності СААРК – Н. О. Замараєвої [3].

Професор Фрайбурзького університету (Німеччина) М. Арндт [7], аналізуючи засади та структуру діяльності організації, підкреслює залежність її діяльності від пакистансько-індійських відносин.

Проблема функціонування СААРК, ефективності її механізмів посідає чільне місце у дослідженнях пакистанських (З. С. Ахмед [6], Н. Найяк [15], А. С. Хашмі [12], С. Шахін [18]) та індійських (К. Баджаї [8],

С. Бхаттачарджи [10], С. Кумар [14], В. Чандра [13]) фахівців-міжнародників. Хоча, представники даних держав, які є антагоністами у Південній Азії, мають різні погляди на дану проблематику, але безперечний факт нагальної модернізації організації як інституційного рівня співробітництва у регіоні все ж об'єднує науковців.

Передумовою до започаткування змін у співробітництві між південноазійськими державами та перехід від двостороннього формату до інституційного рівня стало незадоволення ситуацією, яка склалася у регіоні. Відповідно до канадського дослідника індійського походження А. Ачарії, виникненню співробітництва у регіоні, започаткуванню інтеграційних процесів може слугувати такий мотиваційний фактор як стримування гегемона. Так для держав Південної Азії стало характерним відчуття політики «виняткової двосторонньої симетрії» («exclusive bilateralism») – стримування усіх багатосторонніх контактів малих держав регіону зі сторони Індії, як центральної держави субконтиненту [5].

На початку 1980-х рр. стали відчутними зміни у регіоні. Екс-президент Бангладеш З. Рахман не лише запропонував інституціоналізувати регіональну співпрацю у Південній Азії, а й разом з Бутаном, Непалом, Мальдівами та Шрі-Ланкою, як малими державами регіону, розвивати колективну, а не двосторонню співпрацю. Цим самим – виступаючи проти «монополії» у відносинах з індійської сторони [9].

У 1985 р. була підписана Хартія СААРК главами держав Бангладеш, Бутан, Індія, Мальдіви, Непал, Пакистан і Шрі-Ланка у м. Дакка (Бангладеш). Створення Південноазійської асоціації регіонального співробітництва ставило за мету дотримання таких принципів: акцент на соціальних та економічних питаннях; прийняття рішень на основі консенсусу; не обговорення спірних двосторонніх питань. Відповідно до Статуту СААРК (1985 р.) держави-члени створили організацію бажаючи миру, стабільності, злагоди і прогресу в регіоні шляхом суворої прихильності принципам Статуту ООН, зокрема, поваги принципів суверенної рівності, територіальної цілісності, національної незалежності, незастосування сили та невтручання у внутрішні справи інших держав і мирного врегулювання всіх суперечок [16; 14, р. 123].

Основні цілі, викладені у Статуті, були спрямовані на сприяння зростанню добробуту народів Південної Азії та поліпшення їхньої якості життя (Стаття 1) [16].

Теоретично організація є форумом для розбудови рівня довіри між державами-членами. Хоча політичні питання безпосередньо вилучені зі статуту СААРК, саміти, як форма інституційних переговорів, досі створюють умови для частих і регулярних контактів на різних рівнях, у тому числі на найвищому політичному рівні. Такі зустрічі надають можливості для поліпшення двосторонніх відносин за допомогою неформальних політичних консультацій. Якщо говорити більш предметно, то з моменту створення організації три аспекти забезпечення безпеки розглядаються на її переговорному майданчику: загальні політичні питання, проблема тероризму та ядерні питання.

Зокрема, загальні політичні питання є важливою складовою неформальної частини функціонування організації, які обговорюються на вищому рівні – на зустрічах «без краватки» [21, р. 78]. З часом саміти у межах регіональної організації стали проявом рівня довіри/недовіри у відносинах між Індією та Пакистаном. На 12-му саміті СААРК в Ісламабаді у 2004 р. Індія та Пакистан заявили про намір розробити дорожню карту для діалогу з усіх двосторонніх питань, включаючи проблему Кашміру [6, р. 13]. Події 2008 р. у зв'язку із терактами у Мумбаї знову послабили і так не досить міцний переговорний процес між Ісламабадом і Нью-Делі. У 2009 р. через загострення індійсько-пакистанських відносин черговий саміт СААРК взагалі не відбувся [4, с. 192].

На 16-му саміті у 2010 р. відбулася наступна «кулуарна» бесіда індійського прем'єр-міністра М. Сінгха та його пакистанського колеги Ю. Р. Гілані після їх останньої зустрічі у 2009 р. З цієї нагоди, Президент Мальдів М. Нашид зазначив, що зустріч на вищому рівні сприятиме розширенню діалогу між Індією та Пакистаном [7, р. 41]. Тобто, для так званих малих держав Південної Азії саміти СААРК стають втіленням надії на покращення пакистансько-індійських відносин. Не маючи такого вагомого впливу на Індію, як регіонального гегемона, та будучи територіально дистанційованими від Пакистану, вони лише морально та дипломатично підтримують спроби розбудови миру у регіоні застосовуючи чи не найбільш ефективний механізм СААРК - саміти.

Для СААРК у питаннях безпеки діють принципи Панча-шила й усні заклики до миру. У 2010 р. гаслом 16-го саміту СААРК стало «Зелена та щаслива Азія», а на 18-му саміті у 2014 р. була проголошена «Інтеграція задля миру та благополуччя» [17; 11]. З часом залишається незмінним вплив відносин Пакистану й Індії на діяльність організації. Зокрема, черговий 19-й саміт організації запланований на 9-10 листопада 2016 р. в Ісламабаді було скасовано та відкладено на невизначений час через відмову Індії брати у ньому участь. Причиною стало традиційне загострення ситуації у Кашмірі [10]. Варто наголосити, що прем'єр-міністр Індії Н. Моді у 2016 р. виступив з ініціативою розформування СААРК і утворення (без участі Пакистану) організації «Ініціатива держав Бенгальської затоки з багатостороннього технічного та економічного співробітництва» [3]. Тобто, функціонування організації беззаперечно знаходиться у залежності від індійсько-пакистанських відносин, які втілюють у собі найбільшу складову та загрозу регіональній безпеці.

Звичайно, за роки функціонування СААРК намагалася вирішити кілька регіональних проблем, наприклад, протидія нелегальному наркотрафіку, торгівлі людьми, створення єдиної ідентичності південноазійських держав і боротьба із загрозою тероризму. Проте, державам-членам СААРК все ж таки не вдалося виробити механізми врегулювання спірних питань. Влучною є характеристика СААРК прем'єр-міністром Індії М. Сінгхом з нагоди 25-річчя функціонування організації, яку він назвав «скляною, що наполовину порожня» [19]. У сфері безпеки найбільшим досягненням стало укладання «Регіональної конвенції про боротьбу з тероризмом». Проте й тут можна помітити недоліки. Ратифікація цієї Конвенції не стала початком дієвого її використання в якості інструменту співробітництва між державами-членами.

Аналітик В. П. Зінгель влучно описав СААРК як «шлюб за розрахунком, а не з любові» [7, р. 44]. СААРК народилася як колективна відповідь на прагнення до регіональної організації, яка могла б сприяти довгоочікуваній співпраці у регіоні й особливо заохочувати економічну взаємодію між країнами, але під безперечним впливом індійських зовнішньополітичних ініціатив. Незважаючи на те, що вона є найбільшою регіональною організацією за чисельністю населення у світі, в її діяльності легко помітити невдачі у прийнятті рішень і реагуванні на загрози регіональній безпеці. Заважає національному та регіональному єднанню присутня у Південній Азії тенденція, названа С. Хантінгтоном «зіткненням цивілізацій» [18, р. 5].

Варто погодитися із німецьким дослідником М. Арндтом, що у Південній Азії суверенітет затьмарює безпеку [7, р. 45]. Традиційні уявлення про суверенітет і незалежність зберігають своє першочергове значення у сфері регіонального співробітництва, і ділитися ними заради спільного майбутнього та розвитку ніхто не збирається, у тому числі й Індія як регіональний лідер.

У випадку із Південною Азією державам регіону треба визначитися, чи дійсно вони хочуть створити власну спільноту, чи бути заручниками міждержавних протиріч і сателітами великих держав [13, р. 174-175].

Екс-прем'єр-міністр Індії І. К. Гуджрал на конференції «СААРК 2015. Розширення горизонтів», що відбулася у Нью-Делі у 2007 р. зазначив про розвиток неофіційного СААРК, як майбутнього організації [6, р. 13], тобто побудови відносин між південноазійськими державами на неурядовому рівні. Така заява підтримує зовнішню та регіональну політику Індії, але для стабільного розвитку регіональної системи безпеки існування неофіційного СААРК буде мати той же результат, що нівелювання організації як такої.

На сучасному етапі лідерам країн Південної Азії необхідно розпочати закладати основи архітектури безпеки на засадах взаємної довіри, яка буде спроможна задовольнити потреби регіональних країн у вирішенні традиційних і «нетрадиційних» загроз. Така архітектура має бути стійкою та всеосяжною. На думку радника з національної безпеки Індії Ш. Менона, південноазійським державам треба побудувати такі структури, які б були достатньо гнучкими та змогли б уникнути тих недоліків, якими володіють вже існуючі міжнародні організації, себто вони мають протистояти самій природі тих загроз, які стоять перед регіоном. Зважаючи на особливості розвитку внутрішньої та зовнішньої політики країн регіону, стратегічна архітектура безпеки Південної Азії має концентруватися не лише на вирішенні внутрішніх загроз, а й брати до уваги виклики сусідніх регіонів – Центральної Азії, Південно-Східної Азії та АТР [15, р. 10].

Індійський дослідник К. Баджаї наголошує на можливому позитивному впливі на діяльність СААРК та побудову архітектури регіональної безпеки великих держав – США та КНР. Саме Вашингтон і Пекін мають посприяти налагодженню діалогу між Ісламабадом і Нью-Делі. Для цього, на думку К. Баджаї, їм треба відмовитися від політики патронату над конфліктуючими сторонами, що змусить Індію та Пакистан зробити крок назустріч один одному [8, р. 120].

Різноманітні варіанти розвитку СААРК безперечно будуть пов'язані із безпековими питаннями, вирішення яких держави регіону постійно уникають. Хоча організація на даний момент не є повністю ефективною у розбудові регіональної системи безпеки, але сам факт входження до неї Афганістану на 14-му саміті у 2007 р. став проявом впливу інституційного рівня співпраці між південноазійськими державами на трансформацію регіону та розширення його безпекового середовища [20, р. 250].

Отже, проаналізувавши механізми функціонування СААРК, можна виокремити певну аксіому діяльності організації: загострення Кашмірського питання у пакистансько-індійських відносинах – скасування чергового саміту СААРК. Відмітимо, що безпекова сфера, насамперед, протистояння Індія-Пакистан та інші конфліктні питання у двосторонніх відносинах держав регіону, знаходяться поза межами компетенції СААРК. Як наслідок, у сучасному організаційно-правовому вигляді організація є недостатньо ефективною для розбудови архітектури регіональної безпеки, а ухвалені нею заяви у цій сфері мають переважно декларативний характер. На думку автора, для втілення на практиці теоретично існуючого потенціалу організації державам регіону треба відчутти свою важливість і самозахищеність для того, щоб почати «ділитися власним суверенітетом» на користь загальнорегіональної безпеки та добробуту. Такий сценарій може бути реалізований лише за умови досягнення партнерських відносин у регіоні, а не існуючих відносин залежності від «великого сусіда» Індії та претендента на місце регіонального лідера – Пакистану.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо в аналізі пакистансько-індійських відносин та їх безпосередньому впливу на діяльність СААРК у безпековій сфері.

Бібліографічний список:

1. Белокреницкий В.Я. Южная Азия в мировой политике / Белокреницкий В.Я., Москаленко В.Н., Шаумян Т.Л. – М.: Международные отношения, 2003. – 367 с.
2. Борділовська О. А. Інтеграційні інститути в Південній Азії і регіональна політика Індії / О. А. Борділовська // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – 2012. – Вип. 111(1). – С. 24-31.
3. Замараева Н. А. СААРК вместо ИСБМТЭС в азиатском регионе? / Н. А. Замараева [Електронний ресурс] // Сетевое издание «Катехон». – 2016. – 1 декабря. – Режим доступа: <http://katehon.com/ru/article/saark-vmesto-icbmtes-v-aziatskom-regione>
4. Кобзаренко А. М. Особливості регіоналізму в Південній Азії / А. М. Кобзаренко // Стратегічні пріоритети. – 2012. – № 1. – С. 190-195.
5. Acharya A. «Regional Security Complexes» in the Third World. / A. Acharya [Електронний ресурс] // Amitav Acharya. – Режим доступа: <http://www.amitavacharya.com/sites/default/files/Regional%20Security%20Complexes%20in%20the%20Third%20World.pdf>

6. Ahmed Z. S., Bhatnagar S. Interstate conflicts and regionalism in South Asia: prospects and challenges / Z. S. Ahmed, S. Bhatnagar // *Perceptions: Journal of International Affairs*. – 2008. – Vol. XIII, No. 1-2, P. 1-19.
7. Arndt M. Sovereignty vs. security: SAARC and its role in the regional security architecture in South Asia / M. Arndt // *Harvard Asia Quarterly*. – 2013. – Vol. VX, No. 2. – P. 37-45.
8. Bajpai K. Pathways to Peace in South Asia / K. Bajpai // *BUSS Journal*. – 1994. – Vol. 15, No. 4. – P. 118-122.
9. Bhatta C. D. Regional integration and peace in South Asia: an analysis / C. D. Bhatta [Електронний ресурс] // *University of Bradford*. – Режим доступу: <http://www.bradford.ac.uk/social-sciences/peace-conflict-and-development/issue-5/RegionalIntegration.pdf>
10. Bhattacharjee K. India steps up pressure, to boycott SAARC meet in Pakistan / K. Bhattacharjee [Електронний ресурс] // *The Hindu*. – 2016. – 28 September. – Режим доступу: http://www.thehindu.com/new_s/national/saarc-summit-in-islamabad-india-not-to-attend-saarc-summit/article9154716.ece
11. Eighteenth SAARC Summit Kathmandu, Nepal [Електронний ресурс] // SAARC. – Режим доступу: <http://www.saarc-sec.org/userfiles/Summit%20Declarations/Kathmandu-18thSummit26-27Nov2013.pdf>
12. Hashmi A. S. Envisioning a Regional Security Community: Challenges and Prospects in South Asia / A. S. Hashmi // *SAARC: Towards Meaningful Cooperation* / T. Delinic, N. Pandey (Eds.). – Kathmandu: Modern Printing Press, 2012. – P. 84-95.
13. *India and South Asia: exploring regional perceptions* / Ed. V. Chandra. – PENTAGON PRESS, 2015. – 228 p.
14. Kumar S. Pakistan and regionalism / S. Kumar // *Strategic Analysis*. – 2006. – Vol. 30, No. 1. – P. 122-138.
15. Nayak N. Cooperative security framework for South Asia / N. Nayak. – New Delhi: PENTAGON PRESS, 2013. – 256 p.
16. SAARC Charter [Електронний ресурс] // SAARC. – Режим доступу: <http://saarc-sec.org/SAARC-Charter/5/>
17. Sixteenth SAARC Summit [Електронний ресурс] // SAARC. – Режим доступу: <http://www.saarc-sec.org/userfiles/16thSummit-Declaration29April10.pdf>
18. Shaheen I. South Asian Association for Regional Cooperation (SAARC). Its role, hurdles and prospects / I. Shaheen // *Journal of Humanities and Social Science*. – 2013. – Vol. 15, Issue 6. – P. 1-9.
19. Speech by Prime Minister Dr. Manmohan Singh at the concluding session of 13th SAARC Summit [Електронний ресурс] // *Indian Ministry of External Affairs*. – Режим доступу: <http://www.mea.gov.in/Speeches-Statements.htm?dtl/2701/Speech+by+Prime+Minister+Dr+Manmohan+Singh+at+the+concluding+session+of+13th+SAARC+Summit>
20. *Stability and growth in South Asia* / Ed. S. Kumar. – PENTAGON PRESS, 2014. – 332 p.
21. Veranani S. M., Ponnatt S. J. SAARC and crisis of regional collaboration in South Asia / S. M. Veranani, S. J. Ponnatt // *Area Studies: A Journal of International Studies and Analysis*. – 2009. – Vol. 3, No. 1. – P. 78-106.

СУЧАСНІ ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

УДК 323.22:321.01(477)

ПОЛІТИЧНА КОНКУРЕНЦІЯ ТА СУСПІЛЬНА КОНФРОНТАЦІЯ В УКРАЇНІ:
ПРИЧИНИ, ПРОЯВИ, КАТАЛІЗАТОРИ

Кочубей Л. О., д. політ. н., професор, провідний науковий співробітник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України

Кочубей Л. О. Політична конкуренція та суспільна конфронтація в Україні: причини, прояви, каталізatori

Розкрито сутність політичної конкуренції як однієї із вагомих характеристик якості демократичного процесу. Проаналізовано бангатопартійність, мотиви політичної участі, загрозливі наслідки політичного маніпулювання суспільною свідомістю та суспільними настроями, дисбаланси у політичній системі: інституціональний та функціональний прояви. Стверджується, на основі конкретних прикладів, що на сьогодні в нашому суспільстві бракує очевидних ознак переходу від конфронтаційного протистояння до діалогу та компромісу між інтересами. Доводиться, що непроста суспільно-економічна ситуація, падіння доходів населення, численні помилки влади в проведенні державної політики і здійсненні ключових реформ призвели до посилення таких явищ, як зниження довіри до провідних політичних партій і зростання підтримки відверто популістської риторики. Акцентовано увагу на тому, що політичний процес постійно супроводжується кризовими явищами, будь-яка серйозна політична криза одразу перетворюється на колективну тему для обговорення, включається у сферу загальносуспільного політичного дискурсу.

Ключові слова: політична конкуренція, суспільна конфронтація, політична участь, влада, опозиція, Україна
Kochubei L. O. Political competition and social confrontation in Ukraine: causes, manifestations, catalysts

The essence of political competition is revealed as one of the important characteristics of the quality of the democratic process. The multiparty system, the motives of political participation, the threatening consequences of political manipulation of social consciousness and social sentiment, and imbalances in the political system: institutional and functional manifestations are analyzed. It is alleged, on the basis of concrete examples, that today in our society there is a lack of obvious signs of the transition from confrontational confrontation to dialogue and compromise between interests. It turns out that the uneasy socio-economic situation, falling incomes, numerous mistakes of power in public policy and the implementation of key reforms have led to an increase in such phenomena as the decline in trust in leading political parties and the growth of support for frankly populist rhetoric. The emphasis is placed on the fact that the political process is constantly accompanied by crises, any serious political crisis immediately becomes a collective topic for discussion, and is included in the sphere of public political discourse.

Key words: political competition, public confrontation, political participation, power, opposition, Ukraine

За умов демократичних перетворень політична конкуренція є одним із найважливіших інститутів. Конкуренція політична (від лат. *concurrentia* – суперництво, змагання) – специфічна форма політичної взаємодії, в якій суб'єкти політики правовими і неправовими засобами змагаються за владу [1, с.351]. Розвитку політичної конкуренції сприяють такі фактори, як регіональні традиції конкуренції; наявність диездатних політиків, що можуть скласти конкуренцію діючій владі; наявність розвинутого медіа-ринку незалежних ЗМІ; високий науковий та інтелектуальний потенціал; діяльність громадських організацій та рухів як елементів громадянського суспільства тощо. Проте, увага науковців зосереджується переважно на вивченні основних соціально-політичних чинників негативних явищ у сфері політичної конкуренції. Водночас у вітчизняній політологічній науці дотепер не знайшли відображення спеціальні дослідження, які б розкривали сутність політичної конкуренції як найважливішої характеристики якості демократичного процесу. Політична система, що нині формується в Україні, лише тоді стане стабільною й ефективною, коли буде здатною розв'язати низку проблем, що з них одне із ключових місць належить подоланню суспільної конфронтації в Україні. У зв'язку з цим, метою даної статті є: розкрити сутність політичної конкуренції як однієї із вагомих характеристик якості демократичного процесу.

В Україні щодо цього становище є надзвичайно складним. Протягом значного періоду історичного розвитку під впливом внутрішніх та зовнішніх умов тут склалася конфронтаційна політична культура, яка й нині значною мірою притаманна українському суспільству. Конфронтація та нетерпимість постійно відтворюються в різних гілках і рівнях влади та суспільства. Як свідчить досвід останніх років, така практика не створює перспектив для функціонування демократії, а проте, поки що в нашому суспільстві бракує очевидних ознак переходу від конфронтаційного протистояння до діалогу та компромісу між інтересами.

Багатопартійність – межі розумного. Політичний спектр партій [2] (на сьогодні в Україні 352, зареєстрованих Мінюстом станом на 18 січня 2017 р.) є загрозою постійного загострення конфронтації в українському політикумі. Кількість політичних партій в Україні перевищує норму. Багатопартійність перевершила себе.

Більшість (70%) громадян вважають, що партії потрібні для нормального розвитку України як держави. 14% вважають партії непотрібними, 16% не змогли відповісти. За регіональною ознакою найбільше партії вважають потрібними на Заході (78%), найменше – на Півдні (60%). 42% опитаних вважають, що Україні потрібна багатопартійна система, і стільки ж громадян вважають її непотрібною. Від 2001р. ставлення громадян до багатопартійності зазнавало періодичних змін: від 2001р. до 2003р. підтримка багатопартійності зростала, від 2003р. до 2010р. – зменшувалася, від 2010р. до 2014р. – знову зростала, від листопада 2014р. почався новий спад. Порівняно з листопадом 2014р., частка респондентів, які вважають багатопартійну систему необхідною, зменшилася з 56% до 41%. Відносна більшість (47%) респондентів вважають, що в Україні має бути від 2 до 5 партій, 19% опитаних – що від 5 до 10, 11% вважають, що партія має бути одна. Порівняно з груднем 2009 р., помітним є зростання частки респондентів, які вважають, що партій має бути від 5 до 10, і зменшення частки прихильників однопартійності [3, с.158].

На відміну від громадян, серед експертів абсолютна більшість визнають необхідність існування в Україні багатопартійної системи. Стосовно кількості партій думки експертів розділилися: приблизно рівні частки вважають, що має бути, відповідно, до п'яти партій, та від 5 до 10 партій, дещо менше – що партій має бути від 10 до 20 [3, с.248].

При цьому лише 8% експертів вважають, що партії в Україні розвиватимуться як ідеологічні. 37% вважають, що партії розвиватимуться як прагматичні, а їх програмні документи базуватимуться на прагненні відповідати потребам і запитам якомога більшого кола виборців. Половина експертів думають, що в Україні будуть партії обох типів [3, с.283].

На думку одного з провідних дослідників партій Ю.Шведи, має бути система, яка охоплює більш ніж дві сильні партії, але жодна з них у парламенті не набирає такої кількості мандатів, яка б давала їй можливість керувати самостійно. Це змушуватиме партії шукати між собою компроміс, укладати коаліції з метою формування уряду. Це дає можливість політичним партіям точніше орієнтуватися на інтереси певних соціальних груп (у тому числі і радикальних) [4].

Суспільний протестний рух 2013-2014рр., що призвів до подій, відомих як Революція Гідності, анексія Криму та початок збройної агресії РФ проти України, значні світоглядні зміни в суспільстві, спричинили значне переформатування наявної партійної системи, в якій змінилися суб'єкти – політичні партії, відносини між ними, виникли нові лінії розмежування. Важливою особливістю цього періоду стало зростання впливу громадянського суспільства на ситуацію у цілому і на політику, а відтак – і на політичні партії. Цей вплив виявився у створенні нових політичних сил на основі організацій громадянського суспільства та інкорпорації його представників до органів влади, що стало однією з найбільш характерних нових рис еволюції партійної системи. На думку Ж. Сороса (грунтовний аналітичний огляд, представлений «The New Russia, the New Ukraine, and Europe's Future»), [5] нова Україна в багатьох розуміннях – протилежна старій державі. Це унікальний експеримент демократії, який підтримується духом волонтерства. Такий настрій вперше проявився на Майдані і живе надалі. Унікальним його робить те, що він виражається не лише воротьбі, але й в конструктивній роботі.

Водночас, непроста суспільно-економічна ситуація, падіння доходів населення, численні помилки влади в проведенні державної політики і здійсненні ключових реформ призвели до посилення таких явищ, як зниження довіри до провідних політичних партій і зростання підтримки відверто популістської риторики.

Мотиви політичної участі – тих, хто виборює владу і носія влади. Політична конкуренція може існувати і розвиватись лише в демократичних суспільствах, при цьому її характер і специфіка залежать від обраної моделі демократії. Як наслідок, від результатів взаємодії «груп ризику», їх «вільної гри» залежить і формування механізму політичної влади та прийняття урядових рішень. Найбільш впливовим представником теорії «плюралістичної демократії» є американський політолог Р.Даль, який спільно з Ч.Ліндбломом запропонував використовувати для визначення інституційних демократичних рішень поняття «поліархії», що, на відміну від «демократії», тобто «влади всіх», означає «владу багатьох». Цей політичний порядок спирається на кілька основних інститутів, головним з яких є політична конкуренція і участь. [6, с.84]

Загальна політична інертність населення, брак бажання безпо середньо «заходити» на політичне поле для взаємодії з владою і скористатися для цього легальними формами політичної участі засвідчує масове уподобання того, що називається «вербальною політикою» [7, с.85].

Ще 2012 р. фахівці зазначали, що «Суспільство, хоча й повільно, але розвивається у більш-менш позитивному напрямі, однак якщо розвиток триватиме такими темпами, то на побудову нового суспільства піде не одне покоління громадян» [8].

Мотиви політичної участі тих, хто виборює владу інколи дещо відрізняються від мотивів носія влади – народу, що в першу чергу залежить від менталітету самого народу та особисто від учасників змагань за владу. Що ж до мотивів політичної участі представників української влади, варто зазначити, що у суспільстві сформулювався певний стереотип щодо цих мотивів: захистити власні інтереси, це збереження своїх капіталів, збагачення за рахунок державного бюджету, кар'єра, отримання депутатської недоторканності тощо. Крім того, необхідно зауважити, що впродовж всього періоду незалежності Україна серйозно потерпала від корумпованості владних інститутів. Необхідно визнати, що політичний режим в Україні практично не змінився і зберігає умови для існування корупції, яка є системною і використовується як ефективний інструмент для досягнення цілей. Хоча

деякий оптимізм викликає той факт, що питання боротьби з корупцією знаходиться у фокусі уваги громадян і стало серйозним механізмом впливу на українську владу західних партнерів і кредиторів [9]

Політичну пасивність, різке зниження політичної участі людей зумовлюють нестатки, життєві клопоти й труднощі, злидні, безнадійність спроб змінити життя на краще.

Тільки в насправді демократичній країні борці за владу віддзеркалюють волю народу, як під час боротьби, так і після неї. Україна завжди була країною, де політична участь громадян була на найвищому рівні. За більш як 25 років незалежності Україна пережила як мінімум три масштабних суспільно-політичних потрясіння, що супроводжувалися громадським протистоянням, масовими акціями протесту проти влади (акції “Україна без Кучми” у 2000-2001рр., Помаранчева революція 2004-2005рр., Революція Гідності 2013-2014рр.), остання з яких стала безпрецедентною за своїми трагічними наслідками, але найбільшою за масштабами добровільної мобілізації населення під час війни на Донбасі. Ще більший рівень національної свідомості та політичної участі зріс в українців після зазначених подій.

Політична участь – це інструмент впливу на прийняття політичних рішень, за допомогою якого громадяни реалізують свої цілі. На думку сучасних дослідників, політичною участю дії, за допомогою яких рядові члени будь-якої політичної системи впливають, або намагаються впливати на результати її діяльності. Політична участь це міра залученості індивідів в існуючу структуру владних відносин всередині соціально-політичної спільноти, яка передбачає можливість впливу громадськості на перебіг соціально-політичних процесів у суспільстві, та на формування владних політичних структур [10].

Форми політичної участі розрізняються за своєю спрямованістю. Наприклад, протестна активність, як правило, дуже конфліктна, може зробити сильний тиск на владу і вимагає певної кооперації з боку учасників.

Влада і опозиція. В сучасній Україні спостерігається брак довіри і до влади, і до опозиції. У перекладі з латинської мови слово «опозиція» означає протистояння, протидію, спротив. Опозиція – це організована група суб’єктів, які на основі спільного інтересу ведуть боротьбу різними доступними засобами за можливість володіння домінуючим політичним ресурсом та, залежно від форми функціонування, може набувати таких ознак, як системність та інституційність [11, с.72].

Політична опозиція є альтернативною владою зі своїм набором смислових політичних кодів. Як тільки її смислові коди обираються більшістю у суспільстві, вони перетворюються на владу і відразу стає вразливою для критики меншості. Політичні засади діяльності опозиції пов’язані з правом громадян на конвенційну політичну участь і заборону, запобігання неконвенційних форм участі. Тут критерієм можливості чи неможливості застосування тієї чи іншої форми є захоплення влади, присвоєння владних повноважень, зміна політичного устрою. Всі три засади діяльності політичної опозиції тісно пов’язані між собою.

На думку більшості (55,3%) експертів, відносини між владою та опозицією оцінюються як відкрита конфронтація. 15,5% експертів у цих відносинах не вбачають ні конфронтації, ні співпраці. Більшість (52,4%) експертів покладають відповідальність за неконструктивний стан відносин на обидві сторони. Понад третину (35%) експертів покладають відповідальність на владу, 9,7% – на опозицію. На думку майже половини (48,5%) експертів, права опозиції в Україні не захищені, протилежної думки дотримуються 16,5%. Третина опитаних вважають, що вони захищені частково.

Найбільшою мірою, за оцінками експертів, порушуються права опозиції на вільний доступ до ЗМІ (відзначають 48,5% експертів), на публічну політичну діяльність серед населення, на організацію масових акцій (42,7%), на обіймання частини керівних посад у Парламенті (40,8%). Обмеження права на участь у виборах відзначили 18,4% експертів. 16,5% експертів вважають, що не порушуються жодні права опозиції. Захист прав опозиції, на думку експертів, найбільше залежить від прийняття спеціальних законодавчих актів про опозицію та загального рівня політичної культури в країні (ці варіанти обрали по 30% експертів). Майже однакові частки експертів пов’язують цей захист з політичною волею вищого керівництва держави (17,5%) та здатності самої опозиції захистити власні права (16,5%) [3, с.261].

На думку більшості (52,4%) експертів, нинішня влада в Україні в першу чергу захищає інтереси великого українського капіталу. Значно менші частки опитаних відзначили, що влада захищає інтереси всієї України (14,6%), російського капіталу та тінювого бізнесу (6,8% і 5,8%, відповідно). Лише 1% експертів вважають, що влада захищає інтереси простих громадян України. Політичні партії в Україні, на думку експертів, насамперед служать інтересам фінансових і бізнесових структур (74,8%), партійних лідерів (58,3%). Значно менше експертів обрали варіанти «державної влади» – 21,4% і «виборців» – 17,5%. За сукупним індексом ресурсів політичні сили розташувалися наступним чином: Партія регіонів, БЮТ, «Фронт змін», КПУ і ВО «Свобода», «Сильна Україна», Блок Литвина, «Наша Україна», Партія «УДАР», «Громадянська позиція», ПСПУ. Партія регіонів посіла перше місце за усіма видами ресурсів, крім ідеологічного, де вона має рівні оцінки з БЮТ і менші, ніж КПУ і ВО «Свобода». БЮТ має другі позиції за всіма видами ресурсів, крім адміністративного, де поступається ПР, Блоку Литвина, «Сильній Україні», та ідеологічного (поступається КПУ та «Свободі»). За наявністю організаційних, фінансових, медіа, кадрових, PR-ресурсів експерти найвище оцінили ПР, БЮТ і «Фронт змін», адміністративного – ПР, Блок Литвина та «Сильну Україну», ідеологічного – КПУ, «Свободу», БЮТ і ПР. Оцінки експертів свідчать, що рівень володіння політичними силами всіма видами ресурсів, крім адміністративного, безпосередньо не залежить від перебування цієї сили при владі чи в опозиції. Виняток становить лише Партія регіонів, яка суттєво випереджала за більшістю видів ресурсів усі інші партії, як опозиційні, так і провладні. Очевидно, в даному разі йдеться про утвердження ПР як одноосібної «партії влади» [3, с.250].

Абсолютна більшість (98,1%) експертів вважають, що опозиція є необхідною для нормальної життєдіяльності суспільства, а тому держава має гарантувати її права [3; с.252]. Серед критеріїв опозиційності

найбільші частки експертів визначили публічну незгоду з політикою Президента та виконавчої влади (66%) і невходження до складу пропрезидентської більшості у Верховній Раді (65%). Значущим критерієм (38% експертів) визнано також відсутність представників партій у президентських структурах, Уряді, керівництві місцевих держадміністрацій. Інші критерії (вимоги зміни Президента та відставки Уряду, координація дій з іншими опозиційними силами) обрали менші частки експертів [3, с.253].

Загрозливі наслідки політичного маніпулювання суспільною свідомістю та суспільними настроями. Маніпулятивні технології інформаційно-комунікативного впливу – сукупність методів, процесів і засобів, інтегрованих з метою прихованого збудження в іншій людині намірів, які не збігаються з її реальними бажаннями [12, с.214].

Політичне маніпулювання загострюється у зв'язку із появою нових інформаційних технологій, що у свою чергу призводить до збільшення кількості інформаційних потоків і нових знань.

Політичний процес постійно супроводжується кризовими явищами, оскільки політика передбачає наявність постійного зіткнення інтересів індивідів та великих соціальних груп, будь-яка серйозна політична криза одразу перетворюється на колективну тему для обговорення, включається у сферу загальносуспільного політичного дискурсу, перетворюючись на комунікативний феномен та наповнює інформаційний простір судженнями суспільства, припущеннями лідерів думок, розслідуваннями журналістів, хибною інтерпретацією зацікавлених сторін [13].

Технологія інформаційної блокади, що активно застосовувалась під час анексії Криму, була спрямована на формування інформаційного вакууму для українських засобів масової інформації в АРК з метою безальтернативного подання фактів про події в Україні та Криму, забезпечуючи єдину інтерпретацію подій [14]. Використання медіаторів – «лідерів думок» – стало одним з найбільш популярних прийомів кремлівських ЗМІ. В якості медіаторів у різних ситуаціях і для різних соціальних груп і прошарків виступали неформальні лідери, політичні діячі, представники релігійних конфесій, діячі культури, науки, мистецтва, спортсмени, військові – для кожної категорії населення обирався свій авторитет.

Сам масштабний конфлікт, укрупнення політичних сил, їх поділ на два ворогуючих табори, увиразнення їхніх ідеологічних і програмних позицій – це такі ж фундаментальні складові становлення політичної нації, як громадянська самоідентифікація і правова уніфікація соціального простору. Характерними ознаками таких поділів є своєрідні «кодекси» писаних і неписаних правил боротьби, а також наповнення семантики протигорчих тенденцій, аж до їхнього символічного оформлення і поширення як громадянського маркування («помаранчеві» й «біло-блакитні»), «бандерівці» й «колароди») [15, с.126].

Завдяки потужному інформаційному впливу з боку агресора, пересічні громадяни Слов'янська, Краматорська, Маріуполя, Донецька та інших міст сходу довіряли пропагандистським матеріалам бойовиків та протидіяли українським військовим [16]. Ці процеси побудови «сепаратистської державності» відбувалися за масштабної військової, матеріальної, інформаційної допомоги і координації Російської Федерації [17].

Через реалізацію таких заходів держава матиме змогу поступово перейти від урядових комунікацій у форматі «бити в дзвони» до випереджувального формату: формування власного «порядку денного» в інформаційному просторі держави і світу, проведення випереджувальних заходів нейтралізації інформаційних загроз, підтримання прозорого та дієвого діалогу з основними цільовими аудиторіями [18].

Дисбаланси у політичній системі: інституціональний та функціональний прояви. Політична система, що виникла за даних умов, може бути визначена як багатоукладна, різнорівнева, маніпулятивна, корпоративна демократія з переважаючими тінювими і позаінституційними важелів і противаг [15, с.117]. «Гібридність» – іменник, похідний від терміна «гібрид» (з лат.: hybrida – помісь), яким означають результат природного або штучного схрещування генетично відмінних форм.

Від виборів до виборів актуалізуються наміри змінити конституційну модель владних відносин та розмірковують про можливі варіанти законодавчого розв'язання проблем, усунення яких сприятиме оптимізації системи політичної влади в країні. Найгостріші політичні й правові дискусії відбуваються довкола посади Президента України [19].

У підсумку була сформована гібридна суспільно-політична дійсність, елементи якої були пов'язані системою взаємних стримувань і противаг, наділена значним потенціалом нестабільності, але водночас дуже інертна щодо можливостей трансформації. Динаміка цієї політичної конструкції визначалася ситуативним співвідношенням сил на політичній арені, а також набуттям тими чи іншими акторами політики нових адаптаційних характеристик [15, с.113].

Досвід функціонування вітчизняної політико-владної моделі виявив дві найбільші вади властивої їй гібридності. Перша – невинувато великі повноваження і можливості, що їх здобуває переможець президентських перегонів. Від виборів до виборів змагання за президентство в Україні стає гострішим і брутальнішим. Таку динаміку найперше стимулюють конкурентні переваги, що їх здобуває певне олігархічне бізнес-угруповання, з яким пов'язаний той, хто обіймає найвищу і найвпливовішу посаду в державі. Становлення олігархічних угруповань в Україні відбувалося довкола певних виробничих, фінансово-економічних, сировинних та інших ресурсів – приватних, приватизованих, частково або повністю належних державі, і супроводжувалося корупційними домовленостями з чиновниками; створенням, придбанням і взяттям під контроль телевізійних та інших засобів масової інформації і комунікації; утворенням і узалежненням потрібних для впливу на формування складу та функціонування центральної і місцевих влад партійних та квазі-партійних проектів тощо. Відтак саме ці угруповання стали найвпливовішими учасниками виборів усіх видів і рівнів. Для кожного з них успіх «свого» кандидата означав, що «переможець отримає все», а невдача спричинить неминучі втрати. Саме втрати і загрози ще

більших втрат від поведінки «сім'ї» переможця президентських виборів 2010 р. спонукали окремих олігархів підтримати Революцію Гідності. Але те, що сталося, не стало для них уроком на майбутнє. Намагання утримати, здобути і використати президентський ресурс у власних інтересах тривають – зваба можливостей президентської гібридної влади надто велика. Ця зваба плумить інстинкт самозбереження від повторення пройденого, блокує усвідомлення того, що така бажана й очікувана перемога може обернутися втратою всього і всіма. Україна, українське суспільство, самі олігархи і весь правлячий клас країни навряд чи витримають чергову міжолігархічну війну хоча б тому, що вона стане другим фронтом російської агресії.

Друга вада гібридності української політичної влади полягає в тому, що закладене в Конституції дублювання повноважень і функцій виконавчої влади Президентом і урядом, повноважень законодавчої влади – Президентом і парламентом є найгіршим варіантом утілення принципу «стримувань і противаг» у системі владних відносин. Найкрасномовніше свідчення цього – ситуація, коли через незгоду між очільником держави і керівником уряду впродовж багатьох місяців в умовах збройного, інформаційного та іншого протистояння з Російською Федерацією у країні не призначалися голови обласних і районних державних адміністрацій. Подібні та інші латентні й публічні конфлікти між Президентом і Прем'єр-міністром відбувалися впродовж усіх минулих років і відбуваються досі [19].

Комунікація між державою і суспільством стає особливо важливою в такі періоди – коли доводиться кидати в бій усі наявні можливості для захисту країни. Однак, вдаючись до такого захисту, держава повинна чітко й зрозуміло пояснювати суспільству, чому це робиться, яка мета переслідується і як це приведе нас до кінцевого результату – перемоги (?) у гібридній війні. Це той єдиний шлях, який дасть можливість знайти адекватну новій реальності модель захисту держави. Саме цей діалог (метою якого є довіра суспільства – до держави, процедур, обраних представників, справедливості функціонування самого суспільства) постійно атакується супротивником. І захист від цих атак – у т.ч. в ефективній комунікації. Не тільки всередині країни, а й між партнерами у протистоянні гібридній агресії [20].

Нормальному ж розвитку конкуренції перешкоджають такі фактори, як відсутність сильних політичних партій і політичних лідерів, здатних вести між собою рівноцінну боротьбу за здобуття і розподіл влади, що заважає представництву реальних інтересів різних верств населення у владі; відсутність сильних громадських організацій, здатних захищати свої інтереси на різних рівнях влади; монополізація інформаційного простору керівною верхівкою, залежність ЗМІ від влади та олігархічних угруповань і, як наслідок, можливість формування «потрібної, правильної» громадської думки; велика концентрація фінансових, інформаційних та владних ресурсів в олігархічних угрупованнях, що надає їй можливість впливати на результати політичної діяльності через підкуп партій та ЗМІ; використання адмінресурсу під час виборчих кампаній; слабозрозвинений середній клас; домінанта страху у масовій свідомості перед жорстокими правилами конкурентної боротьби, сприйняття їх як загрози для національних інтеграції тощо. Внаслідок дії цих факторів відбувається погіршення відносин сторін політичної взаємодії, загострюється політична ситуація і збільшується непередбачуваність її розвитку, втрачається керованість нею, що спричинює політичну кризу [1, с.351].

Бібліографічний список:

1. Політична енциклопедія / За ред. Ю.Левенця. – К.: Парлам. вид-во, 2012. – 808 с.
2. Політичні партії. – Департамент державної реєстрації та нотаріату Міністерства юстиції України. ВІДОМОСТІ щодо зареєстрованих у встановленому законом порядку політичних партій станом на 18 січня 2017 року // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ddr.minjust.gov.ua/uk/ca9c78cf6b6ee6db5c05f0604acdbdec/politychni_partiiv/
3. Політичні партії і партійна система України в оцінках громадян // Трансформація партійної системи: український досвід у європейському контексті / За ред. Ю.Якименка. – Київ: Центр Разумкова, 2017. – 428 с.
4. Шведа Ю. Багатопартійна система / Ю.Шведа [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://yuriy-shveda.com.ua/en/communion/partiyiny-systemy/968-multi-party-.html>
5. George Soros. The new Russia, the new Ukraine, and Europe's future. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ecfr.eu/article/commentary_the_new_russia_the_new_ukraine_and_europes_future417
6. Даль Р. Введение в теорию демократии / Р. Даль. – М.: Наука, 1992. – С.84.
7. Держава і суспільство в Україні: історія і сучасність / За ред. д.і.н. О.М.Майбороди – К.: ІПіЕНД ім. І.Ф.Кураса НАН України, 2013. – С.85.
8. Українське суспільство в шоці чи в шоколаді? // Дзеркало тижня. – 2012. – 3 серпня.
9. Маркеева О. Коррупция как угроза национальной безопасности // Українські діалоги: Корупція в Україні: причини, стан, наслідки. – 2015. – листопад-грудень. – С.28-37.
10. Нуждін С.Є. Політична участь як об'єкт соціологічного дослідження. Сутність та основні форми політичної участі / С.Нуждін / Київський національний університет імені Тараса Шевченка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apspp_2013_4_11
11. Політична влада і опозиція в Україні: порівняльний аналіз із зарубіжними країнами [Монографія] / За заг.ред. Ф.М.Рудича. – К.: ІПіЕНД ім.І.Ф.Кураса НАН України. – 2016. – 488 с.
12. Гулай В. Розгортання «гібридної» війни Російської Федерації в умовах системної кризи державної організації України: інформаційно-комунікативні аспекти / В. Гулай // Україна в системі змін парадигми світопорядку ХХ–ХХІ століть: монографія / [наук. ред. О. О. Салати]. – Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. – С.233-244.
13. Олещук П. Кризові комунікації у політичному дискурсі [Електронний ресурс] / П. Олещук // Освіта регіону. Серія: Політологія, психологія, комунікації. – 2013. – Режим доступу: <http://social-science.com.ua/article/304>

14. В информпространстве Крыма не осталось неугодных к оккупационным властям СМИ – правозащитники. – 2015. – лютий. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://interfax.com.ua/news/general/248113.html>
15. Розумний М. М. Виклики національного самовизначення : монографія / М. М. Розумний. – К. : НІСД, 2016. – 196 с.
16. Информационно-психологическая война. Восточный фронт. – 2014. – червень. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://argumentua.com/stati/informatsionno-psikhologicheskaya-voyna-vostochnyi-front>
17. Специалисты РФ проводят на Донбассе информационно-психологические операции. – 2015. – квітень. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.facenews.ua/news/2015/269209/>
18. Попова Т. Криза урядових комунікацій в Україні. Про деякі причини і деякі пропозиції. – 2017. – квітень. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://www.radiosvoboda.org/a/28437716.html>
19. Котигоренко В. Про гібридність і дегібридизацію політичної влади в Україні / В. Котигоренко // Дзеркало тижня. – 2017. – №24. – 24-30 червня.
20. Горбулін В. Цінності суспільства" і "гібридний мир": криза моделі захисту / В. Горбулін // Дзеркало тижня. – 2017. – №24. – 24-30 червня.

УДК 32.019.5+321:316.483

ВИКОРИСТАННЯ МОВНО-МАНІПУЛЯТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА РІЗНИХ ЕТАПАХ ПОЛІТИЧНОГО КОНФЛІКТУ

Наумкіна С. М., д. політ. н., професор, завідувач кафедри політичних наук і права
Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені
К. Д. Ушинського»,
Дяченко О. В., ст. викладач кафедри видавничої справи та редагування Одеського
національного університету імені І. І. Мечникова (Україна)

Наумкіна С. М., Дяченко О. В. Використання мовно-маніпулятивних технологій на різних етапах політичного конфлікту

Метою статті є аналіз особливостей застосування мовно-маніпулятивного впливу в ході назрівання, протікання та вирішення політичного конфлікту. Аналіз використання мовно-маніпулятивних технологій під час політичного конфлікту проведено з використанням діалектичного методу, аналізу та синтезу, порівняння та структурно-функціонального методу. Розглянуті особливості мовно-маніпулятивного впливу у передконфліктній стадії. Визначені мовні маніпулятивні стратегії та прийоми, що використовуються в стадії розвитку конфлікту. З'ясовані методи маніпулятивного впливу на постконфліктній стадії.

Ключові слова: політичне маніпулювання, мовно-маніпулятивні технології, політичний конфлікт, військовий конфлікт, стратегії та прийоми мовно-маніпулятивного впливу.

Naumkina S., Dyachenko O. Use of language manipulative technologies at various stages of a political conflict

The analysis of features of application of language manipulative influence during a maturing, courses and permissions of a political conflict is the aim of the article. The analysis of the language manipulative technologies used in a political conflict is carried out with use of a dialectic method, the analysis and synthesis, comparative and a structurally functional method. Features of cultural and manipulative influence in a pre-stage were considered. The language manipulative strategy and receptions used in a stage of development of the conflict were defined.

Key words: political manipulation, language manipulative technologies, political conflict, military conflict, strategy and methods of language manipulative influence.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Політичний конфлікт являє собою одну з найбільш небезпечних форм конфлікту, оскільки передбачає залучення великої кількості учасників та може викликати перехід до військової операції зі значними людськими жертвами. Отже аналіз особливостей, відмінних рис та стадій становлення, протікання, врегулювання та вирішення конфлікту представляє значний науковий інтерес. Аналіз мовно-маніпулятивного впливу на різних етапах протікання політичного конфлікту дасть змогу краще зрозуміти його сутність та фактори, що сприяють як його загостренню, так згортанню та вирішенню, що обумовлює актуальність обраної теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження окремих аспектів застосування мовно-маніпулятивного впливу, в тому числі в політичній сфері провели в своїх наукових працях Р. Бахем, Р. Блакар, Д. Болінджер, К. Головинський, К. Горюнов, Є. Кіктева, І. Рогозіна, А. Стриженко, Є. Ширяєв та інші. Комплексному аналізу сутності політичної мови як засобу маніпулятивного впливу присвятила своє дослідження вітчизняна дослідниця В. Петренко [1].

Аналіз сутності, особливостей та способів вирішення політичних конфліктів проводили такі вчені, як Т. Гоббс, Дж. Локк, Ш. Монтеск'є, А. Токвіль, В. Паретто, Г. Моска, Ж. Сорель, С. Ліпсет, Д. Сандерс. До вітчизняних дослідників політичного конфлікту можна віднести К.М. Вітмана, М. Головатого, Л. Кормич, І. Кресіну, С. Наумкіну та інших. Серед найновіших вітчизняних праць слід назвати комплексне дослідження сутності, способів вирішення та особливостей протікання політичних конфліктів в політичному процесі сучасної України, здійснене Ю. Білецькою [2].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Не дивлячись на те, що значна частина вітчизняних та зарубіжних науковців прямо чи опосередковано розглядали особливості протікання політичних конфліктів, сутність та прийоми політичного маніпулювання, до цього часу не було проведено комплексного дослідження використання мовно-маніпулятивних технологій під час політичного конфлікту, відмінних рис використання таких прийомів впливу на різних етапах розвитку конфлікту.

Метою статті є аналіз особливостей застосування мовно-маніпулятивного впливу в ході назрівання, протікання та вирішення політичного конфлікту.

Вклад основного матеріалу дослідження. Одним із факторів, що сприяє зародженню та розвитку політичного конфлікту є політичне маніпулювання, в тому числі використання мовно-маніпулятивних прийомів та технологій під час політичного конфлікту. Такий вплив може стати потужним засобом як загострення, так і, в окремих випадках, врегулювання ситуації. Все залежить від лінгвостратегії, яку оберуть учасники конфлікту, а саме: конфронтації чи кооперації. Перша може призвести до значного розгортання конфлікту та виходу ситуації з-під контролю, а друга – навпаки, сприятиме вирішенню протиріччя.

Розглянемо особливості застосування мовно-маніпулятивного впливу на різних етапах розвитку конфліктної ситуації.

Слід зазначити, що на передконфліктній стадії вже можливо використання маніпулятивних технологій. Так, одним із способів залучення людей в політичні події, в тому числі і політичні конфлікти, є політичне маніпулювання, яке передбачає особливі способи і прийоми прихованого управління політичною свідомістю і поведінкою людей з метою примусити їх діяти (або не діяти) всупереч власним інтересам.

Г. І. Козирев виділяє наступні способи політичного маніпулювання на цій стадії:

1) маніпулювання, засноване на брехні і обмані; якщо маніпулятор враховує недостатню інформованість людей, їх емоційно-психологічний стан і бажання слухати його, то люди починають йому вірити і самі стають ретрансляторами (передавачами) неправдивої інформації;

2) маніпулювання, засноване на популізмі – маніпулятор, володіючи хорошими ораторськими даними і здібностями переконувати, обіцяє людям вирішити їх найбільш нагальні проблеми, наприклад підвищити пенсії, знизити податки і т.д. При цьому він може маніпулювати цифрами, результатами досліджень, доводячи, що виконати дані обіцянки не складе труднощів. Насправді маніпулятор усвідомлює нездійсненність своїх обіцянок, але люди йому вірять, бо чують те, що хочуть почути від потенційного представника влади;

3) створення соціальних міфів, що яскраво проявляється у тоталітарних режимах. Так, більшовики створили міф про майбутній комуністичний рай, який неминуче настане для всього людства; фашистський режим в Німеччині створив міф про велику німецьку (арійську) націю, яка має правити світом. Слід відзначити, що політичне міфотворення відбувається і зараз;

4) навішування ярликів – для компрометації своїх опонентів маніпулятор без вагомих доказів наділяє особистість або соціальну групу (політичну партію) принизливою та образливою назвою або епітетом, наприклад: «фашисти», «націоналісти» та інші;

5) «підтасовка карт» або спотворення фактів – за допомогою відвертої фальсифікації, спотворення дійсних фактів або сфабрикованих опитувань громадської думки людям навіюють думку про неминучу перемогу певної партії або політичного лідера. При цьому маніпулятор може і не дискредитувати своїх головних опонентів, але нав'язливо натякає на те, що дана партія або лідер не мають жодних шансів і голосувати за них безглуздо;

6) контроль за засобами масової інформації – один з найбільш дієвих способів маніпулювання; дозвана подача інформації створює позитивний образ одних і негативний образ інших. Найбільша проблема полягає в тому, що опоненти не мають можливості висловлювати думку і захищати свої інтереси (оскільки не мають власних ЗМІ);

7) маніпулювання на «довірі» або помилковій значущості об'єкта маніпулювання. Такий вид маніпулювання використовується в ході залучення молоді в різні радикальні (екстремістські, націоналістичні) організації. Суть його полягає в тому, що людям з не цілком сформованою психікою і світоглядом нав'язують думку про те, що саме їм випала історична місія взяти участь в даних політичних подіях, звільнити країну від ненависного режиму або від «неповноцінної» раси, стати реальними творцями історії і т.д. На думку дослідників, в сучасних умовах «мода на пенсіонерів на мітингах вже пройшла», і тепер політичні гравці, користуючись романтичними або кон'юнктурними устремліннями молоді, використовують її в політичній боротьбі в ролі «піхоти» [3, с. 213-214].

Широке використання подібних способів маніпулювання може призвести до серйозних політичних конфліктів. В такому випадку відбувається перехід з передконфліктної стадії до стадії розгортання конфлікту. Головне питання цієї стадії, з точки зору мовно-маніпулятивного впливу на учасників конфлікту, полягає у виборі лінгвостратегії кооперації чи конфронтації кожною зі сторін. В разі, коли обидві сторони оберуть стратегію кооперації можливо швидке згасання конфлікту та його вирішення. Зовсім інша ситуація складається в разі, коли одна із сторін або дві сторони обирають стратегію конфронтації. Такі дії можуть призвести до ескалації та стрімкого розвитку конфлікту, який в подальшому буде дуже складно згасити та вирішити, а можливо вдасться лише заморозити.

Найбільший інтерес на стадії конфліктної взаємодії, на нашу думку, представляє аналіз лінгвістичних стратегій, що використовуються під час воєнних конфліктів.

Під час воєнного конфлікту найчастіше використовується стратегія формування образу «свій / чужий», яка жорстко розставляє пріоритети у подачі інформаційного матеріалу. Тактичні прийоми в рамках такої стратегії спрямовані, переважно, на дискредитацію ворога (обвинувачення, викриття тощо) і нанесення йому «вербальних ударів».

Поляризованість текстів створюється в першу чергу наявністю опозицій, причому найзагальніші і самі прозорі вибудовуються найбільш послідовно: це опозиції «вони / ми»; «свої / чужі»; «Схід / Захід».

На текстовому рівні закладаються основи маніпулювання громадською думкою. Найважливішу роль в цьому відіграють способи номінації дійових осіб. Так, при аналізі ситуації на Сході України в західній та українській пресі йдеться про «бойовиків», «терористів», в той час коли російська преса називає тих самих осіб «повстанці», «партизани» і т.п.

Не менш важливі для використання маніпулятивних технологій способи номінації дій сторін. Так, в західній та вітчизняній пресі йдеться про агресію Росії відносно нашої держави та захист території України, а в російській – говорять про захист мирного населення Донбасу від «бандерівців».

Безсумнівно, зазначені способи номінації конфліктуючих сторін і їх дій несуть в собі різну оцінку, і обумовлені різними точками відліку і політичною орієнтацією. Одні іменники створюють позитивне ставлення адресата до однієї сторони конфлікту, а інші – надають тій же стороні негативне забарвлення, підтримуючи стратегію позитивної саморепрезентації та дифамації противника.

Друга лінгвістична стратегія військового дискурсу – це стратегія, що дозволяє тому, хто говорить, уникнути почуття комунікативного дискомфорту або значною мірою послабити його. При цьому з дискурсу преси виключається вся лексика з негативною конотацією (війна, наступ, зброя масового знищення), а замість неї вводиться нейтральна (конфлікт, операція, умиротворення, наведення порядку і т.п.). Таким чином, створюється віртуальна дискурсивна реальність чи «скорочена» версія дійсності, в контексті якої описувані події (війна) сприймаються аудиторією іншим чином. Так, події на Сході України офіційна влада України називає «антитерористична операція», в той час як значна кількість як вітчизняних, так і закордонних політиків, аналітиків, журналістів називають її війною, що більше відповідає дійсності.

Іншими словами, війну в сучасному світі вважають за краще не називати війною відкрито. Такі дії описуються як демократичні і респектабельні, а їх відношення до війни, як правило, заперечується. Це характерно як для Росії, так і для Європи, США та інших країн. Наприклад, бомбардування Югославії в 1999 році в офіційних джерелах і в пресі називалися «запобіганням гуманітарної катастрофи», війна в Чеченській республіці - «антитерористичною операцією», «наведенням конституційного порядку». В США під час війни у В'єтнамі була створена спеціальна мова для повідомлень преси, були складені спеціальні словники для позначення тих чи інших явищ дійсності, які справляють на читача потрібне враження. З 1965 року військові дії у В'єтнамі називалися «програмою умиротворення», а з лютого 1972 року - «захисною реакцією» [4, с. 254-255].

Механізм реалізації даної стратегії пов'язаний з використанням евфемізмів (слів з «поліпшеним» значенням, слів з «розпливчастим» значенням) і слів-визначників з «дифузійною» семантикою (деякий, відомий, певний, відповідний, належний): «силовий варіант розвитку подій», «у країні є ще в запасі ряд надзвичайних заходів»; «військова акція»; «гуманітарна військова допомога»; «вантаж 200»; «застосування військової сили», «піти на крайні заходи», «військова фаза операції» (про війну); «багато положень поділяються і в значній мірі виконуються»; «(не) адекватні заходи».

Тема маніпулювання суспільною свідомістю за допомогою евфемістично перекручуванням останнім часом перебуває під пильною увагою вчених [5]. Евфемістичні заміни - це дієвий публіцистичний прийом створення позитивного образу або нейтралізації негативного враження для затвердження потрібних ідей. За даними Я. Монкоша-Бошдан, в Польщі в період передвиборної кампанії у вересні 1993 року «були складені списки слів, які взагалі не слід вживати або ж слід замінювати словами-субститутами (такими були конфіденційні рекомендації-інструкції для членів однієї партії). Наприклад: капіталізм краще замінити виразом економіка на реальних основах, не слід говорити про багатство, а якщо вже виникає така необхідність, то слід використовувати вираз нажиті статки, слово капітал людей шокує, відштовхує, краще замінити його на гроші, фонди; негарно звучать відсотки, процентні ставки, краще замість цього говорити - заробіток, одержуваний з грошей, внесених в банк або на біржу і ін.» [6, с. 8].

З іншого боку, у військовому конфлікті часто виникає інша мета, і в хід йдуть мовні маніпуляційні стратегії, здатні забезпечити процес психологічного входження об'єкта, що сприймає інформацію, у військовий конфлікт і сформувати особливу мовну свідомість. Цей мовний механізм формує у адресата неправдиву установку, що «нічого особливого не відбувається», військовий конфлікт - це буденна ситуація, її можна аналізувати, можна сприймати відсторонено, можна спостерігати, як шоу, по телевізору. Серед лінгвістичного «інструментарію» слід назвати «мілітаризацію» (використання військової лексики), стильове зниження і спрощення тексту в цілому. Різко збільшуються частотні показники використання загальноновживаної лексики військової тематики, військової термінології (включаючи аббревіатури) і військових жаргонізмів: бомбардування, ракетно-ядерний удар, бомбування, сили ППО, наземна операція, тощо.

Наступна стратегія визначається негативною / позитивною оцінкою військової ситуації, військових дій, військової реальності.

Ця стратегія пов'язана зі збільшенням суб'єктивної лексики в тексті (оцінна лексика, вступне слово, негативна лексика, модальна лексика). Зокрема, найбільш активно використовується лексика, що викликає

прогнозовані емоції. Прийом полягає у вживанні виразів, які емоційно впливають на адресата мовлення, хоча нескладний аналіз демонструє їх повну логічну неспроможність. Однак дієвим виявляється сам факт використання слів, що несуть позитивний або негативний заряд. Розрахунок робиться на те, що адресат мови піддається «магії слів» і не буде особливо детально аналізувати сутність того, про що йдеться [7, с. 476]. До такої лексики можна віднести такі слова: інтервенція, евакуація, неприкрита агресія, репресивний апарат, кривава розв'язка, фатальні наслідки, кров мирних жителів.

Тут слід погодитись з В.В. Петренко, яка зазначає, що «політична мова завжди включає не тільки повідомлення про політичну дійсність, а й її інтерпретацію та як явну, так і приховану оцінку, вона орієнтована на те, щоб викликати бажану для суб'єкта мовну чи поведінкову реакцію з боку об'єкта комунікації» [1, с. 8].

Одним із дієвих прийомів маніпулятивного впливу є використання в конфліктних текстах мовних імплікатур – ідей, що не висловлюються в тексті безпосередньо, але виводяться з нього на основі загальних законів мовного спілкування.

Останнім часом все більшого поширення у пресі отримує ще один прийом – використання прецедентних текстів (ім'я автора, ім'я персонажа, назва, цитата, перифрази, приховане цитування, алюзія, ремінісценція) – своєрідних «одиниць мови» культури.

Розглянуті вище стратегії та прийоми, які використовують досить стандартні мовні засоби реалізації, є центральними маніпуляційними технологіями військового політичного дискурсу.

Слід зазначити, що військовий дискурс різко посилює такі властивості мови як емоційність, категоричність оцінок і суджень.

Військові конфлікти є каталізатором мовного вираження різних стереотипів і упереджень, що існують в масовій свідомості. Тому актуальним є систематичне вивчення військового дискурсу, оскільки він є важливою невід'ємною частиною інформаційних і психологічних операцій, що проводяться паралельно з бойовими діями.

На стадії вирішення політичного конфлікту використання маніпулятивних технологій також є вкрай несприятливим, оскільки може призвести навіть до ескалації нового конфлікту. Тому найбільш ефективною стратегією поведінки на стадії завершення конфлікту є кооперація. Вона сприятиме вибору компромісу, співпраці, пристосування в якості стратегії завершення конфлікту, що дозволить значно пришвидшити досягнення миру.

Слід зазначити, що одним із найважливіших етапів розвитку конфлікту є постконфліктна стабілізація ситуації. Саме ця фаза сприятиме попередженню появи нових конфліктів. Виділяють наступні шляхи стабілізації політичної системи: соціальне маневрування, політичне маневрування, політичне маніпулювання, інтеграція контреліти в політичну систему, ослаблення опозиції та силовий тиск [8, с. 126].

На важливість стабілізації вказує вітчизняна практика. В українському суспільстві не завжди закінчення чи вирішення політичного конфлікту характеризується миром і співпрацею сторін. Інколи закінчення одного конфлікту може стати причиною для розвитку іншого, який, як правило, ще більш небезпечний, ніж попередній. Наприклад, політичний конфлікт кінця 2013 – початку 2014 року щодо подальшого розвитку українського суспільства в євроінтеграційному напрямку закінчився достроковими виборами Президента України і підписанням угоди про асоціацію. Але цей політичний конфлікт став причиною дестабілізаційних процесів на сході країни та анексією Кримського півострова [2, с. 176]. Це вказує на те, що необхідно продовжувати здійснення заходів по примиренню учасників конфлікту уже на постконфліктному етапі. Адже, якщо одна із сторін протистояння не задоволена кінцевим результатом, то такі дії можуть стати джерелом нового конфлікту з іншим об'єктом, на іншому рівні і з іншим суб'єктом складом учасників. Найбільшу небезпеку на цій стадії представляє використання маніпулятивних технологій.

Політичне маніпулювання на стадії стабілізації ситуації застосовується політичною владою для забезпечення свого стабільного функціонування. Воно здійснюється переважно через канали масової комунікації. Одним з найбільш ефективних методів маніпулювання на цій стадії є «створення образу ворога», яке передбачає покладання відповідальності за невирішені проблеми на інші політичні сили (наприклад, на опозицію), що відволікає увагу населення від гострих політичних і соціальних проблем.

Все вищенаведене дозволяє дійти до висновку, що на сучасному етапі суспільного розвитку політичний процес досить часто проходить в формі політичного конфлікту. Використання мовно-маніпулятивних технологій в ході конфлікту представляє значну небезпеку, оскільки пронизує всі фази розвитку конфлікту. Так, передконфліктна стадія характеризується тим, що маніпулювання є передумовою конфлікту та потужним фактором залучення до нього широкого кола учасників. На цьому етапі використовується широкий арсенал мовно-маніпулятивних прийомів – брехня та обман, популізм, створення соціальних міфів, навішування ярликів, спотворення фактів, зловживання довірою та використання ЗМІ для передачі необхідної для адресанта інформації. У фазі розвитку конфлікту найбільшу небезпеку мають маніпулятивні прийоми, що застосовуються у військовому конфлікті. До основних стратегій цього етапу необхідно віднести: стратегію формування образу «свій / чужий», стратегія уникнення почуття комунікативного дискомфорту та стратегія позитивної / негативної оцінки військової ситуації. При цьому використовуються такі мовні прийоми: особливі способи номінації діючих осіб та їх дій, виключення лексики з негативною конотацією та введення нейтральної, використання евфемізмів, оцінної та модальної лексики тощо.

На постконфліктній стадії одним з найбільш популярних прийомів політичного мовного маніпулювання є «створення образу ворога», що дає змогу не тільки уникнути відповідальності, а й перекласти її на політичного опонента.

Подальше дослідження вказаних стратегій та прийомів мовно-маніпулятивного впливу дасть змогу напрацювати ефективні методи виходу із кризової ситуації, вирішення та попередження конфлікту.

Бібліографічний список:

1. Петренко В.В. Політична мова як засіб маніпулятивного впливу: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 / В.В. Петренко. – К., 2003. – 17 с.
2. Білецька Ю.В. Політичні конфлікти: сутність та способи вирішення (специфіка прояву в політичному процесі сучасної України): дис. ... кандидата політ. наук : 23.00.02 / Ю.В. Білецька. – Одеса, 2015. – 213 с.
3. Козырев Г.И. Политическая конфликтология: учебное пособие / Г.И. Козырев. – М.: ИД «ФОРУМ»: ИНФРА-М, 2008. – 432 с.
4. Кара-Мурза С. Г. Манипуляция сознанием / С. Г. Кара-Мурза. – М.: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2002. – 832 с.
5. Бессарабова Н. Д. Слова-прикрытия в современных СМИ / Н.Д. Бессарабова // Журналистика и культура русской речи. – Вып.1. – М.: МГУ, 1996. – С. 57-69.
6. Монкош-Бошдан Я. Развитие коммерческой терминологии русского и польского языков в 80-90-е гг. XX в. : автореф. ... дис. д-ра филол. наук: 10.02.19 / Я. Монкош-Бошдан. – СПб, 1994. – 32 с.
7. Булыгина Т. В., Шмелёв А. Д. Языковая концептуализация мира: (на материале русской грамматики) / Т. В. Булыгина, А. Д. Шмелёв. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1997. – 576 с.
8. Політологія: Підручник / За заг.ред. І.С.Дзюбка і К.М.Левківського. – К.: Вища школа, 1998. – 415 с.

УДК 329(52)(045)

ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ЗМІНИ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ ЯПОНІЇ НА НОВІТНЬОМУ ЕТАПІ**Хома Н. М., д. політ. н., доцент кафедри теорії та історії політичної науки Львівського національного університету ім. Івана Франка****Хома Н. М. Трансформаційні зміни партійної системи Японії на новітньому етапі**

Стаття присвячена розгляду процесу становлення та еволюції партійної системи Японії. Охоплено період від кінця XIX століття, коли стартував процес партійного будівництва, до сьогодні. Досліджується період партійної системи Японії з наявністю домінуючої партії.

Ключові слова: політична партія, партійна система, Японія

Khoma N. M. Transformational changes of the party system of Japan at the latest stage

The article is devoted to the consideration of the process of formation and evolution of the party system of Japan. Covered the period from the end of the XIX century, when the party construction process started, until today. The period of the party system of Japan with the presence of the dominant party is researched.

Key words: political party, party system, Japan

Партійна система Японії є новим напрямком наукових досліджень української політології. Водночас цей об'єкт досліджень має достатньо тривалу історію та демонструє різноманітні модифікації партійного співіснування. Попри те, що Японія є відданою традиціям країною, її політичне життя, зокрема й партійна система, не стоять осторонь новітніх змін. З'ясувати, як Японії вдається зберігати традиційність у політиці та водночас реагувати на сучасні виклики часу, трансформуючи, зокрема, партійну систему, є нашим дослідницьким завданням. Така наукова розвідка актуальна в контексті вивчення широкого процесу активізації суспільних модернізацій у країнах різного рівня розвитку й можливостей під впливом глобалізаційних та інших викликів.

Тема еволюції партійної системи Японії увиразнилася найперше в історичних дослідженнях, пов'язаних з аналізом участі Японії у Другій світовій війні, повоєнними реформами та становленням представницької демократії (Н. Беседіна, Л. Павлішина, С. Петрова, Д. Стрельцов та ін.). Серед політологічних досліджень вітчизняних авторів виділимо науковий доробок Т. Іванець, яка приділяє увагу трансформаційним процесам в сучасній японській партійній системі. Загалом у вітчизняній політичній науці партіологічні дослідження Японії лише започатковуються. Попри те, що японістика в Україні розвивається уже чверть століття, політологічні дослідження цього напрямку є одиничними.

Упродовж кількох десятиліть політика Японії визначалася домінуючою партією – Ліберально-демократичною партією Японії. Опозиційні об'єднання громадян у період починаючи від 1955 року не мали реальних шансів вплинути на вектор розвитку країни. Однак, починаючи з 1990-х років ситуація в партійній системі вийшла з уже усталеного формату, а у 2009 році до влади навіть прийшла, хоч і не надовго, опозиційна сила (Демократична партія Японії, ДПЯ). Це пробудило політичні сили Японії до участі у змагальному політичному процесі, а в політичній науці почало обговорюватися питання модернізації японської партійної системи. З'ясувати, наскільки модернізуючими є ці зміни, чи не мають вони тимчасового характеру, є нашим дослідницьким завданням.

Для того, аби належно представити сучасні трансформаційні процеси японської партійної системи, доцільно, на нашу думку, зробити короткий екскурс в історію її формування. Зупинимось на кількох важливих еволюційних сходинках:

– перші політичні партії в Японії виникають наприкінці XIX століття: Айкоку кото («Суспільство патріотів», також зустрічається переклад Патріотична громадська партія, 1874); Дзіюто (Конституційна ліберальна партія,

1881); Кайсінто (Партія конституційних реформ, 1882); Тейсейто (Конституційна імператорська партія, 1882). Їх появі сприяв прискорений розвиток капіталістичних відносин, який витісняв військово-феодалні відносини, у яких не було місця партійним структурам. Від зародження у 1890 році парламентаризму японські партії поступово починали утверджуватися як політичні актори, але вони були недостатньо організовані, з «розмитотою» ідеологією. Останній чинник сприяв тому, що певний час на японську політику більше впливали не молоді партії, а міцні клани;

– з 1900 роком відбувся перехід до «партійних» кабінетів (урядів). Найбільш впливовою партією була Сейюкай (Партія друзів конституційної політики, утворена у 1900 році на базі партії Дзіното). Причиною зростання впливу партій була зміна покоління політиків: «на зміну самураям із південно-західних князівств почали приходити випускники університетів, які вирізнялися не тільки освітою та життєвим досвідом, а й походженням» [1, с. 142]. Водночас стримувальним для розвитку політичних партій Японії чинником була мізерна кількість виборців (1–3 % населення країни), низька політична культура основної маси населення та низка інших політичних чинників;

– епоха «демократії Тайсьо» (1912–1926) – період піднесення ролі партій у формуванні порядку денного японської політики, уряди формувалися домінуючими у парламенті політичними партіями. Загалом відбулося піднесення ліберально-демократичних цінностей, було запроваджене загальне виборче право (1925 р., для чоловіків), сформувалися перші пролетарські партії (зокрема, Комуністична партія Японії, 1922). Партії почали розглядатися як важіль впливу на владу японської торгово-промислової буржуазії в умовах прискореної індустріалізації та модернізації економіки;

– у 1927 році було запроваджене загальне виборче право; це стимулювало появу низки партій, найперше – лівого спрямування (Селянсько-робітничая партія, Соціалістична народна партія, Соціалістична масова партія);

– із 1929 року, тобто з початком Великої економічної депресії, змінилась економічна і політична кон'юнктура, партійні кабінети не змогли витримати натиск військових. Останній партійний кабінет 1932 року був завершенням епохи партійних урядів в Японії. Натомість відбувся реверс до антидемократичної системи військово-бюрократичного управління; військова диктатура загальмувала процес японського партійного будівництва. Партії лівого спрямування були заборонені, різко звузилися можливості парламентських партій вплинути на політику країни через мінімізацію функцій парламенту;

– з початком Другої світової війни в Японії формується «нова політична структура», яка передбачила саморозпуск усіх партій та об'єднання їхніх лідерів у антидемократичний Рух допомоги трону;

– у післявоєнний період відбувся партійний реверс, почали відроджуватися старі та засновуватися численні нові партійні структури. Усі перші коаліційні уряди були недовготривалими: травень 1947 – лютий 1948 рр. (уряд соціаліста Т. Катаями), лютий – жовтень 1948 року (уряд демократа Х. Асіди). Уже в лютому 1949 року відбулися парламентські вибори (до Палати представників), за результатами яких не було необхідності створювати коаліцію, позаяк Демократично-ліберальна партія* зайняла абсолютну більшість місць. Своім головним опонентом партія розглядала Соціалістичну партію Японії й усі наступні 38 років не припинялося протистояння керівної (ліберально-демократичної) та опозиційної (соціалістичної);

– значного впливу в післявоєнний період набувають соціалістична та комуністична партії Японії, що змушує в 1955 році дві інші потужні партії (консервативну та ліберальну) об'єднатися в єдину Ліберально-демократичну партію Японії.

Система домінування Ліберально-демократичної партії Японії означається як «система-55» (за роком появи); її ще називають системою домінування, півторапартійною системою. У 1993 році ця система була змінена коаліційним правлінням. Попри кількадесятилітній період домінування Ліберально-демократична партія Японії мала труднощі в площині партійної монолітності. Партія представляла інтереси великого капіталу, була організатором економічного піднесення, підвищення життєвого рівня населення [4, с. 127]. Але зі завершенням економічного буму на початку 1970-х років, потуга партії зменшилася: загострилися внутрішньопартійні фракційні суперечності, а на базі відламків ліберальних демократів утворилися нові структури (Новий ліберальний клуб, Консервативна партія та ін.).

Упродовж кількох десятиліть соціалісти були в опозиції до Ліберально-демократичної партії Японії, але через внутрішні суперечності в Соціалістичній партії Японії ця партія розділилася на дрібніші та перестала бути противагою ліберальним демократам. Так, у 1960-х роках від правого крила соціалістів відкололася правоцентристська Партія демократичного соціалізму; цю партію можна порівняти з британськими лейбористами. Опорою Партії демократичного соціалізму була права профспілка «Домей», котра увиразнювала інтереси «робітничої аристократії» великих технологічно сучасних виробництв.

Отже, ліберальні демократи втримували монопольну владу в Японії 38 років, із яких 34 (1955–1989) – мали більшість в обидвох палатах парламенту. Д. Стрельцов слушно відзначає, що у схожих системах із домінуючою партією, як-от у Швеції, Італії, правлячі партії знаходилися безперервно при владі довше, ніж Ліберально-демократична партія Японії, але вони не мали настільки довготривалого періоду абсолютної більшості у парламенті [5, с. 71]. У 1994 році Ліберально-демократична партія знову набула статус правлячої партії, але у складі коаліційного уряду (утримувала його до 2009 року, відновила з 2012 року). Бачимо, що ця партія є лідером за часом перебування при владі, адже термін перебування при владі у різних форматах більший, аніж домінуючих партій в Ізраїлі, Індії, Мексиці, Швеції та ін.

Природно постає питання: у чому ж секрет успішності японських ліберальних демократів? Уважається, що домінантні партії є внутрішньо цілісними та послідовними; вони здатні не лише задовольняти потреби своїх членів, але й забезпечувати внутрішню солідарність перед обличчям різних викликів (найперше, пов'язаних з активністю політичних опонентів) [6, с. 108]. Домінантний характер Ліберально-демократичної партії забезпечувався її умінням зберігати легітимність своєї влади, не вдаючись до явно антидемократичних процедур, але застосовуючи для цього

особливі політичні технології [5, с. 72]. Мова йде про особливі методи взаємин із політичними опонентами, включно з технологіями призведення до розколу опозиції, методами оновлення іміджу партії шляхом зміни її керівництва, особливими методами електоральної боротьби та ін.

На думку британського японіста Дж. Стоквіна, однією з причин стійкості феномена домінантної партії в Японії є т. зв. залежність від протореного шляху (англ. path dependence), яка відтворює певні стереотипи як на рівні загальнонаціональної політичної моделі, так і на рівні політики в конкретній області [7, с. 486].

Отже, у період 1955–1993 років партійна система Японії відповідала типу «система з домінуючою партією» (за Дж. Сарторі): цією силою була Ліберально-демократична партія Японії. У 1993 році однопартійне домінування було порушене. Довгострокова політика ліберальних демократів критикувалася не лише соціалістами, а й самими однопартійцями, яким видавалася очевидною потреба політичних реформ. Ліберально-демократична партія Японії не поступилася на виборах-1993, але розкололася: від неї відійшли Партія японського відродження та Нова партія Сакігаке. Створений після цих виборів уряд, очолюваний лідером Нової партії Японії М. Хосокавою, був коаліцією сил, опозиційних до ліберальних демократів (сюди входила низка партій – Соціалістична партія Японії, Партія японського відродження, Комейто, Демократична соціалістична партія, Нова партія Японії, Нова партія Сакігаке та ін.). Загалом коаліція, яка протистояла ліберальним демократам (т. зв. анти-ЛДП) була в парламенті увіражена вісьмома фракціями від семи партій, які були згуртовані опозицією до ліберальних демократів, але не мали внутрішньої політичної єдності. В контексті останнього не дивно, що уряд М. Хосокави пішов у відставку через вісім місяців, а наступний (уряд прем'єра Ц. Хати, лідера Партії японського відродження) – вже через два. Про слабкість анти-ЛДП свідчить і той факт, що вже у 1994 році прем'єр-міністром став соціаліст (Т. Мураяма), якого підтримала Ліберально-демократична партія Японії. Попри те, що з 1955 року ліберальні демократи та соціалісти незмінно суперничали, ними був укладений такий несподіваний для японської спільноти альянс. Із 1993 року розпочалася ера коаліційних урядів і несподіваних міжпартійних альянсів [3, с. 85]. Досвід коаліційної влади Японія уже мала (нами вище згадувалося про них), але ці спроби у повоєнний час успішними не були.

Особливостями сучасної японської партійної системи є: обмежена кількість партій, які мають реальний доступ до влади (перевага залишається за великими партіями); фракційність, притаманна партійним утворенням; відсутність чітко визначених ідеологічних відмінностей у різних партіях [2, с. 120]. Характерною рисою японських партій є те, що з самого початку вони створювалися не як інструмент для протесту та відстоювання певних індивідуальних інтересів, а як один із механізмів влади, направлений проти опозиції. Партії в Японії є, перш за все, інструментом впливу в парламенті, тому отримання парламентського представництва є їх основною метою.

У процесі трансформації партійної системи Японії помітні дві ключові події: 1) крах «системи-55» у 1993 році з приходом до влади семипартійної коаліції без Ліберально-демократичної партії Японії (ліберал-демократи втратили можливість одноособово домінувати в політичному житті країни, почався період коаліцій); 2) прихід до влади Демократичної партії Японії у 2009 році (ця подія оживила процеси в партійній сфері – починають активно виникати нові партії, які вливаються в політичне життя Японії). На виборах-2012 ліберальні демократи змогла повернути собі владу – це свідчить про те, що опозиційні партії наразі ослабкі, щоб не просто прийти до влади, але й утримати її. Це підтвердили й дострокові вибори-2014, на яких ЛДПЯ з великим відривом випередила інших кандидатів (ДПЯ, Партію інновацій, Комейто, Комуністичну партію та ін.). Утім, на 22.10.2017 р. заплановані наступні (також позачергові) вибори, де електоральна палітра може вивозмінитися.

Загалом в Японії на сучасному етапі зареєстровано кілька тисяч політичних партій, однак більшість із них нечисленні, діють виключно на регіональному рівні, жодного впливу на політичне життя країни вони не мають. Реальна влада знаходиться в обмеженій кількості партій, які мають своє представництво у парламенті. Трансформаційні процеси у традиційній консервативній Японії стають дедалі стрімкішими. Процес такої трансформації є динамічним предметом подальших наукових розвідок, особливо в контексті кожної наступної виборчої кампанії.

Примітки:

* Назва «Ліберально-демократична партія Японії» використовується з 1955 року, після низки внутріпартійних реформ: переіменування Демократично-ліберальної партії на Ліберальну партію (1950), об'єднання Ліберальної партії з Демократичною (1955).

Бібліографічний список:

1. Бесєдіна Н. В. Повоєнні реформи та становлення представницької демократії в Японії / Н. В. Бесєдіна // Історична пам'ять. – 2012. – № 28. – С. 140–154.
2. Іванець Т. Структура та особливості сучасної партійної системи Японії / Т. Іванець // Вісник Маріупольського державного університету. – Сер. «Історія. Політологія». – 2014. – № 11. – С. 115–121.
3. Павлішина Л. Ф. Особливості та труднощі переходу Японії від «системи 55 року» до коаліційного правління / Л. Ф. Павлішина // Сходознавство. – 2012. – № 57–58. – С. 85–94.
4. Петрова С. В. Партийная система Японии: особенности формирования и функционирования (по итогам последних парламентских выборов) / С. В. Петрова // История и историки в контексте времени. – 2003. – № 1. – С. 126–141.
5. Стрельцов Д. В. Система доминантной партии в Японии: некоторые уроки исторического опыта / Д. В. Стрельцов // Японские исследования. – 2016. – № 3. – С. 70–85.
6. Browne E. Factional rivals and electoral competition in a dominant party: Inside Japan's Liberal Democratic Party, 1958–1990 / E. Browne, Kim Sunwoong // European Journal of Political Research. – 2003. – Vol. 42. – pp. 107–134.
7. Stockwin A. A. Has changing the party in power in Japan made a real difference? / Stockwin A. A. // Japan Forum. – 2012. – № 24 (4). – pp. 471–489.

УДК 323.1:172.15:327

ПРОРОСІЙСЬКИЙ НАЦІОНАЛІЗМ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ**Савойська С. В., доктор наук в галузі політології, професор Міжнародної академії управління персоналом, доцент Київського національного університету будівництва і архітектури (Україна)****Савойська С. В. Проросійський націоналізм у сучасній Україні**

У статті досліджується проросійський націоналізм як поняття, а також його формування, виникнення та розвиток в Україні як явища. Автор констатує, що проросійський націоналізм має на теренах України свої особливості та історію розвитку. Звертається увага на те, що проросійський націоналізм в Україні сформувався і виник унаслідок заборон друкувати книжки українською мовою, функціонування освіти рідною мовою українців, знищення імперською Росією ознак української державності, а також – зіткнення двох різних за ідеологією систем та політичних сил, кожна із яких боролася за свою Українську державу. Звертається увага на те, що проросійський націоналізм майже знищив незалежну Українську державу, призвів до голодомору, переслідувань і розстрілів українців лише за те, що вони послуговувались українською мовою, вивчали її в освітніх навчальних закладах, досліджували свою історію, намагалися зберегти, розвинути і поширити рідну мову, культуру і літературу. У роботі стверджується, що СРСР як держава могла б існувати й досі, якби проросійський націоналізм не забороняв його мешканцям, зокрема й українцям, навчатися рідною мовою в освітніх закладах та повноцінно розвивати рідну мову, культуру і літературу. Тобто, мовна політика проросійського націоналізму будується на заборонах використовувати рідну мову та поширювати українську культуру публічно, а також – переслідуваннях, загрозуваннях, тероризмі, гібридній російській війні, яку Росія здійснює в Україні та ін.

Ключові слова: проросійський націоналізм, історія, сучасна Україна, українська мова, українська культура, українська література, мовна політика.

Savoyska S. V. Prorussian nationalism in modern Ukraine

The article examines prorussian nationalism as a concept, as well as its formation, emergence and development in Ukraine as a phenomenon. The author states that pro-russian nationalism has a history of development in Ukraine. Attention is drawn to the fact that prorussian nationalism in Ukraine was formed and arose on the basis of betrayal, the distribution of its territory, the ban on printing books in Ukrainian, the functioning of education in the native language of Ukrainians, the destruction of imperial Russia's features of Ukrainian statehood, and also the collision of two different ideological systems and political forces, each of which fought for its Ukrainian state. The article draws attention to the fact that prorussian nationalism destroyed the UNR as an independent state, at the beginning. The 1920 years led to the Holodomor, the persecution and execution of Ukrainians only because they were using the Ukrainian language, studied it in educational institutions, studied their history, tried to preserve, develop and spread their native language, culture and literature. It is argued that the USSR as a state could still exist if pro-Russian nationalism did not forbid its inhabitants, including Ukrainians, to study their native language in educational institutions and fully develop their native language, culture and literature. That is, the linguistic policy of prorussian nationalism is based on the prohibition on using the native language and spreading Ukrainian culture in public, as well as persecution, ganglia, terrorism, the hybrid Russian war, etc.

Key words: prorussian nationalism, history, modern Ukraine, Ukrainian language, Ukrainian culture, Ukrainian literature, language policy.

Постановка проблеми. Проросійський націоналізм як проблема має свою історію формування, виникнення та розвитку на території колишньої і сучасної України. Його виникнення пов'язано із російсько-українськими відносинами, які мали місце у середині та у другій половині XVII ст., коли Українська козацька держава увійшла до складу Московського царства. Антиукраїнська влада цієї держави швидко зрадила Богдана Хмельницького, уклавши з Польщею мирний договір. А з часом Польща і Московія розділили між собою територію України. Це дало можливість московитам, яких підтримували проросійськи налаштовані особи, асимілювати українців, забороняти їх рідну мову в освіті, церкві, адміністративній системі, книгодрукуванні, науці, публічній сфері, культурі тощо. Унаслідок їх діяльності українці втратили можливість відвідувати Українську православну церкву, писати і друкувати книжки українською мовою, розвивати українську мову, культуру, науку і літературу. Проросійські націоналісти не визнавали українську мову літературною, а український народ окремою нацією, яка, на їх думку, ніколи не мала власної історії, території, мови, культури і державності. Така їх ідеологія передавалася із покоління у покоління, яке формувалося на основі проросійської пропаганди та покаліченої історії, яку весь час переписували і змінювали російські та антиукраїнськи налаштовані історики. Така мовна політика супроводжувалася війнами, голодоморами, переслідуванням українців, їх розкулаченням, розстрілами та ін. Усе це підірвало культурну і державну основу СРСР, що призвело до розпаду цієї наддержави, яка в образі Росії ні на мить не залишає надію повернути те, що втратила. Ця ідея продовжує жити у головах проросійських націоналістів, які

мешкають на території незалежної України. Тобто, «проросійський націоналізм» як поняття, на думку М. Бучин, – це ідеологія, що бачить українців частиною однієї руської нації, до якої належать великороси, малороси і білоруси» [15, с. 331].

Метою статті є дослідити сутність і природу проросійського націоналізму як поняття і явища, яке гальмує розвиток української мови і культури українців, а також їх поширення у найбільш зросійщених регіонах сучасної України. У зв'язку із цим проросійський націоналізм варто розуміти як прагнення проросійськи налаштованих політиків до союзу із Росією, тобто сепаратизму, шляхом збереження у сучасній Україні «русского міра», боротьби лівих і центристських політичних сил за надання російській мові статусу другої державної/офіційної, що є одне і те саме, гальмування впровадження української мови в освіту України, поширення комунікацій українською мовою на Сході і Півдні країни. Тобто, проросійський націоналізм – це така ідеологія, яка не визнає ні української історії, ні українського народу, ні його мови, культури, звичаїв, традицій, державності та ін. На основі зазначеного створюється напруження, як зазначає Л. Нагорна, конкуренцією трьох основних ідеологій – комуністичної (проросійської), ліберальної (демократичної), яка пропонує мовно-політичний менеджмент, і націоналістичної, що провокують протистояння у ділянках проукраїнського і проросійського націоналізмів та їх фобій – русофобії та українофобії. Український націоналізм, як вважає Л. Нагорна, не може позбутися ознак нетерпимості та представляє росіян у вигляді «п'ятої колонії», а російський – імперських амбіцій, тому експлуатує образ росіян як жертви «насилницької українізації» [10, с. 43-44]. Водночас проросійський націоналізм в Україні представляє проукраїнських політиків як бандерівців, які забороняють розмовляти російською мовою. З таким твердженням згодні проросійськи налаштовані науковці, які вважають, що жодну мову насилницьким способом ні прищепити, ні заборонити не можна. Виходячи із цього, російська мова і культура в Україні, на думку А. Фоміна [18], принижуються. Більше того, на їх думку, російська мова етнічним українцям у минулому не нав'язувалася, тому вона має використовуватися нарівні з українською у суді, законодавстві та ін. Зважаючи на це, російська мова має бути залишена у тому становищі, у якому перебувала до 1996 року [8, с. 532]. Таке розуміння історії та мовної політики у минулому є наслідком деструктивної мовної політики, яка упродовж століть проводилася на території Української держави Московією, Російською і Радянською імперіями. У зв'язку із цим проросійськість, на думку Т. Новаченко, утверджується завдяки підтримці громадянами Росії політичного режиму В. Путіна, тобто його «керованої демократії», що робить його легітимним навіть за згорання демократичних інститутів. Це пояснюється бажанням російського населення жити з «царем-батечком» у сильній державі, яку «всі бояться, але поважають» [17, с. 233].

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано окремі аспекти розв'язання даної проблеми, на які спирається автор, пов'язаний з прізвищами таких науковців, як М. Бучин, І. Діак, І. Дзюба, О. Заремба, П. Кононенко, В. Котигоренко, І.Кресіна, І. Курас, О. Куць, О. Майборода, Л. Нагорна, Т. Новаченко, Л. Масенко, А.Погрібний, С. Римаренко, Н. Ротар, В. Складар, Т. Флоринський, Д. Яремчук та ін. На думку науковців, проросійський націоналізм майже в усі роки незалежності, починаючи від проросійськи налаштованого екс-Президента Л. Кучми і закінчуючи деструктивною мовною політикою екс-Президента В. Януковича, гальмував впровадження української мови в освітні навчальні заклади на Півдні і Сході України, переводив їх на двомовний (російсько-український) або одномовний (російський) режим викладання, скорочував групи і класи, де навчання здійснювалося українською мовою; не дозволяв відкривати навчальні заклади з українською мовою викладання, намагався запровадити російську мову у статусі офіційної/ другої державної або регіональної на місцевому рівні. Серед українських науковців панує думка, що із проросійським націоналізмом допоможе боротися створення єдиної національної церкви, яка зможе йому протистояти, та об'єднання української спільноти навколо національних інтересів та цінностей, зокрема української мови та культури. На цю тему є багато різних думок науковців, які покищо невзможі дійти спільної думки. Вони вважають, що проросійський націоналізм виникає тоді, коли влада не здійснює мовну політику належним чином, не захищає та не поширює державну мову на усій території України, не захищає мову загарбника, дбає не про загальнодержавні і загальнонаціональні інтереси, а лише про власті. Це ставить під загрозу існування етнічних українців як нації, їх мови, культури, незалежності, соборності і державності.

Проросійський націоналізм, на думку науковців, – це протидія політиці українізації, гальмування поширення комунікацій українською мовою, що базуються на мовно-політичних конфліктах та сепаратистських настроях проросійськи налаштованих політиків, які на початку 1990-х рр. активізувалися як антиукраїнська політична сила. Мовно-політичні конфлікти в українській владі, що пов'язані з проросійськи налаштованими політиками, вітчизняні науковці пояснюють як протистояння українських демократів проросійському наступальному націоналізму. Водночас право російської національної меншини претендувати на частину української території науковці розуміють як наступ на мовно-культурні та державницькі права українського народу. Більше того, проросійський націоналізм має у сучасній Україні негативні наслідки особливо у Донецькій і Луганській областях та в АР Крим, де мовне питання перетворилося на серйозну територіально-політичну та військову проблему. Проросійські політичні сили дестабілізували у цих областях політичну обстановку: вони залякували мешканців Сходу бандерівцями, а – Криму українським націоналізмом та загрозою татаризації. Тобто, «проросійськість, як зазначає Т.Новаченко, - це спрямованість на підтримку політичної системи Російської Федерації, відчуття приналежності до російського народу, сповідування сумісних із ним світоглядних та психологічних установок, манери відчувати і думати, а також – традицій, звичаїв і цінностей» [17, с. 233].

Виклад основного матеріалу. В основі проросійського націоналізму знаходиться проблемна ситуація, що виникла між українською та російською мовами, яка з часом загострилася і перетворилася у конкурентну боротьбу. Якщо в СРСР російська мова була панівною і поступово витісняла українську, то після остаточного його розпаду повноправне функціонування української мови як державної наштовхнулося не тільки на опір і протидію окремих

проросійських націоналістів, а й на безпорадність держслужбовців. З одного боку, проросійські політичні сили в Україні, з іншого боку, владні структури Російської Федерації не бажають втрачати на теренах незалежної України свої інтереси. Не зважаючи на те, що в Україні діє понад 30 російських театрів, а фонди бібліотек нараховують 440 млн. книг російською мовою, що становить 55% від загального фонду бібліотек України, російську мову, на думку проросійськи налаштованих націоналістів, всеодно потрібно захищати, розвивати і поширювати [2, с. 256-258]. Звідси Л. Нагорна заявляє, що владні структури Російської Федерації тиснуть на свідомість російськомовних громадян Сходу і Півдня України, розігруючи етнічну карту у формі «захисту співвітчизників», ...що може стати інструментом дестабілізації в Україні [11, с. 199]. Утім, якщо зважити на ту ситуацію, яка є в Україні наразі, то ця цитата Л. Нагорної стала пророкою. Ще точніше на цю тему висловилося дружина російського експрезидента Л. Путіна, яка заявила, що кордони російського світу проходять по кордонах застосування російської мови. Тут ми починаємо розуміти яким чином мовне питання пов'язане з етнічними українцями, їх рідною мовою, культурою, державністю, незалежністю, соборністю, а також – діяльністю в Україні проросійських націоналістів.

Враховуючи думку різних науковців і політиків, національно-демократичні політичні сили намагаються довести, що етнічні українці є корінним і найчисельнішим етносом в Україні, тому українська мова має бути єдиною державною. Більше того, вона має займати чільне місце у гуманітарному розвитку держави, а також – об'єднувати всіх українців у єдину націю. Водночас скорочення кількості годин, які виділяються для опанування гуманітарних дисциплін, відсутність на поч. 1990-х рр. належного навчально-методичного забезпечення, нестача україномовних кадрів - усі ці проблеми створювалися штучно для того, щоб загальмувати у зародку гуманітарний розвиток держави, який було спрямовано і затверджено у грудні 1995 року Міносвіти України спеціальним документом «Концептуальні засади гуманітарної освіти в Україні». Така мовна ситуація негативно вплинула на престиж української мови як державної, зокрема на Півдні і Сході України. Вакуум, який штучно створювався, заповнювався російською мовою: замість українських шкіл і класів у південних і східних регіонах держави усе частіше стали відкриватися із російською мовою навчання, які забезпечувалися російськомовною літературою, котра регулярно завозилася із Російської Федерації. Звичайно, що все це не сприяло єднанню українського суспільства, шлях до якого з кожним роком ставав усе коротшим і складнішим.

Утім, така мовна політика владних сил Росії і проросійських сил України створює конфліктну ситуацію у різних регіонах країни і цим дезінтегрує владу у державі. Виходячи з зазначеного вище, в українському суспільстві проблема мовної і політичної єдності стала актуальною. Саме у цей час мовна проблема активізується, а опозиційні політичні сили більше орієнтуються на економічні та політичні зв'язки з Росією і наполягають на рівних правах двох мов – російської та української. Проросійськи налаштована політика в Україні почала діяти на державному рівні з доби правління другого Президента Л. Кучми, який у своїй інавгураційній промові 19 липня 1994 р. висловив бажання надати російській мові офіційного статусу. Така заява, на думку багатьох науковців, зокрема І. Кураса, найвищої посадової особи держави негативно вплинула на характер і темпи впровадження в Україні української мови як державної: уже восени 1994 р. у південно-східному і центральному регіонах зменшився набір учнів у перші класи з українською мовою навчання. А у 1994-1996 рр., порівняно з попереднім періодом, сповільнилися темпи переведення шкіл на україномовний режим навчання [4, с. 430].

За словами В. Кулика «Л. Кучма запровадив так звану децентралізацію гуманітарної політики, що дозволяла втілювати різні ідеології у різних регіонах України» [3, с. 232, 233], на що швидко відреагували міські, районні та обласні держадміністрації, зокрема на Півдні і Сході держави, які своїми рішеннями про впровадження російської мови як офіційної або робочої мови ще більше роз'єднали українське суспільство. Щоб протидіяти «насильницькій українізації», Луганська обласна рада ухвалила таке рішення у жовтні 1994 р., Харківська міська рада – у грудні 1996 р., Донецька обласна рада – у березні 1997 р., міськради Донецької області такі, як Харцизьк, Горлівка, Маріуполь, райrada Волноваського району, міськрада м. Новомосковська Дніпропетровської області, міськрада м. Лисичанська Луганської області – у квітні 1999 р., Запорізька міськрада – у жовтні 2000 р., у м. Миколаєві, м. Дніпропетровську - влітку і восени 2000 р. Утім, такі ухвали місцевої влади були опротестовані регіональними органами прокуратури як нелегітимні. Такі ухвали місцевих рад, за словами академіка НАН України І. Кураса, ухвалювалися на противагу розпорядженням органів місцевої виконавчої влади щодо забезпечення функціонування української мови як єдиної державної [4, с. 441, 442].

Опираючись на зазначене, Л. Масенко вважає, що у статусі офіційної, тобто державної мови, має виступати одна мова найчисельнішого етносу, що цілком відповідає, на її думку, загальноприйнятій світовій практиці побудови національної держави, оскільки мова належить до головних чинників консолідації населення у межах однієї країни. Функціонування в одній країні двох офіційно закріплених мов порушує мовно-культурну та національну єдність її мешканців, що стає джерелом постійного конфлікту між двома різномовними частинами населення і дестабілізації суспільного життя. Врешті-решт, це, на думку Л. Масенко, може призвести до розпаду єдиної держави на частини за мовною ознакою [9, с. 56]. Так українська мова стала втрачати завойовані позиції, тобто поступилася російській, зокрема на Півдні і Сході держави. Свідченням цього є результати перепису населення 2001 року, де зазначається, що україномовних українців у Луганській області поменшало на 4,9% у порівнянні з даними перепису 1989 року, а шанувальників російської мови збільшилося [6]. Подібна ситуація була і в Донецькій області, де українську мову вважали рідною лише 24,1% населення краю, що було на 6,5% менше, ніж за даними перепису 1989 року. Російською мовою користувалося 74,9% осіб, що у порівнянні з минулим переписом населення цей показник збільшився на 7,2%. Тобто, наслідки діяльності в Україні проросійських націоналістів свідчать, що російськомовних українців за 12 років побільшало: якщо у 1989 році у Донецькій області було 2,8%, у Луганській – 5,3%, в АРК – 0,1%, де кількість українців, що визнали рідною російську мову, упродовж 1989-2001 рр. зросла на 12,1% [12].

Стає зрозуміло, що проросійські політичні сили, зокрема зазначених вище регіонів, діють за спеціальною програмою Російської Федерації. Вони заперечують самодостатність і перспективність української мови і культури, тому закликають надати російській мові статусу державної та створити новий союз з Росією. За словами М. Панчука, «розробники і виконавці цієї програми російську мову розглядають як важливий фактор нової інтеграції «втрачених територій» навколо Москви» [14, с. 132, 145]. Схожу думку розвивають у своїй статті О. Лановенко і О. Шевченко, які доводять, що російська мова виступає не стільки як інструмент етносоціокультурної ідентифікації, скільки як каталізатор спільної історичної пам'яті. У результаті такої політики російська мова перетвориться на проблему прав і свобод росіян в Україні. У такому контексті російська мова і культура ототожнюються із російською державністю, тому сам факт російськомовності ставить людину перед дилемою: усіма силами домагатися воз'єднання України з Росією або уведення в Україні подвійного громадянства. При цьому усе це робиться для того, щоб сформувати у свідомості громадян України негативне ставлення до української незалежності [5, с. 164, 165]. Відчутну роль у політиці проросійського націоналізму відіграє також регіональна еліта і преса, які спільними зусиллями дискредитують українську мову і культуру, нав'язуючи українській спільноті думку про те, що виразні засоби і лексичний склад російської мови значно багатші за українську мову, яка є несучасною, позаяк описати нею сьогодення видається неможливим [7, с. 86].

Невід'ємною складовою проросійського націоналізму, тобто його підґрунтям, є лідери і члени російських громадсько-політичних та культурних організацій, які О. Майборода назвав «російським націоналізмом». Вони основну увагу зосереджують на питаннях відновлення традиційних російських цінностей, відродження Радянського Союзу, російськомовної освіти, збереження та розквіту російської культури у сучасній Україні, задоволення релігійно-духовних потреб російського населення, сприяння співробітництва із Російською Федерацією, залучення росіян до активного життя та надання російській національній меншині в Україні особливого статусу. Приміром, предметом турботи найбільшого російського товариства «Русь» протягом усіх років незалежності були питання російськомовної освіти та надання російській мові в Україні статусу другої державної/ офіційної чи хоча б - регіональної. На думку Н. Ротар, російський націоналізм в Україні підтверджується зрізом масової самосвідомості росіян, серед яких 16% вважає, що кордони України як незалежної держави повинні бути такими, якими вони були на момент руйнування СРСР, 30% дотримується думки, що Україна може бути незалежною лише у кордонах 1991 р, але без Криму, 15% – без Криму і Донбасу, 11% росіян переконані, що тільки Західна Україна має утворювати незалежну Україну, і такий відсоток стверджує, що жодна частина України не може мати незалежності [16, с. 152].

Російські інтереси і цінності в Україні відстоюють проросійські націоналісти, тобто лівоцентристські політичні сили. На основі їх ідеології з'явилися нові паростки російського націоналізму, які створюють для української спільноти умови повернення у «рідне лоно» Російської імперії, не бажаючи визнати історичний факт незалежності Української держави. Поширення проросійської ідеології, яка, на думку М. Бучина, є проросійським націоналізмом [15, с. 331], на певний час загальмувала «Помаранчева революція», що було стратегічною перемогою національно-демократичних політичних сил. У відповідь на комунікативну політику «помаранчевих», у яких мовно-політична стратегія суттєво відрізнялася від стратегічної ідеї проросійських націоналістів, останні спровокували «парад мовних суверенітетів», що відбувся на території їх електоральної підтримки, мешканці якої, опираючись на підтримку місцевих політиків, продовжували зберігати проросійську свідомість та статус-кво для мови колишньої метрополії, що гальмувало та відтермінувало консолідацію українського суспільства у єдину політичну націю. Утім, «Революція гідності» [13, с. 330], анексія АР Крим та російсько-українська війна на Сході України довели, що проросійські налаштовані політики готові, на думку І. Дзюби, здати російському націоналізмові «українську історію, національну пам'ять [1, с. 245], культурну самобутність, мову та всі інші цінності в обмін на риторику братерства, не зважаючи на образи національної гідності та державного престижу» [1, с. 476].

Висновки та перспективи дослідження. Таким чином, російська мова і культура в Україні має більш, ніж потрібно можливостей, а мовні права російської національної меншини не порушуються, скоріше навпаки, на Півдні і Сході України, які зорієнтовані на Росію, скорочується використання української мови як державної. Тому у ділянці мовно-гуманітарного розвитку України, а також у ділянці єднання українського суспільства за роки незалежності України відбулися лише незначні зміни, бо половина населення України залишилася російськомовною, яка стала на перешкоді до мовної і культурної консолідації не лише титульного етносу, а й усього суспільства. Тому мовно-політична ситуація, яку штучно створили проросійські політичні сили у мовній сфері, переключила ті здобутки, які було досягнуто в об'єднавчому процесі. Це відбилося на якості вивчення української мови, її об'єднавчому потенціалі, престижності, скороченні годин, які виділялися на вивчення дисциплін, зокрема гуманітарного циклу у навчальних закладах України. Об'єднавчий процес, який розпочала українська мова ще на початку 90-х років минулого століття, може забезпечити лише патріотична регіональна еліта, яка буде чесно служити своїй державі і народу. Враховуючи зазначене, проросійський націоналізм винен у розколі СРСР як наддержави та її зникнення на карті світу. Проросійські налаштовані політики і наразі гальмують поширення української мови у найбільш зросійщених регіонах сучасної України, а також намагаються зберегти статус-кво для російської мови. Не зважаючи на те, що усі ці явища пов'язані з проросійськи налаштованими політиками в Україні, сам термін «проросійський націоналізм» з'явився зовсім недавно. Його виникнення пов'язано у сучасній Україні з русифікаційною політикою лівоцентристських політичних сил, які не втомлюються сподіватися на повернення України у лоно Росії. Враховуючи актуальність зазначеної проблеми, вона матиме своє продовження у наступних розвідках.

Бібліографічний список:

1. Дзюба І. Нагнітання мороку: Від чорносотенців початку ХХ століття до українофобів початку століття XXI. – К.: Вид. Дім «Києво-Могилянська академія», 2011. – 503 с.
2. Кривицька О. Регіональні модифікації полікультурних відмінностей України // Наукові записки / Курасівські читання – 2005. – К.: ІПіЕНД, 2006. – Сер. «Політологія і етнологія». – Вип. 30, кн. 1. – С. 256 - 258.
3. Кулик В. «Творення здорового глузду» в сучасному українському дискурсі з мовно-етнічних проблем // Наукові записки. – К.: ІПіЕНД, 2003. – Сер. «Політологія і етнологія». – Вип. 24. – С. 232-235.
4. Курас І. Етнополітологія. Перші кроки становлення. – К.: Генеза, 2004. – 736 с.
5. Лановенко О., Шевченко О. Спільний українсько-російський інформаційний простір як зона можливого соціокультурного впливу на Україну // Стратегічна панорама. – К., 1998. - № 3-4.- С. 164-167.
6. Луганська область: перепис населення 2001 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lygansk.citynews.net.ua/2006/11/10987>.
7. Майборода О., Рафальський О. Загальнонаціональні та регіональні інтереси в сучасній Україні // Регіональні версії української національної ідеї: спільне і відмінне. Збірник статей. – К.: Світогляд, 2005.– С. 86-89.
8. Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького; Редкол.: Ю. І. Римаренко (відп. ред.) та ін. – К.: Довіра: Генеза, 1996. – 942 с.
9. Масенко Л. Річ не просто в мовній проблемі. Річ у тенденції до розпаду єдиної держави за мовною ознакою // Віче. – К., 2003. - № 4. - С. 56-59.
10. Нагорна Л. Дискурс-аналіз у предметному полі етнополітології // Етнополітологія в Україні: здобутки, проблеми, перспективи. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції 27-28 вересня 2003 року. – Київ: Світогляд, 2004. – С. 36-46.
11. Нагорна Л. Феномен криптоетнічності у контексті вітчизняного політичного досвіду // Наукові записки. – К.: ІПіЕНД, 2003. – Сер. «Політологія і етнологія». – Вип.24. – С. 199-202.
12. Нарушевич С. Національний склад та рідна мова населення Донецької області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.donetskstat.gov.ua/census.php?ncr=||&ncr1=2>.
13. Новий тлумачний словник української мови у чотирьох томах. Том 2 / Укладачі: В. В. Яременко, О. М. Сліпушко. – Київ: Видавництво «Аконіт», 2001. – 911 с.
14. Панчук М. Мовно-культурні проблеми у висвітленні регіональної преси // Регіональні версії української національної ідеї: спільне і відмінне. Збірник статей. – К.: Світогляд, 2005. – С. 132-145.
15. Політологія: сучасні терміни і поняття. Короткий навчальний словник-довідник для студентів ВНЗ I-IV рівнів акредитації. – 4-те видання, виправлене і доповнене / укладач В. М. Піча, наук. редакція Л.Д.Климанської, Я. Б. Турчин, Н. М. Хоми. – Львів: Новий Світ. – 2000, 2015. – 516 с.
16. Ротар Н. Автономна Республіка Крим як цільова аудиторія впливу російського імперського націоналізму // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. – Луцьк: Вежа-Друк, 2016. – С. 152-159.
17. Сучасна політична лексика: енциклопедичний словник-довідник / [І. Я. Вдовичин, Л. Я. Угрин, Г. В. Шипунов та ін.]; за наук. ред. Хоми Н. М. – Львів: «Новий Світ - 2000», 2015. – 396 с.
18. Фомін А. Російська мова в Україні // Вільна думка. – Москва, 4 травня 2006. – С. 115-124.

УДК 323.21

ОСОБЛИВОСТІ ТА ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ ВОЄННО-ПОЛІТИЧНОГО КОНФЛІКТУ НА СХОДІ УКРАЇНИ

Чупрій Л. В., доктор політичних наук, канд. філос. наук, Директор Центру соціально-політичних досліджень «Генеза», професор кафедри соціології та політології Національного авіаційного університету,

Загребельний О. В., Київський національний університет імені Тараса Шевченка (Україна)

Чупрій Л. В., Загребельний О. В. Особливості та шляхи вирішення воєнно-політичного конфлікту на сході України

У статті досліджуються ключові визначення гібридної війни, зокрема акцентується, що одним з найбільш поширених є її тлумачення як протистояння, в якому широко застосовуються політичні, економічні, інформаційні, гуманітарні та інших невійськові заходи, що реалізуються із задіянням протестного потенціалу населення. Аналізуються шляхи вирішення даного конфлікту, де акцент робить на застосуванні дипломатичних заходів, зокрема ведення переговорів конфліктуючих сторін з використанням нормандського та женецького форматів.

Досліджуються ключові моделі вирішення збройного протистояння на сході країни і вірогідність їх реалізації. Розглядаються можливості входження України до НАТО, зазначається, що отримання членства в ЄС і НАТО є найбільш ефективним шляхом зміцнення безпеки України.

Ключові слова: воєнно-політичний конфлікт, асиметрична, гібридна війна, НАТО, війна трьох кварталів.

Chupriy L., Zagrebelny A. Features and ways of solving the military-political conflict in the east of Ukraine

The article explores the key definitions of the hybrid war, in particular, focuses on the fact that one of the most common is its interpretation as a confrontation in which political, economic, information, humanitarian and other unconventional methods are being widely applied, using local population protests. The ways of solving this conflict are analyzed, where the emphasis is on the application of diplomatic measures, in particular, the negotiation of the conflicting parties using the Norman and Geneva formats.

Key words: military-political conflict, asymmetric, hybrid war, NATO, war of three quarters.

Постановка проблеми. Сьогодні Україна стоїть перед рядом загроз і викликів, серед яких одним із основних є вирішення військово-політичного конфлікту у східних регіонах країни і відновлення територіальної цілісності нашої держави. Відтак пошук шляхів вирішення даного протистояння є дуже актуальним на сучасному етапі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досліджуючи історичні етапи дослідження даної проблематики, слід зазначити, що одними із перших дану тематику аналізували такі науковці як Р. Дарендорф, Л. Козер, Г. Зіммель, П. Сорокін, які досліджували функції та механізми регулювання конфліктів і сформулювали функціональну теорію конфлікту.

В Україні даною проблематикою займається цілий ряд науковців: А. Бандурка, В. Друзь, М. Пірен, А. Ішмуратова, О. Валевський, В. Горбулін, О. Литвиненко, Л. Герасіна, М. Панов, А. Пойченко, І. Бекешкіна, А. Ручка, В. Танчер та ін., які представляють власний погляд на політичні конфлікти в українському суспільстві.

Етнонаціональні аспекти політичного конфлікту розглядаються в дисертаційних дослідженнях А.Гарібджаняна, А. Дацюка, О. Загребельного, М.Ларченко, С.Магди, І.Петрової, В.Пінцака, К.Поліщука, Ю.Скорохода, А.Кіссе, В.Котигоренка та інших. Феномен військово-політичного конфлікту досліджується в роботах дослідників В.Безрученко, О.Батрименко, І.Жніна, С.Сірого. Досить ґрунтовно дану проблематику розглядав Г.Перепелиця, аналізуючи сутність воєнно-політичного конфлікту. Сутність гібридної війни досліджували такі науковці як Ф. Хоффман, О. Загребельний, С. Магда. Так за визначенням С. Магда, «Гібридна війна – це прагнення підпорядкувати одну державу іншій, застосовуючи різні інструменти». Бойові дії в ній стоять на другому плані. «Адже мета ведення «гібридної» війни – це залякування, а не знищення», вважає дослідник. Суть «гібридної» війни полягає в тому, що її ведуть навіть без офіційного оголошення [9]. Дослідник також зазначає, що гібридна війна – це не тільки «зелені чоловічки». Вона має багато складових і багато «облич». Це і «проксі-війна», і «заколот-війна», і «нелінійна війна», та «консцієнтальна війна». Кожен з видів агресії використовується в певний час і в певному обсязі – з метою досягнення найбільшого результату з найменшими втратами.

Мета статті. Дослідити особливості військово-політичного протистояння на сході України та намітити шляхи і механізми вирішення даного конфлікту.

Виклад основного матеріалу. На думку більшості експертів, збройний конфлікт, який відбувається на сході України, ми можемо охарактеризувати як гібридну, асиметричну війну Російської Федерації проти України.

Концепцію гібридної війни крім зарубіжних дослідників розробляли також і російські науковці та військові. Так начальник Генштабу РФ генерал Валерій Герасимов, виступаючи на зборах Академії військових наук у 2013 році, так охарактеризував гібридну війну: «Акцент використовуваних методів протидії зміщується в бік широкого застосування політичних, економічних, інформаційних, гуманітарних та інших невійськових заходів, реалізованих із задіянням протестного потенціалу населення. Все це доповнюється воєнними заходами прихованого характеру, в тому числі реалізацією заходів інформаційного протидії та діями сил спеціальних операцій. До відкритого застосування сили – часто під виглядом миротворчої діяльності та кризового реагування – переходять тільки на якомусь етапі, в основному для досягнення остаточного успіху в конфлікті» [8, с.171].

У цих розробках російського Генштабу вочевидь були використані теоретизування колишнього білоемігранта Євгенія Месснера, праці якого в Росії стали поширюватися з 2006 року. Це не «класична війна», а новий тип «спецоперації». Дослідник Месснер розробив концепцію, згідно з якою майбутні війни будуть точитися не за території та ресурси, а «за душі націй», то будуть бунтівні війни – «заколот-війни». Тобто це будуть такі конфлікти, в яких матеріалом є національні та соціальні чвари й дезінформація, вони, по суті, є війнами передусім психологічними, а спосіб їх ведення передбачає провокування напруженості та пропагандистську діяльність. У таких «війнах» найбільш корисним є «спецназ», добре навчені підрозділи для неконвенційних дій. Результат таких воєн не вирішується на полі бою. В таких операціях армія служить не стільки для відлякування противника, як для залякування населення та збройних сил потенційного ворога [10].

Не оминув цей теоретик війни і моральний аспект таких дій та їх глобальне призначення. Він зазначав: «Треба припинити думати, що війна – це коли воюють, а мир – коли не воюють. «Заколот-війна» є розбій, жадливий, різноманітний, для совісті неприйнятний, але для безсовісного розуму зрозумілий і потрібний, як руйнування Світової структури, ймовірно не придатної для перенаселеного Світу» [10].

Тобто Кремль використовує той набір сил, засобів, способів та сценаріїв їх застосування, який він вважає достатнім для досягнення своїх цілей у протистоянні із задалегідь і цілеспрямовано зруйнованим сектором безпеки України. У міжнародній практиці конфлікт такого типу визначають як «війна чужими руками».

Росія готувалася сама та підготовлювала світ до цього конфлікту щонайменше сім років – від промови президента Росії Путіна в лютому 2007 року на конференції з безпеки в Мюнхені.

Крім суто класичних воєнних методів, Росія в рамках «гібридної війни» чи не вперше масштабно використовувала концепцію «війни трьох кварталів». Суть цієї концепції полягає в тому, що сучасний воїн повинен бути готовий в одному кварталі вести загальновоєнний бій, у другому – здійснювати поліцейські функції, у третьому – виконувати гуманітарні місії.

Мета Російської Федерації – за допомогою успіхів у локальних конфліктах підтвердити не лише можливість вирішувати тактичні завдання, а й зробити заяву на глобальне лідерство на основі «особливої моделі» відносин із навколишнім світом. Москва шляхом визнання незалежності Південної Осетії й Абхазії, анексії та включення до свого складу Криму вирішила дати свою відповідь на «прецедент Косово». Росія хоче в довгостроковій перспективі гарантувати свій вплив завдяки створенню «зони привілейованих інтересів» по периметру власних кордонів і домогтися визнання свого права на втручання у внутрішні справи суверенних держав і силові дії в цій зоні. Фактично така поведінка Російської Федерації – це виклик для ЄС і США, очікувальна стратегія яких чи позиція м'якої сили можуть бути неефективними в протистоянні з Росією. Відтак існує необхідність дієвіших кроків з боку Заходу, а також необхідність переглянути структурне та функціональне навантаження міжнародних організацій і міжнародні правові норми, покликані забезпечити ефективне функціонування системних міжнародних механізмів[11].

Про зміну парадигми війни в сенсі залучення до неї невоєнних структур говорить і Ф. ван Каппен: «Гібридна війна» є поєднанням класичного типу війни з використанням нерегулярних військових формувань. «Держава, що веде гібридну війну, реалізує договір з недержавними виконавцями – бойовиками, терористами, групами місцевого населення, організаціями, зв'язок з якими повністю заперечується. Ці виконавці можуть робити такі речі, які сама держава робити не може. Всю брудну роботу можна перекласти на плечі недержавних формувань» [6, с. 46].

Концепція «війни трьох кварталів», яку реалізує Росія на території України, наочно демонструє справедливість наведених міркувань. Особливо це стало очевидним під час анексії Криму. Проте зазначена концепція була реалізована не в «просторовому», а в «часовому», до того ж «зворотному» її вимірі. Спочатку «зелені чоловічки» з'явилися в Криму як виконавці квазігуманітарної місії із забезпечення «прав російськомовного населення». Однак поступово перейшли до виконання функцій квазіполіцейських щодо забезпечення потрібного Москві проведення «референдуму». Незабаром вони вже виконували і квазівоєнні функції щодо силового нав'язування виконання результатів «референдуму» [5, с. 68].

У 1975 році британський вчений міжнародник Е. Мак зробив важливий висновок: у більшості сучасних йому конфліктів сильні країни не зазнали воєнних поразок, вони зазнали поразки в політичному сенсі – не зуміли нав'язати свою волю супротивнику. Політична перемога слабкої сторони полягала в тому, що їй – шляхом застосування асиметричних способів ведення воєнних дій (переважно партизанських) – вдалося виснажити волю сильного ворога до продовження війни і досягнення поставлених цілей. Відповідно, і завдання України в нинішньому асиметричному протистоянні – двомірне. У зовнішньому вимірі – не піддатися на нав'язування нам зовнішньої, безперечно деструктивної для нашої державності, політичної волі Кремля, однак при цьому – виснажити супротивника. А у вимірі внутрішньому – забезпечити домінування нашої політичної волі у проблемних регіонах, не допускаючи, щоб вони виснажили нас економічно і політично.

Конфлікт, який відбувається в Україні та вже призвів до анексії Криму і збройного протистояння на сході країни, у низці випадків помилково або односторонньо трактується як виключно внутрішньоукраїнська проблема (громадянський конфлікт) або як конфлікт між Україною та Росією (українсько-російська війна). Звужене або одностороннє розуміння суті конфлікту призводить до того, що пропонувані шляхи його врегулювання не дають очікуваних результатів.

Нинішню кризу, яку можна назвати і українською, і російською, і європейською, і навіть загальносвітовою чи геополітичною, потрібно розглядати комплексно. Вона стала результатом збігу в одній точці і в один час трьох різнорівневих конфліктів: геополітичного (глобального), українсько-російського (регіонального) та власне внутрішньоукраїнського (локального).

На глобальному рівні – конфлікт між провідними гравцями на міжнародній арені, насамперед, між Росією та Заходом (під терміном «Захід» ми розуміємо США, ЄС, НАТО та інших гравців, які дотримуються спільних з ними норм поведінки на міжнародній арені). Передумови виникнення конфлікту зумовлені помилками у процесі створення та розбудови європейської та північноатлантичної архітектури безпеки та співробітництва на початку 1990-х років, хибними параметрами залучення країн пострадянського простору до європейської та євроатлантичної інтеграції. Провідні гравці на світовій арені порушили норми міжнародного права та застосували подвійні стандарти (від іракської авантюри до проголошення незалежності Косово), послабили моральний авторитет Заходу, створили низку прецедентів порушення міжнародного права. Косовський прецедент став бомбою уповільненої дії, відмова від надання Україні та Грузії Плану дій щодо вступу в НАТО розв'язали руки російському імперіалізму, а анексія Криму призвела до остаточної руйнації постбіполярної системи міжнародних відносин, яка існувала протягом останніх двох десятиліть.

На регіональному рівні маємо справу з двостороннім конфліктом між Україною та Росією, який був викликаний руйнуванням пострадянської системи відносин у регіоні та бажанням Росії відновити «історичну справедливість», повернути свої втрачені позиції у регіоні, який вона вважає власною сферою впливу, а також забезпечити собі належне місце у світовій та європейській архітектурі безпеки та співробітництва. Росія розглядає Україну насамперед як предмет свого впливу та ключову складову пострадянських інтеграційних процесів.

Відтак сьогодні постає нагальна потреба у розробці сценаріїв врегулювання конфлікту на сході. Від українсько-російського врегулювання та способу примирення буде залежати мир, стабільність та добробут не лише обох країн, але й інших країн регіону Східної Європи, Південного Кавказу та Центральної Азії [1].

На локальному (внутрішньоукраїнському) рівні маємо справу з конфліктом між закритими політичними та економічними суспільними інституціями і новим громадянським суспільством, якого не влаштувала олігархічна латиноамерикансько-пострадянська модель побудови держави та суспільно-економічних відносин.

Значення України для безпеки в ЄС і навіть у світі, підкреслював Збігнев Бжезінський ще 1997 року у своїй

книзі «Велика Шахівниця». Професор Бжезінський зазначав у ній, що в разі тісної співпраці в рамках Веймарського трикутника (Франція, Німеччина та Польща), розширеного приєднанням України, така вісь держав становитиме фундамент безпеки, не будучи одночасно загрозою для Росії та інших акторів на міжнародній арені [16]. У зв'язку з тим, що позаблоковість України не змогла гарантувати їй безпеку і забезпечити надійний захист національного суверенітету й територіальної цілісності, актуальним є негайна інтеграція оборонного потенціалу нашої держави в існуючу систему євроатлантичної безпеки.

Штучність проблеми сепаратизму на сході України та інспірованість конфлікту Росією обумовлює безпрецедентність такого типу конфлікту у світовій практиці.

Проблема розв'язання східноукраїнського конфлікту належить до суперечностей українського суспільства, які визначатимуть його долю на найближчі десятиліття. Проте під час цього конфлікту склалася ситуація, за якої національні інтереси українського народу підмінюються інтересами правлячих кіл України, що позбавляє можливості знайти спільну основу для інтеграції доведених до розколу частин суспільства, які представлені населенням Донбасу та іншої частини України.

Для подолання конфлікту потрібно в першу чергу домовитися про припинення збройного протистояння та розробку подальшої дорожньої карти. Для цього пропонується женевський чи нормандський формат переговорів. Слід зазначити, що женевський формат переговорів (Україна, Росія, ЄС та США) є форматом за участю усіх глобальних гравців, у якому бере участь Україна. Врегулювання на глобальному рівні є предметом переговорів у рамках самітів Великої сімки та Великої двадцятки, участь в яких беруть усі провідні актори міжнародних відносин.

Нормандський формат за участю України, Росії, Німеччини та Франції виключає США і переводить дискусії щодо врегулювання конфлікту з геополітичного на регіональний рівень. На цьому рівні спостерігається менше геополітичної конкуренції, що унеможливує в повній мірі розгляд питань оновлення архітектури міжнародної безпеки, ролі та місця всіх сторін конфлікту у світових процесах співробітництва та інтеграції.

Мінські домовленості виявилися способом часткової деескалації конфлікту на сході України, але доводять свою неспроможність як інструмента його остаточного врегулювання. Разом з тим наголошено, що повернення Донбасу на умовах спотвореної імплементації мінських домовленостей призведе до «боснізації» України з подальшим наростанням внутрішньої конфліктності та закріє для нас перспективи євроатлантичної інтеграції [11].

Досить ґрунтовно досліджував цю проблематику В. Горбулін, який визначив п'ять сценаріїв подальшого розвитку україно-російських відносин [2].

Сценарій «тотальної війни» можливий за умови прийняття керівництвом Росії рішення про початок відкритої воєнної агресії з метою отримання сухопутного коридору в Крим чи доступу до свого воєнного контингенту в Придністров'ї. Україна буде позбавлена вибору можливостей врегулювати конфлікт у Донбасі миром і буде змушена захищати свою незалежність, використовуючи всі наявні ресурси.

Сценарій «відтинання» або «стіни» передбачає остаточну відмову України від окупованих територій і повний розрив з ними. Подальша історична доля цих територій цікавитиме Україну лише з точки зору забезпечення її власної безпеки. Можливість реалізації цього сценарію базується на наявності значного ментального розриву між певною частиною жителів тимчасово окупованих районів Донбасу та більшістю українського суспільства.

Сценарій «сателітності» передбачає пошук способів сепаратного миру з Росією на вигідних для неї умовах, нехтування інтересів західних партнерів, визнання автономії Донбасу, відмова від повернення Криму. Такого стибу примирення позбавить зовнішню політику Української держави значної частини незалежності та прив'яже її історичну долю до історичної долі Росії.

Четвертий сценарій – «заморожування» конфлікту. Він полягає в «заморожуванні» конфлікту за зразком Придністров'я, Абхазії, Південної Осетії. В такому рішенні зацікавлена Росія, частина країн Євросоюзу і найбільш конформістські та проросійські шари європейського суспільства. Сутність такого врегулювання в тому, що постраждали в результаті конфлікту райони, так звані «ДНР» і «ЛНР», залишаються у складі України, можливо, на умовах надання їм особливих владних повноважень. За оцінкою В. Горбуліна, реалізація цього сценарію відповідає інтересам як Росії, так і ЄС, але не України.

Сценарій «ні війни, ні миру» або «обмеженої війни та перманентних переговорів» передбачає обмежену і стримуючу війну проти Росії та колабораціоністів на сході з метою завдати їм якомога більше деморалізуючих втрат, постійний переговорний процес, без остаточного фіксування результатів. На думку В. Горбуліна, такий сценарій робить можливим досягнення максимального результату з найменшими жертвами, хоча й потребує багато часу, вміння і терпіння [2].

Отже, з п'яти сценаріїв В. Горбуліна перший та останній розглядають розв'язання конфлікту воєнним шляхом і по суті своїй віддають домінуючу роль «партії війни», хоча в першому сценарії ведення війни залежить від Росії, а в п'ятому – від України. Три інших сценарії розвитку україно-російських відносин («стіни», «сателітності» та «заморожування») за своєю суттю є сценаріями мирного врегулювання конфлікту і саме від вибору влади України залежить реалізація будь-якого з них.

Сценарій вирішення конфлікту на Сході України шляхом реінтеграції територій виглядає найскладнішим, але з точки зору національних інтересів України, забезпечення довгострокової регіональної стабільності та цілей розвитку держави, виглядає найбільш прийнятним. Він передбачає: 1) спільне забезпечення сторонами конфлікту деескалації протистояння і демілітаризації регіону, повне виведення російських військ і сепаратистських збройних утворень, забезпечення повного контролю над цією територією України; 2) інституційне забезпечення громадянського діалогу і формування консенсусу в суспільстві щодо реінтеграції постконфліктних територій; 3) утворення Громадської ради у питаннях Донбасу та забезпечення постійних соціальних комунікацій з участю осіб «поза політикою»; 4) проведення виборів до органів місцевого самоврядування в цих регіонах та до виборів до

Верховної Ради України в округах, де ці вибори не відбулися у 2014 році після остаточного утворення українського контролю над цими територіями і повернення переселенців [4].

Отже, за умов, що склалися в українському суспільстві в цілому і на території Донецької та Луганської областей зокрема, цей план реінтеграції Донбасу неухильно орієнтує на відновлення цілісності соціального організму України та протидію тим чинникам, що вже зробили розкол суспільства реальністю. План реінтеграції можливо реалізувати лише за безумовного домінування «партії миру». Цієї умови ще немає, але для неї вже формуються соціально-психологічні передумови і суспільні настрої.

Альтернативою плану реінтеграції є сценарій сецесії – відокремлення Донбасу від України. М. Погребінський прогнозує, що з часом Україна перейде на відносини з Донбасом за прикладом тих, що склалися між Китаєм і Тайванем. Суперечливість цих відносин виявляється в політиці та бізнесі: вони брязкають зброєю, адже Китай ніколи не відмовиться від права на Тайвань, але в той же час між ними здійснюється товарообіг у 250 млрд дол. М. Погребінський вважає, що внаслідок конфлікту на Сході України щось подібне складеться і в нас, адже економічно Україна зацікавлена в співробітництві з Донбасом.

Існує дві основні моделі миру на Сході України – «Автономізація» та «Окупація» [4].

Модель «Автономізація» передбачає надання автономії тій частині України, яка перебуває під контролем сепаратистів, – створення Автономної Східної Республіки (далі Автономія). Ніякої мови не може бути про розширення підконтрольної сепаратистам території. Автономія передбачає юридичне перебування території у складі України, а отже, поширення дії всіх інфраструктур України на цю територію. Автономія передбачає свій Парламент та свій Уряд на цій території. Коротко кажучи, все будується за моделлю Криму, як це прописано в Конституції України. Це означає також оплату видатків з державного бюджету на пенсії та зарплати бюджетникам. Це означає також укладення особливої економічної угоди з Автономією, де передбачені правила торгівлі, функціонування інфраструктури і інше. Однак це також означає відсутність військової незалежності у цієї території. Якщо на цю територію не поширюватиметься захист української армії, тобто якщо територія матиме свою армію, то це означатиме її вихід зі складу України. Отже, територія має повністю перейти під захист та юрисдикцію української армії.

Таким чином у цьому разі:

- 1) Україна повинна контролювати україно-російський кордон;
- 2) усі російські війська залишають територію;
- 3) відбувається відведення з території України всієї бойової техніки або ж, в разі залишення її на території України, вона буде націоналізована;
- 4) усі бойовики, незаконні формування складають зброю;
- 5) Україна гарантує амністію щодо їх військових дій колишніх бойовиків, ополченців, незаконних формувань, які не застосовували зброю проти військослужбовців збройних сил України та мирного населення до часу укладання угоди, але лише щодо військових дій і лише до моменту укладання угоди. Після чого всі військові дії після кваліфікуються вже як воєнні злочини;
- 6) помилювання не поширюється на всі немотивовані обстріли мирного населення, які розслідуються, і винуватці цього будуть покарані;
- 7) амністія також не поширюється на тероризм і бандитизм щодо мирного населення, а також на мародерство. Усе це розслідуються і винуватці несуть покарання;
- 8) Росія повертає Україні всіх військових злочинців, для розслідування їх злочинної діяльності проти України. Цей процес триває до повного його вирішення.

Модель «Окупація» – відбувається ухвалення закону про тимчасово окуповану територію, яка підпадає під всі ті санкції, під які на даний час підпадає окупований Крим. З цією окупованою територією можливі дуже обмежені економічні відносини України, але в рамках чіткої Угоди, яка також узгоджується Україною з рештою країн, що мають ввести санкції.

Криза в Україні вимагає спільного підходу не тільки США, але Заходу в цілому. У рамках спільної політики Заходу в аспекті посталої кризи, необхідним є опрацювання врівноважених медіальних комунікатив, а також пошук раціональних розв'язань у моментах поглибленої міжнародної пропагандистської риторики, що поляризує суспільство. Щоб цього досягти необхідним є детальніший аналіз міжнародної ситуації та більш виважена її презентація у ЗМІ. Обов'язковим є також прийняття наслідків дій західної спільноти, а не лише сама необхідність якихось дій.

Варто підкреслити те, на що звертав увагу Збігнев Бжезінський у кожному своєму виступі на тему Росії: надання можливості Кремлю вийти з посталої конфлікту в будь-якій ситуації. Занадто гострі кроки Заходу, що компрометують Кремль та послаблюють владу Росії, на думку професора, можуть мати колосальні наслідки. Це пов'язано з системою влади в Росії, де багаті олігархи, що володіють величезними фінансовими засобами, охоплені надзвичайно радикальними ідеологіями і вже багато років борються за владу з нинішнім президентом. Тому, перш за все, необхідні неофіційні переговори між США, ЄС і Росією, але неодмінно з участю української влади, щоб змусити Кремль припинити підтримку сепаратистів у східній Україні. Важливо також дозволити самим українцям приймати рішення та гарантувати їх дотримання як це відбувається у всіх демократичних державах [13, с.85].

Єдиним виходом збереження Української держави є євроатлантичний вибір України, адже НАТО у своєму програмному документі – Вашингтонській угоді 1946 року передбачає низку чітких і прозорих положень, ознайомлення з котрими переконає неупередженого пересічного громадянина у відсутності будь-яких зазіхань на права і безпеку третіх держав. П'ять основоположних вимог до претендентів на членство в НАТО чітко й рельєфно формулюють миролюбний характер відносин як у самому Північно-Атлантичному союзу, так і з державами-

сусідами, і не членами НАТО. Стосовно претендентів на членство в НАТО є чіткі вимоги: «Країна-претендент має відповідати базовим принципам Вашингтонського Договору» [12]. Від країни-претендента вимагається: по-перше, вирішувати міжнародні суперечки мирним шляхом; по-друге, демонструвати відданість принципам верховенства права і права людини; по-третє, вирішувати мирним шляхом міжетнічні конфлікти і зовнішні територіальні суперечки, спірні питання внутрішньої юрисдикції відповідно до принципів ОБСЄ та з метою прагнення до встановлення добросусідських відносин; по-четверте, встановлювати належний і демократичний цивільний контроль над своїми Збройними силами; по-п'яте, утримуватися від загрози силою чи застосування сили будь-яким методом, що не відповідає меті ООН. Сприяти розвитку мирних і дружніх міжнародних відносин шляхом зміцнення своїх вільних інститутів і завдяки зміцненню стабільності і благополуччя, продовжувати надавати цілковиту підтримку та брати участь у раді Євroatлантичного партнерства, програмі «Партнерство заради миру» та розвитку співробітництва з країнами-партнерами, що не є членами НАТО».

Слід констатувати, що отримання членства в ЄС і НАТО є найбільш ефективним шляхом зміцнення безпеки України. Основна проблема такої стратегії полягає в тому, що вона вимагає часу, якого в Україні немає. Відповідаючи найповнішою мірою потребам реформувати політичну систему та економіку України, такий шлях може тривати десятиліттями. Його сила в тому, що в разі досягнення успіху Україна стане частиною найбільш дієвої системи колективної безпеки у світі.

В силу, можливо, саме цієї причини, протидія Росії буде максимальною. Подолання цієї протидії може виявитися надто складним завданням. Однак збереження питання членства в НАТО на порядку денному є принципово важливим для зміцнення позицій України.

Після агресії Росії українці переосмислили загрози, які стоять перед державою, і зрозуміли, в чому, власне, полягає перевага колективної безпеки з іншого боку, Росія шляхом військової агресії проти України суттєво ускладнила потенційну інтеграцію України до НАТО, але тим не менш перспективи цього членства для нас залишаються, хоча і не в найближчій перспективі.

По-перше, так зване Дослідження НАТО з питань розширення від 1995 року наголошує, що нерегульовані конфлікти чи зовнішні територіальні суперечки можуть стати на заваді членству в Альянсі. Окуповані території та загроза подальшої ескалації на європейському континенті роблять перспективу членства в НАТО для України дуже віддаленою.

По-друге, російська агресія в Криму і на сході України перетворила Україну з контрибутора безпеки, який брав участь в усіх без винятку миротворчих операціях Альянсу, на її користувача, понад те конфлікт між Росією та Україною є джерелом загрози для європейської безпеки.

Україна опинилась у певному зачарованому колі. З одного боку, НАТО всіляко повторює, що в Україні є право на власний вибір, зокрема і в тому, що стосується інтеграції до НАТО. З другого боку, реакція НАТО на сам факт обговорення членства України в НАТО, означає, що насправді в Україні такого вибору на сьогодні не існує.

Для України єдиним очікуваним дивідендом від членства в НАТО на сучасному етапі є збереження територіальної цілісності та суверенітету. З очевидністю для України, як і для всіх країн регіону, найактуальнішим є питання не так перспективи членства в НАТО, як перспективи існування України як суверенної держави й можливості запобігти розгортанню повномасштабної війни та докорінної зміни архітектури регіональної та глобальної безпеки[11].

Сьогодні також активно дискутується питання щодо ефективності мінських домовленостей. Слід зазначити, що мінський процес в першу чергу сприяв зниженню інтенсивності воєнної складової конфлікту та переведення його в розряд заморожених. А виконання більшості його пунктів залежать насамперед від Росії, яка повинна вивести свої війська, але не прагне це реалізувати, а хоче залишити ці території під своїм контролем. Відтак спотворена імплементація Мінських домовленостей є не вигідною для України. Адже вона повертає до складу України зруйновані території, повністю контрольовані та керовані Кремлем та місцевими бандитськими угрупованнями та величезну кількість озлобленого електорату з промітою російською пропагандою свідомістю. Тому потрібно домовлятися про використання інших форматів, наприклад женецького, який дасть можливість виробити більш ефективні шляхи вирішення конфлікту. Слід констатувати, що 19 жовтня 2016 року відбулася зустріч в Берліні в Нормандському форматі. За результатами зустрічі її учасники затвердили основу проекту «дорожньої карти», яка стане основним документом з імплементації усіх Мінських угод. Вони також погодились на посилення озброєної місії на окупованій території на сході України. Але також слід відзначити певні небезпеки для України, що простежуються у цих домовленостях. Перш за все – це заява Ангели Меркель про те, що озброєна місія ОБСЄ буде запускатися паралельно з процесом виборів в ОРДЛО, тобто вибори будуть відбуватися під дулами автоматів бойовиків, оскільки контролю над кордоном у України на той момент ще не матиме. Цього аж ніяк не можна допустити, і Україна повинна чітко відстоювати свої позиції, щоб врегулювання відбувалося послідовно: спочатку вивід сепаратистських та російських військ за межі України, потім повернення контролю України над кордоном і лише після цього проведення виборів на звільнених територіях.

Останнім часом також активно обговорюється питання розміщення миротворців на тимчасово окупованих територіях України. Проект резолюції про розміщення миротворців на Донбасі генсекретарю ООН та голові Ради безпеки ООН у вересні направила Росія. За твердженням Путіна, миротворці можуть перебувати лише на лінії розмежування сторін – для забезпечення безпеки місії ОБСЄ. Україна, США та Євросоюз підтримують ініціативу щодо розміщення миротворців, але незгодні з їх розміщенням тільки по лінії розмежування. Так Україна та Сполучені Штати Америки виступають за розміщення миротворців ООН на українському Донбасі на всій окупованій території, в тому числі на кордоні з Росією, і наполягають, щоб вони мали широкий мандат. ЗСША також пропонують розмістити 20 тисяч миротворців ООН на всій території конфлікту.

Висновки. Отже, підсумовуючи, слід зазначити, що для того, щоб у майбутньому мати змогу повернути втрачені території та відновити свій суверенітет, Україні потрібно вже сьогодні докласти максимум зусиль як всередині країни, так і на міжнародному рівні. Потрібно посилювати просвітницьку і роз'яснювальну роботу, переконати все суспільство та міжнародну спільноту в тому, що Донбас і Крим є тимчасово окупованою Росією територією України, від якої вона за жодних обставин не відмовиться, і рано чи пізно поверне їх до свого складу. Також важливо, що розмови навколо повернення втрачених територій мають включати не тільки Донбас, але, безперечно, і Крим. Донбас та Крим мають завжди розглядатися разом.

Бібліографічний список:

1. Воєнна доктрина України, затверджена Указом Президента України від 15.06.2004 року № 648 (в редакції Указу Президента України від 08.06.2012 року №390/2012) // Сайт ВРУ / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/648/2004>.
2. Горбулін В. П. «Гібридна війна» як ключовий інструмент російської геостратегії реваншу / Горбулін В. П. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/internal/gibridna-viyna-yak-klyuchoviy-instrumentrosiyskoyi-geostrategiyi-revanshu_.html.
3. Гай-Нижник П. П., Батрименко О. В., Чупрій Л. В. Реінтеграція Криму та послаблення кримської регіональної проросійської ідентичності в контексті реалізації державної політики національної безпеки України / П. П. Гай-Нижник, О. В. Батрименко, Л. В. Чупрій // Гілея. – 2015. – Вип.103 (№12). – С.333–339.
4. Єрмолаєв А. Нові реалії – нові сценарії. Донбас між сецесією та реінтеграцією / А. Єрмолаєв // Інститут стратегічних досліджень «Нова Україна». – <http://newukraineinstitute.org/new/544>.
5. Жиров Г. Б. Анексія Криму, причини та наслідки / Г. Б. Жиров // Зб. наук. праць Військ. ін-ту Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. – К., 2014. – Вип. 45. – С. 68–72
6. Кревельд Мартин ван. Трансформація війни / Мартин ван Кревельд. Трансформація війни. М.: Альпіна Бизнес букс, 2005. – 248 с.
7. «Крим – рік після анексії» – загальнонаціональне опитування. // Фонд «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» спільно з соціологічною службою «Ukrainian Sociology Service» [Електронний ресурс]. –Режим доступу: <http://www.dif.org.ua/polls/2015a/krim--rik-pislja-an-opituvannja.htm>
8. Люткене Г. В. Некоторые новшества в интерпретации войны на Западе / Г. В. Люткене // Вестник Военного университета. – 2010. – № 2 (22). – С. 170–174.
9. Магда Є. В. Гібридна війна: Сутність та структура феномену/ Є. В. Магда. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/2489/2220
10. Мысли Е. Месснера о сути современной мятежной войны. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://milresource.ru/Quotations-Messner.html>.
11. Чупрій Л., Загребельний О. Стан і сценарії розв'язання військово-політичного конфлікту на сході України в контексті подолання агресії Росії // Російська окупація і деокупація України: історія, сучасні загрози та виклики сьогодення: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції / Упор. П. Гай-Нижник. – К.: «МП Леся», 2016. – С. 265 - 288
12. Яворська Г. Безпекова політика України в контексті формування системи колективної безпеки в Європі / Г. Яворська // Національний інститут стратегічних досліджень при Президенті України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<http://www.niss.gov.ua/articles/421/>
13. Z. Brzeziński, Wielka Szachownica, Warszawa 1998, – С. 85-86.

УДК 001.92:321.7

ДЕСТРУКТИВНІ ЕЛЕМЕНТИ ЦИФРОВОГО КОНТЕНТУ

Й ІНФОРМАЦІЙНИХ ПОСЛУГ У РАКУРСІ ВПРОВАДЖЕННЯ І-ДЕМОКРАТІЇ

Митко А. М., д. політ. н., професор, завідувач кафедри міжнародних комунікацій та політичного аналізу Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки,

Шуляк Н. О., магістр Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

Митко А. М., Шуляк Н. О., Деструктивні елементи цифрового контенту й інформаційних послуг у ракурсі впровадження і-демократії

У статті досліджено питання впровадження і-демократії, що вимагає модернізації, зокрема системи державного управління, проведення ефективної адміністративної реформи. Проаналізовано недосконалість процедур надання та отримання адміністративних послуг шляхом використання ІКТ; повільність становлення інформаційної демократії у зв'язку з відсутністю можливості кожного через ІКТ взяти участь у формуванні й реалізації державної та місцевої політики; недостатньо ефективна взаємодія органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування й недержавних громадських організацій. Серед деструктивних елементів, які уповільнюють впровадження і-демократії названо низький рівень поінформованості, мотивації та навчання державних службовців, представників недержавних громадських організацій, бізнесу та населення тощо.

Ключові слова: інформація, інформаційна нерівність, цифрова нерівність, інформаційне відставання, цифровий контент, інформаційні послуги, контроль, доступ, ІКТ, інформаційна демократія.

Mytko A. M., Shulyak N.O. Destructive elements of digital content and information services in the perspective of the introduction of i-democracy

The article explores the issues of introducing of i-democracy, which requires modernization, in particular, the system of public administration, effective administrative reform. The imperfection of the procedures for providing and receiving administrative services through the use of ICT, the slowness of information democracy due to the lack of opportunities for everyone through ICT to participate in the formulation and implementation of state and local policies are analyzed; insufficiently effective interaction of executive authorities, local self-government bodies and non-governmental public organizations. Among the destructive elements that slow the introduction of e-democracy, the low level of awareness, motivation and training of civil servants, representatives of non-governmental public organizations, business and population, and the like is called.

Key words: information, information inequality, digital inequality, information lag, digital content, information services, control, access, ICT, information democracy.

Постановка проблеми. Становлення інформаційної демократії та впровадження її моделей у різних країнах мають як спільні, так і відмінні риси, що спонукають до вирішення проблем у впровадженні інфодемократії. Сучасний світ стикається з безліччю глобальних проблем, які потребують вирішення спільними зусиллями та з дотримання стратегії, яка може забезпечити прискорення та удосконалення інформаційної демократії в країнах із різним економічним потенціалом, міжнародним статусом, політичним режимом.

Мета статті – визначити та охарактеризувати деструктивні елементи цифрового контенту й інформаційних послуг у ракурсі впровадження і-демократії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Класичному розумінню політичної комунікації, інформаційному суспільству присвячено праці таких закордонних фахівців, як Г. Алмонд, К. Дойч П. Лазерсфельд, Г. Лассуел, У. Ліпман, Ю. Маклуен і багато інших. Дослідження останніх років проводились в рамках теорій порядку денного, самореферентних систем, контрукціоністського, символічного інтеракціонізму, інформаційного поля та інших підходів, але з позицій інформаційної демократії досліджень не здійснювалось, оскільки саме поняття інформаційної демократії з'явилося в останні десятиліття ХХ ст. Серед вітчизняних видань із проблематики функціонування інформаційної демократії в політичному полі слід відзначити наукові праці дослідників В. Ковалевського та Н. Ржевської, які вирішували проблему категоріального апарату. Особливості інформаційної демократії через призму е-демократії та цифрового контенту розглядали українські фахівці О. Голобуцький та О. Шевчук, С. Чукут, О. Ємельяненко, О. Соснін, Я. Турчин, Н. Ротар, А. Серенок, значення інформації та комунікації в демократичному суспільстві вивчали Р. Бедрик, С. Матвієнків, Є. Тихомирова та багато інших. Проте цілісного дослідження інформаційної демократії та деструктивних елементів цифрового контенту й інформаційних послуг не було здійснено.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для визначення проблем інформаційного відставання використовують дві категорії: «інформаційна» та «цифрова нерівність». Термін «інформаційна нерівність» є ширшим за «цифрову нерівність». Можна сказати, що цифрова нерівність – складова інформаційної нерівності. Перша пов'язана, насамперед, з доступом до цифрових віртуальних джерел інформації та ІКТ, друга – взагалі з доступом та володінням інформацією. У міжнародній практиці поширенішим є термін «цифровий розрив» [1]. Уперше його публічно виголосив Президент США Б. Клінтон у 1999 р. для характеристики різної можливості доступу американців до інформаційної інфраструктури й означення національної стратегії переходу до інформаційного суспільства [2, с. 54–59]. Із розвитком інформаційно-комунікаційних технологій поняття «цифровий розрив» збільшилося до інформаційного відставання або розриву.

Тривожною особливістю сучасного стану «цифрової нерівності» є те, що не простежено ознак реального подолання гігантської прірви між країнами – лідерами розвитку інформаційних технологій і країнами аутсайдерами. Навпаки, цей розрив посилюється.

Раніше проблему цифрової нерівності сприймали як суто американську й обговорювали лише в США. Проте згодом їй надали ширшого значення і трактували як проблему інформаційної нерівності. Головною метою ООН, сформульованою в Декларації тисячоліття, є зменшення бідності на планеті: до 2015 р. скоротити вдвічі частку людей, чий дохід на день є меншим за один долар США. У контексті боротьби з бідністю ООН вирішує й завдання подолати інформаційну нерівність, що цілком природно, оскільки базовою нерівністю є економічна, соціальна й культурна. Інформаційна ж нерівність є тільки одним із найбільшочіших проявів цих базових нерівностей. Без подолання інформаційної нерівності неможливий ні процес глобалізації, ні ефективний розвиток інформаційного суспільства, ні запровадження електронних урядів [3, с. 181].

Крім того, держави шукають й інші шляхи досягнення цифрової рівності. Одні беруть на себе витрати доступу населення до Інтернету, інші розробляють програми, що забезпечують доступ до мережі в громадських місцях, залучаючи для цього кошти приватного капіталу. Оскільки розвиток інформаційних технологій вимагає значних фінансових витрат, які не можуть повністю фінансуватися з державного бюджету, держави визначають форми залучення приватного капіталу. Витрати йдуть на забезпечення доступу населення до персональних комп'ютерів, у тому числі в суспільно доступних місцях (на пошті, у публічних бібліотеках), на створення навчальних програм і центрів для навчання населення як користуватися системою Інтернет.

Інформаційне відставання пов'язане як з економічними й технологічними факторами забезпечення доступу тих чи тих користувачів до інформаційних ресурсів, так і з рівнем освіти в державі, турботою про виховання, адаптованою до сучасних вимог, конкурентоздатної молоді. Тобто цілий ряд гуманітарних питань, що можуть

допомогти подолати інформаційне відставання країн, що розвиваються, і країн третього світу від розвинутих європейських країн та США. Інформаційне відставання пов'язане, насамперед, з інформаційною нерівністю. Класифікація інформаційної нерівності найчастіше асоціюється з соціальною складовою проблеми. З такої позиції виокремлюють три виміри інформаційної нерівності, перший з яких відповідає нерівномірному розподілу Інтернет-вузлів за регіонами світу порівняно з розподілом чисельності населення та сягає двох, а подекуди й трьох, порядків. Такий вимір, на нашу думку, більше підлягає під визначення цифрової нерівності, аніж до інформаційної. Другий вимір нерівності полягає в тому, що 80 % обсягу інформаційного й програмного продукту в світі сьогодні створюється англійською мовою, тоді як значний відсоток населення Землі нею не володіють або ж не використовують у повсякденному житті. Третій вимір – інформаційна нерівність у середині окремих країн: технологічні зміни призводять до того, що деякі групи населення (це, насамперед, сім'ї з невеликим достатком, селяни, люди похилого віку, інваліди, а в деяких країнах ще й представники етнічних меншин та жінки), які й так були позбавлені сучасних благ цивілізації, відокремлюються від елітної частини населення ще більше [4, с. 14].

Проаналізувавши запропоновані виміри, вважаємо, що інформаційне відставання – це розрив між різними суб'єктами з різним ступенем розвитку економіки та соціального забезпечення, що породжує нерівність у використанні інформації, інформаційних продуктів та інформаційного сервісу. Поділяємо думку О. Сосніна, який виділяє фактори, що посилюють інформаційний розрив, а саме [5]: інформаційна, у тому числі лінгвістична, культура особистості, інформаційна компетентність, освіченість, а також мотивація людини, її прагнення до пізнання й самонавчання, розвитку своїх інтелектуальних здібностей. Адже, якщо людина немає бажання бути активним членом інформаційного суспільства, то ніяка техніка їй не допоможе.

Інформаційний розрив тісно пов'язаний із технологічним відставанням між розвинутими та нерозвинутими країнами. Трансформація суспільства в новий стан поряд із беззаперечними перевагами несе з собою й ряд недоліків. Разом із збільшенням ролі, яку відіграють сучасні технології у суспільному житті, збільшується й соціальна нерівність між окремими людьми, соціальними прошарками, верствами та групами людей, які з тих чи тих причин обмежені в доступі до сучасних технологій, знань, інформації тощо, та тими, хто не має обмежень у доступі до них. Швидкі темпи цифрового розриву стимулюють збільшення інформаційного відставання, інтелектуального розриву між інформаційно й технологічно розвинутими та нерозвинутими країнами й цілими регіонами. Дедалі посилюється соціальна нерівність людей внаслідок того, що одні з них володіють достатнім обсягом знань для розуміння та освоєння нових технологій і подальшої адаптації до змін у суспільстві, а інші не мають необхідного для цього початкового рівня знань [6, с. 335–336]. Утворюються так звані інформаційні прірви, що накладають негативний вплив на розвиток політичних інститутів та процесів, що пов'язано з отриманням інформації, яка є необхідною для ефективного керування політичною системою.

Держава, оптимізуючи свою діяльність, функції та ефективніше використовуючи державну власність, прагне оптимізувати свої бюджетні витрати, що дозволяє активізувати політичну діяльність інститутів громадянського суспільства, зменшити рівень оподаткування й підвищити інвестиційну активність економічних агентів. Важливою ознакою ефективної інформаційної демократії є те, що громадяни отримують ефективніші засоби доступу до інформації з тим, щоб зменшити вартість транзакцій як для себе, так і для своїх партнерів, зробити взаємодію з держорганами більш простою, швидкою і комфортною. Особливе місце займає проблема співпраці уряду з громадянами, оскільки швидке зниження вартості комунікацій створює передумови для трансформування умов життя більшості населення. Трансформація традиційних форм взаємодії уряду й громадян в інформаційно-мережеву форму не повинна стати причиною соціальної нерівності. Уряд бере зобов'язання зменшити «цифрове розшарування» суспільства [7, с. 156].

Нерівний доступ до інформаційних та комунікаційних технологій залежить від зростання поляризації сучасного суспільства на інтелектуальному, соціальному, економічному й політичному рівнях. А інформаційний та породжений ним цифровий поділ на сьогодні є однією з основних і пріоритетних світових соціальних проблем [8, с. 11].

Не менш важливим є проблема доступності цифрового контенту й інформаційних послуг. І це одна з найважливіших проблем сучасності для більшості країн, що розвиваються. Багато користувачів не знають, як використовувати технології, що дозволяють брати активну участь по-справжньому, освоювати Інтернет. Люди не розуміють розширені функції інформаційного пошуку. Причину вбачаємо в тому, що їм не вистачає ініціативи та вміння, щоб взяти справу в свої руки, деякі користувачі довіряють рішенням інших людей. Наприклад, люди іноді створюють домашню сторінку за замовчанням обрану для них провайдером, а не ту, яка найкраще підходить для їхніх потреб.

Говорячи про формування кіберкультури й мережевого лібералізму, не можна пройти повз проблеми, що невідступно супроводжують цей процес. Головна з них – це протиріччя, яке пронизує всю кіберідеологію постулатом про необхідність вільного доступу в мережу й реальним станом справ, який вказує на те, що можливість користування нею має лише мізерний відсоток населення. Особливо це помітно в країнах, де телекомунікаційна інфраструктура слабкорозвинена, що тягне за собою обмеження в доступі не тільки пов'язані з фінансовим становищем користувачів, але й з технічними труднощами, які є серйозною перешкодою на шляху поширення павутини. Незважаючи на «глобальність» Інтернету, на ділі з'ясовуємо, що реально використовувати його можуть лише найбільш освічені й найбільш оплачувані верстви населення, при цьому широкі маси, які не мають фінансової, технічної можливості або ж просто не володіють навичками роботи з комп'ютерами, залишаються поза «глобальних обіймів» мережі. Таким чином, Інтернет стає не лише засобом фрагментації населення на локальні мікрогрупи, але й певною мірою механізмом розщеплення суспільства на два великих антагоністичних прошарки – «віртуальний клас», тобто «техноінтелігенцію з учених-представників фундаментальних наук, інженерів, комп'ютерників,

розробників відеоігор і всіх інших фахівців у галузі комунікації» [9, с. 15], і клас аутсайдерів, до числа яких увійдуть некваліфіковані робітники, різного роду маргінальні меншини, загалом усі ті групи, які знаходяться на найнижчих щаблях соціальної драбини.

Ще одне питання, якому слід приділити увагу, це те, що в майбутньому різні види доступу будуть відповідати кожен своєму типовому місцю й моделі користування Інтернетом, що дозволить молоді входити в мережу в будь-якому місці, у будь-який час, з будь-якою метою. Цю концепцію можна описати як «інформаційне суспільство для всіх» і, одночасно, «особисте інформаційне суспільство для кожного». У цьому контексті основна роль належить уряду як головному інституту забезпечення інформаційної демократії загалом.

Це явище має як позитивні ознаки, підвищуючи відкритість національних інформаційних систем, так і негативні, оскільки втрата контролю за змістом інформації призводить до суттєвих ускладнень у проведенні цілеспрямованої інформаційної політики. Дедалі більше політиків і державних діячів різного рангу усвідомлюють, що інформаційний стан суспільства став визначальним фактором економічного та соціального розвитку, обороноздатності та суверенітету країни й саме від того, як здійснюється збирання, збереження та поширення інформації, як функціонують системи передачі інформації залежить ефективність державного управління, взаємини влади й суспільства. Тому вже сьогодні проводять активну боротьбу не тільки за високорентабельні міжнародні ринки інформаційної продукції та послуг, але й за пріоритети у глобальній інформаційній інфраструктурі. Саме тому всі економічно розвинені країни приділяють увагу (на найвищих рівнях державної влади) проблемам створення й розвитку національного інформаційного простору. Сутність останнього можна визначити як умовний простір, окремий для кожної держави, що утворюється сукупністю національних інформаційних систем і ресурсів, розташованих у цій державі. Провідну роль у таких інформаційних системах, як і в створенні та регулюванні національного інформаційного простору, відіграють мас-медіа, які є специфічним видом комунікацій, особливістю якого є поширення інформації на велику аудиторію споживачів [10].

У рамках вирішення проблеми доступу до сучасних ІКТ основними пріоритетами органів влади та місцевого самоврядування повинні бути такі [11]: по-перше, забезпечити вільний доступ до нових засобів комунікації шляхом обмеження державного регулювання в цій сфері, що веде до лібералізації ринку та зниження цін. По-друге, забезпечити безпеку громадян і компаній у кіберпросторі. По-третє, сприяти створенню та розповсюдженню контенту, необхідного для розвитку та інтеграції мобільного та широкосмугового зв'язку. По-четверте, сприяти розвитку електронної комерції, особливо залученню до неї дрібного та середнього європейського бізнесу. По-п'яте, сприяти подоланню «цифрової прірви», надавши всім рівні можливості доступу до нових засобів комунікації та навчання ними користуватися.

Висновки. У процесі впровадження інфомодемократії можна виділити кілька тенденцій: 1) зростання ролі ЗМК, а особливо мережі Інтернет, для урізноманітнення форм політичної участі громадян у політичних процесах та вираження громадської думки щодо подій у політичній системі держави; 2) формування нових груп еліт – інфократії та нанократії – на основі володіння інформацією та вміння її використовувати; 3) підвищення рівня медіа грамотності та освіти тощо. Водночас, упровадження інфомодемократії стикається з проблемами, серед яких: 1) цифрова нерівність у доступі до інформаційно-комунікаційних засобів різних верств населення; 2) недостатнє правове регулювання; 3) інформаційне відставання країн «третього світу» від розвинених країн; 4) контроль інформаційного простору зі сторони державних установ через цензуру, гейткіпінг; 5) захист інформаційного простору від несанкціонованих втручань та хакерських атак тощо.

Бібліографічний список:

1. Mytko A. Prospects and challenges in information democracy / A. Mytko // Radīt nākotni: komunikācija, izglītība, bizness, (Rīga, 2013. gada 30. Maijs). – Rīga: SIA «Biznesa augstskola Turība», 2013. – P. 25–32.
2. Городенко Л. М. Цифрова та інформаційна нерівність у мережевій комунікації / Л. М. Городенко // Інформаційне суспільство. – Вип. 16. – 2012. – Липень–грудень. – С. 56–59.
3. Педак І. С. Інформаційна нерівність у соціальних системах як соціально-політичний чинник / І. С. Педак // Держава та регіони. – 2011. – № 2. – С. 181–185.
4. Україна на шляху до інформаційного суспільства / В. С. Журавський, М. К. Родіонов, І. Б. Жилияєв; [За заг. ред. М. З. Згуровського]. – К. : ІВЦ «Політехніка», 2004. – 484 с.
5. Соснін О. В. «Весь мир-Театр», а люди в ньому – інфозомбі / О. В. Соснін // Кореспондент. – 2012. – 12 сент. – Електронний режим доступу до статті: <http://blogs.korrespondent.net/users/blog/0674052625/a76653>.
6. Архипова Є. О. Інформаційна нерівність як соціальна проблема сьогодення / Є. О. Архипова // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. – С. 335–339.
7. Дятлов С. А. Информационное право в системе отношений электронного правительства и институтов гражданского общества / С. А. Дятлов // XI Всероссийская объединенная конференция : [«Интернет и современное общество»]. – 2008. – С. 155–158.
8. Вартанова Е. Л. Финская модель на рубеже столетий. Информационное общество и СМИ Финляндии в европейской перспективе / Е. Л. Вартанова. – М. : Изд-во МГУ, 1999. – 287 с.
9. Kroker A. Data Trash: the theory of the virtual class / A. Kroker, M. Weinstein // New World Perspectives. – Montreal, 1994. – 160 p.
10. Гриценко О. Природа інформаційного суспільства та розвиток світового ринку мас-медіа / О. Гриценко // Вісник Львів. ун-ту. – Серія журн. – 2009. – Вип.32. – С. 214–222.
11. Смит Б. Общество, основанное на знании: политика Европейского Союза / Б. Смит // Информационное общество. – 2002. – Вип. 1. – С. 8-21.

УДК 32.019.5

СОЦІАЛЬНА МОБІЛЬНІСТЬ МОЛОДІ ЯК СТРАТЕГІЧНА СКЛАДОВА ПОЛІТИЧНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ МОЛОДІ

Годован Ю. В., аспірант кафедри політології Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського;

Ніколаєнко Н. О., д. політ. н., професор, завідувач кафедри політології Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського (Україна)

Годован Ю. В., Ніколаєнко Н. О. Соціальна мобільність молоді як стратегічна складова політичної соціалізації молоді

У статті розглядаються основні характерні риси соціальної мобільності молоді, її класифікації та функціональне призначення. Акцент робиться саме на мобільності молоді у суспільно-політичному житті в умовах сьогодення.

Ключові слова: соціальна мобільність, політична соціалізація, молодь, Україна

Hodovan Y., Nikolaenko N. Social mobility as a strategic component of political socialization of youth

This article is about the main characteristic features of social mobility of youth, its classification and functional purpose are considered. The emphasis makes precisely on the mobility of young people in social and political life in the conditions in modern conditions.

Key words: social mobility, political socialization, youth, Ukraine

Постановка проблеми. На сучасному етапі вітчизняного державотворення дослідження процесів соціальної мобільності молоді в Україні набуває все більш широкої актуальності та поширення, є об'єктом уваги та досліджень багатьох вчених і дослідників різних галузей наук.

Трансформаційні процеси в українському суспільстві зумовили посилення соціальної мобільності – як добровільної, так і вимушеної. Підвищення добровільної соціальної мобільності, на нашу думку, обумовлюється розвитком різних форм власності, підприємницької діяльності, а також чинному законодавству, що полегшує зміну місця праці і проживання людей. Поступово складаються і розвиваються форми мобільності, традиційні для ринкової економіки: територіальна, галузева, професійно-кваліфікаційна, внутрішня і міжфірмова.

Важливе місце у вивченні соціальної структури суспільства, динаміки соціально-політичних процесів займають питання соціальної мобільності, тобто переходу людини з одного класу до іншого, з однієї внутрішньокласової групи до іншої, соціальні переміщення між поколіннями. Соціальні переміщення носять масовий характер і по мірі розвитку суспільства стають все більш інтенсивними. У соціологічній та політологічній науках зазвичай вивчається характер соціальних переміщень, їх спрямованість, інтенсивність переміщення між стратами, поколіннями, містами й регіонами. Вони можуть бути позитивними і негативними, заохочуватись, і навпаки.

Помітного розвитку набули міграційні процеси як особлива форма мобільності, що поєднується з неодмінним територіальним переміщенням індивідів, хоча вона й досі обмежується ринком житла та деякими іншими факторами. Міжпрофесійна мобільність дещо стримувалася надмірною спеціалізацією, чіткою професійною орієнтацією працівників, обмеженими можливостями для перенавчання фахівців. Проте є й інші обмежувачі, наприклад, недостатня інформація, брак коштів для переїзду та купівлі житла, труднощі з підвищенням кваліфікації і перекваліфікацією, стереотипи мислення, звички тощо [1; с.162].

Аналіз джерельної бази з вказаної проблематики демонструє той факт, що мобільність молоді, передусім, соціальну, досліджують економісти, соціологи, соціальні психологи тощо. Однак, суттєвим недоліком усіх досліджень є те, що досі, нажалю, не вироблено єдиного комплексного підходу до вивчення й розуміння даного феномену.

Економісти розглядають мобільність з точки зору відтворення трудового потенціалу, зміни професійного і кваліфікаційного статусу працівників. Тим часом, соціологи і психологи зауважують обмеженість висновків економічних досліджень для забезпечення можливості соціального управління мобільністю. До вивчення соціальної та інших форм мобільності на підприємстві соціологи підходять, насамперед, з позицій соціальної структури, її складових. Водночас вони розглядають індивідів у межах кількох груп, становище в кожній з яких впливає на зміну їх соціального статусу в інших [2; с.8-11].

Соціальних психологів цікавить переважно мобільність з позицій зв'язків, відносин і взаємодій, що складаються між соціальними та іншими групами, з позицій приналежності індивідів до різних сфер спілкування. Їхня увага концентрується на механізмах дій між групами і всередині груп. Адже типи особистостей, що формуються під впливом інтересів, потреб, ціннісних орієнтацій, мотивації поведінки, суттєво впливають на індивідуальну мобільність. Дослідження, що дають змогу вивчити механізм формування, зміни соціального статусу і приналежності до певної соціальної групи (в тому числі й неформальної), обов'язкові в системному розгляді соціальної мобільності [3; с.47].

Соціально-професійна мобільність, з одного боку, висуває певні вимоги до професійно-кваліфікаційних якостей індивідів, а з іншого - максимально сприяє розвитку особистості через підвищення відповідності між

структурою її індивідуальних потреб і соціально-економічною цінністю місця, яке вона посідає. Перша з цих функцій є предметом економічної науки, друга - соціології і соціальної психології. Це зумовлює якісно різні підходи до досліджень мобільності: 1) як до деперсоніфікованого соціально-економічного процесу, 2) як до засобу соціального просування і розвитку особистості. У першому випадку маємо справу з власне трудовою мобільністю, а в другому – з так званою трудовою кар'єрою працівників [4, с. 129].

Соціальна мобільність молоді характеризується обсягом, інтенсивністю і напрямками найважливіших потоків руху, певним соціальним механізмом, рушійними силами, прямими наслідками для суспільства. Економісти розглядають трудову, професійну мобільність індивідів, враховуючи зміну кількості та якості робочих місць. Вони зосереджуються переважно на дослідженні економічних аспектів мобільності робочих місць, а відтак - на міграційній здатності працівників (наприклад, на витратах на їх перепідготовку і переміщення). Отже, мобільність індивідів вивчається економістами як чинник економічних процесів [5, с. 148].

Втім, соціологи ж зосереджують увагу на переміщеннях індивідів, їх шансах на кар'єру, а також на фактах її усвідомлення, на цілях і мотивах; економічні явища аналізуються як чинники формування трудової мобільності.

Соціальна мобільність як міждисциплінарне поняття, що виражається в професійному, кваліфікаційному, соціальному, галузевому, територіальному та інших переміщеннях індивідів, є своєрідною формою їх адаптації до нових технологічних і економічних умов функціонування.

Соціальною мобільністю називається сукупність соціальних переміщень людей, а саме зміни індивідом чи групою осіб соціального статусу, що ними займається в стратифікаційній структурі суспільства. Зазначимо, що термін «соціальна мобільність» був започаткований відомим соціологом Питиримом Сорокіним у 1927 році [6, с.13-14].

Існує два основних види соціальної мобільності – між поколіннями і всередині поколінь. Вони, в свою чергу розпадаються на підвиди і підтипи, які тісно пов'язані один з одним. Перший вид мобільності передбачає, що діти досягають більш високої соціальної позиції або опускаються на нижчу сходинку, ніж їхні батьки. Другий вид мобільності має місце там, де один і той же індивід протягом життя кілька разів змінює соціальні позиції. Інакше вона називається соціальною кар'єрою. Перший вид мобільності відноситься до довготривалих, а другий - до короткотрасних процесів. У першому випадку соціологів більше цікавить міжкласова мобільність, а в другому - переміщення зі сфери фізичної праці в сферу розумового. Індивідуальна мобільність означає соціальне переміщення конкретної людини. До факторів індивідуальної мобільності відносяться просування по службово- професійних сходах, пов'язаної з підвищенням кваліфікації, рівнем освіти, заняттям адміністративних посад, тобто того, що називається службовою кар'єрою. Індивідуальна мобільність може бути пов'язана з політичною і підприємницькою діяльністю, службою в армії, у церкві та інших державних інститутах. Одним з ефективних способів індивідуальної мобільності вважається вигідний шлюб. Групова мобільність відбувається тоді, коли переміщення відбуваються колективно, змінюється статус тієї чи іншої страти. Групова мобільність має місце, перш за все там, де відбуваються зміни самої системи стратифікації. Переміщення відбуваються колективно, наприклад, після соціальної революції старий клас поступається панівне становище новому класу. На соціальну мобільність населення впливають такі обставини, як зміна умов життя в місті чи сільській місцевості, отримання людьми нових професій або зміна виду. Все це являє собою важливий момент функціонування соціальної структури суспільства. До числа причин, що підсилюють соціальну мобільність, відноситься зміна громадської думки щодо престижності тих чи інших професій і внаслідок цього зміна професійних інтересів у різних груп людей.

Що стосується основної і найпоширенішої класифікації соціальної мобільності молоді, то, згідно неї, виділяють її види: вертикальна і горизонтальна соціальна мобільність. Вертикальна мобільність, в свою чергу, в залежності від напрямку переміщення поділяється на висхідну (соціальний підйом, рух вперед) та низхідну (соціальний спуск, рух донизу) мобільність. Горизонтальна мобільність передбачає перехід індивіда з одного соціального прошарку до іншого, що розташовується на тому ж рівні. Цей тип мобільності може бути пов'язаний зі зміною місця проживання (міграція), переходом до іншої релігійної групи (зміна віросповідання) тощо [7, с.85].

Між двома видами існує відома асиметрія – баланс: всі хочуть підійматися, і ніхто не хоче опускатися вниз по соціальним сходам. Як правило, рух нагору – явище добровільне, а вниз – примусове. Дослідження показують, що власники вищих статусів бажають для себе й своїх дітей високі позиції, але представники нижчих щаблів бажають того ж самого. Так і виходить в суспільстві: всі хочуть рухатись вгору. Вертикальна мобільність передбачає переміщення з однієї страти (групи, класу, каст) до іншої.

Соціальна мобільність молодого населення країни поступово стає рушійною силою в процесі державотворення та демократичних перетворень. Успішна соціалізація особистості, продуктивне політико-правове виховання й досягнення високого рівня політичної культури – саме ці складові сприяють високому рівню мобільності сучасної молоді, як вертикальної, так і горизонтальної.

Більшість західних соціологів у якості домінуючого фактору соціальної мобільності в сучасних суспільствах виділяють економічний, який стає базовим і в сучасній Україні, де після реабілітування приватної власності й підприємництва заможність стала загальноновизнаним критерієм соціального успіху, соціальної захищеності й можливості просування у вищі страти.

Іншим фактором соціальної мобільності, передусім молоді, виступає професія. Дійсно, в індустріальному суспільстві розвиток передових технологій дає поштовх до появи нових професій, що потребують високої кваліфікації і підготовки, з одного боку, і високооплачуваних і престижних – з іншого. Внаслідок цього зростає рівень мобільності як добровільної, орієнтованої на досягнення, так і вимушеної, заснованої на необхідності підвищення кваліфікаційного рівня. Це, в свою чергу, визначає високу роль освіти як фактора соціальної мобільності. Макс Вебер в якості критерію визначення стверджував, що «...роль каналу, який виконує сучасна

школа, стає все більш значущою, адже, по суті, вона взяла на себе функції, які раніше виконували церква, родина та деякі інші соціальні інститути...» [62, с.148].

Відповідно, отримана освіта й напрацьовані в процесі її здобуття манери і стиль життя, а також професійний статус і пов'язані з ним матеріальна винагорода дають індивіду передумови претендувати на більш високу соціальну позицію.

Суспільно-політичні та соціально-економічні трансформації здійснюють серйозний вплив на процеси соціального становлення та розвитку молоді. Соціальна мобільність потребує серйозних знань щодо основних політичних та суспільних процесів, поглибленого вивчення політичної культури та традицій свого народу і механізмів залучення індивідів до цієї культури. Саме вони пояснюють витоки, характер і особливості конкретної політичної системи, що склалася в суспільстві, політичний режим, політичну свідомість і поведінку суспільних груп й відповідну спрямованість політичних процесів. Стабільне функціонування політичної системи суспільства, збереження цілісності соціального організму потребує постійного відтворення і розвитку політичної культури суспільства, що здійснюється шляхом засвоєння її норм, цінностей і моделей політичної поведінки, тобто, як вже йшлося раніше, політичної соціалізації.

Оскільки вертикальна мобільність існує в будь-якому суспільстві, а між соціальними прошарками повинні бути якісь шляхи, якими індивіди й групи переміщуються вгору або вниз із одного соціального прошарку в інший, необхідно, згідно з П. Сорокіним, виділити діючі канали соціальної циркуляції («ліфти») [8, с. 377]. Найважливіші з них такі: сім'я, церква, школа, армія, політичні, економічні й професійні організації.

Всередині стратифікованого суспільства існують не тільки канали вертикальної циркуляції («ліфти»), а й «сито», яке «просіює» індивідів і визначає їм відповідне місце в суспільстві. Основною метою цього соціального контролю є розподілити індивідів відповідно до їх здібності успішно виконувати соціальні функції, однак, це не означає, що зазначений соціальний механізм завжди правильно розподіляє індивідів відповідно до їхніх можливостей [9, с.78].

Таким чином, бачимо, що соціальна мобільність молоді в сьогоденних умовах виступає в Україні запорукою для майбутніх демократичних перетворень, створення комфортних умов для розвитку молоді особистості, формування в неї громадянської свідомості, й залученні її до важливих соціальних, політичних, економічних, культурних процесів, які мають місце відбуватись в суспільстві.

Бібліографічний список:

1. Лукашевич М. П. Спеціальні та галузеві соціологічні теорії / М. П. Лукашевич, М. В. Туленков. – К.: МАУП, 1999. – 289 с.
2. Бондарчук К. Продуктивна зайнятість в умовах становлення соціально орієнтованої ринкової економіки / К.В. Бондарчук // Україна: аспекти праці. - 1996. – № 7 – С. 8 -11.
3. Веєрман Р. Міграція в місто та соціальна мобільність / Р. К. Веєрман // Філософська думка - 1986. - № 5. - С. 47 - 50.
4. Коваліско Н. Регіональна трудова мобільність / Н. В. Коваліско, А. Г. Хоронжий. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2002. – 165 с.
5. Чернуха Н. Інтеграційні процеси у сучасному освітньому просторі як передумова успіху соціальної мобільності сучасної особистості / Н.М.Чернуха // Науковий часопис НПУ імені П. М. Драгоманова. Серія 11. Соціальна робота. Соціальна педагогіка: [зб. наук. праць]. – Вип.14 / К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2012. – С. 12 –21.
6. Бабосов Е. Общая социология // Е.М. Бабосов. – М., 2005. – 205с.
7. Вебер М. Основные понятия стратификации. / М. Вебер // Социологические исследования. – 1994. – № 5. – С. 147 – 156.
8. Сорокин П. Социальная стратификация и мобильность / П. Сорокин // Человек, цивилизация, общество. М., 1992. – 543с.
9. Серегина И. Профессиональная карьера. / И. Серегина // СОЦИС, 2006. – №4. – С. 78 – 86.

ВИМОГИ ДО АВТОРСЬКИХ ОРИГІНАЛІВ СТАТЕЙ

Редакційна колегія приймає до друку статті виключно за умови їх відповідності вимогам МОН України.

Стаття повинна містити такі елементи, як:

- постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- формулювання мети статті (постановка завдання);
- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор;
- виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття;
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих результатів;
- висновки до даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

Виділення вищевказаних елементів підзаголовками не є обов'язковим.

До публікації в журналі приймаються наукові праці, які раніше не були опубліковані. За точність цитування та наведених у статтях наукових фактів, цифр, інших відомостей відповідають автори. Редколегія може не поділяти світоглядних переконань та концептуальних позицій авторів. У разі необхідності редакційна колегія може відправити статтю автору на доопрацювання. Редакція залишає за собою право редагування текстів статей.

Редколегія розглядає для публікації одноосібні статті авторів без наукових ступенів у виключних випадках.

Усі статті, які подаються до журналу, піддаються подвійному сліпому рецензуванню.

Орієнтовний обсяг статті, включаючи ілюстрації та таблиці – 16-20 тис. друкованих знаків разом із пробілами.

Вимоги для оформлення тексту: текст набирається в редакторі Microsoft Word for Windows; береги: верхній, нижній – 20 мм, правий – 10 мм, лівий – 30 мм; шрифт Times New Roman, кегель 12 пт, інтервал – 1; абзацний відступ – 10 мм. Вирівнювання тексту: по ширині (переноси слів не допускаються, між словами допускається тільки один пробіл, табуляцію не застосовувати).

Важливо звернути увагу на наступне: необхідно використовувати **кутові лапки** «Текст»; розрізняти символи **дефіс і тире** (тире відокремлюється з обох боків пропусками і довше дефіса); виставляти **нерозривні пробіли** між ініціалами та прізвищем, сторінкою і відповідним номером у посиланнях та списку використаних джерел, між датою і роком тощо (напр. В. С. Стуса; с. 22–28; 27 березня 2016 р.; м. Київ); по тексту **уніфікувати скорочення** (напр. зупинитися на одному з варіантів 2014 р. або 2014 рік); розшифровувати **аббревіатури** при першому згадуванні і лише відтак вживати надалі; між словами залишати по одному пробілові.

Рисунки і таблиці оформляються згідно чинного держстандарту. Схеми, графіки, діаграми, формули і таблиці повинні бути складені безпосередньо в текстовому редакторі і розміщені строго в межах зазначених вище розмірів сторінки. Таблиці формуються в редакторі за допомогою пункту меню «Таблиця». Формат таблиць лише книжковий.

Рукопис статті подається в одному примірнику, надрукованому з одного боку аркуша паперу формату А-4. Разом з рукописом подається електронний варіант статті, виконаний у текстовому процесорі MS Word for Windows (збережений у форматі doc або rtf). Електронний варіант надсилається на електронну адресу: vsdonnu@gmail.com із зазначенням латиницею прізвища автора/авторів (Lazarovich).

Перелік літературних джерел розташовується за алфавітом або в порядку їх використання після тексту статті з підзаголовком «*Бібліографічний список*» та оформлюється згідно з вимогами ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 і виконується мовою оригіналу. Джерела в переліку посилань **нумеруються вручну** (без використання функції меню Word «*Формат – Список –*

Нумерований»). Посилання на літературу в тексті подаються за таким зразком: [5, с. 87], де 5 – порядковий номер джерела за списком літератури, 87 – сторінка. Посилання на декілька джерел одночасно подаються таким чином: [3, с. 145; 5, с. 25; 7, с. 348].

Структура статті:

УДК,

назва статті,

прізвище та ініціали автора, науковий ступінь та звання, місце роботи;

прізвище та ініціали автора, назва статті, анотація та ключові слова українською мовою (1800-2000 знаків);

прізвище та ініціали автора, назва статті, анотація та ключові слова англійською мовою (1800-2000 знаків);

текст статті,

бібліографічний список.

Зразок оформлення статті:

УДК

НАЗВА СТАТТІ

Прізвище та ініціали, науковий ступінь, звання, посада, назва організації

ПІБ, Назва статті, анотація та ключові слова українською мовою (1800-2000 знаків)

ПІБ, Назва статті, анотація та ключові слова англ. мовою (1800-2000 знаків)

Текст статті

Бібліографічний список:

Приклад оформлення бібліографічного списку:

1. Аакер Д. Создание сильных брендов / Д. Аакер. – М.: «Издательский дом Гребенникова», 2003. – 440 с.
2. Австралия – лучшая для жизни страна. Записки эмигранта [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://proau.info/avstraliya-luchshaya-dlya-zhizni-strana/>
3. Агентство Bloomberg представило рейтинг стран мира, жители которых больше всего страдают от стресса и депрессии [Електронний ресурс] // Центр гуманитарных технологий. – Режим доступу: <http://gtmarket.ru/news/2013/07/19/6112>
4. Адилов В. А. Образ России в Казахстане: опыт проектирования бренда страны во внешней среде: дис. ... канд. полит. наук: спец. 23.00.02 «Политические институты и процессы» / Адилов Владислав Аскарлович. – М., 2009. – 198 с.
5. Актуальные проблемы мировой политики в XXI веке [Електронний ресурс] / отв. ред. В. С. Ягья // Ежегодный альманах. – Режим доступу: <http://worldpol.ru/index.html>
6. Потенціал взаємодії Уряду і суспільства потрібно використати для модернізації країни / Інтерв'ю Голови Держінформнауки Володимира Семиноженка Міжнародному діловому журналу «Image.ua» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=245664253&cat_id=244276512
7. Sassen S. Borders, Walls, and Crumbling Sovereignty [Електронний ресурс] / Saskia Sassen // Political Theory. – 2012. – № 40(1). – P. 116–122. – Режим доступу: <http://www.saskiasassen.com/PDFs/publications/Borders-Walls-and-Crumbling-Sovereignty.pdf>

8. Scammell M. Political marketing: Lessons for political science / M. Scammell // Political studies. – 1999. – 47 (4). – P. 718–739.

9. Zhang L. City branding and Olympic effect: A case study of Beijing / L. Zhang, S. Zhao // Cities. – 2009. – Vol. 26. – No. 5. – P. 245–254.

Стаття обов'язково супроводжується *авторською довідкою* із зазначенням прізвища, імені, по-батькові (повністю); наукового ступеня, вченого звання, посади, місця роботи, а також робочої, домашньої адреси і телефонів, адреси електронної пошти; назва статті.

Рукописи статей та диски авторам не повертаються.

Тел. для довідок: (067) 68-52-888

E-mail: vsdonnu@gmail.com

Науковий журнал
Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса.
Серія політичні науки

Виходить раз на рік

№2, 2017 р.

Свідоцтво КВ 22848-127848ПР від 17.07.2017
Тираж 300 прим. Замовлення № _____

Адреса редакції:

21021, м. Вінниця, вул. Грушевського, 2, к.216.

Тел. гол. ред.: (067)6852888

e-mail: bulletin-polit.div@donnu.edu.ua

vsdonnu@gmail.com

Адреса видавця:

Донецький національний університет імені Василя Стуса

21021, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21

тел.: +380 432 50 89 37

e-mail: res.pro-rector@donnu.edu.ua

Свідоцтво ДК №5945 від 15.01.2018

Переддрукарська підготовка видання: М.А.Польовий

Технічний редактор: М.А.Польовий

Підписано до друку 28.12.2017. Формат 60x84/8. Папір офсетний.
Друк різнографічний. Ум. друк. арк. 10,7. Обл. видавн. арк. 11,8

Видавництво Донецького національного університету імені Василя Стуса,
21021, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21

Віддруковано з оригіналів замовника.

ФОП Корзун Д.Ю.

М.Вінниця, вул. 600-річчя, 21а

тел. (0432)69-67-69; 603-000

(096)97-30-934, (093)89-13-852

e-mail: info@tvoru.com.ua

<http://www.tvoru.com.ua>